MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH i OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

SZKOLNE SCHRONISKA WYCIECZKOWE

INFORMATOR

VII.

ROK 1933

WARSZAWA — 1933.

SKŁAD GŁÓWNY:
KSIĄŻNICA-ATLAS T. N. S. W. NOWY-ŚWIAT 59.

Uwagi w sprawie Informatora nadsyłać należy do Min. W. R. i O. P. Wydział Wych. Fiz. i Higj. Szk.

Drukarnia Inst. Głuch. i Ociemn. w Warszawie. Tel. 946-62

OCHRONA PRZYRODY.

Przyroda żyje. Nie niszcz jej życia bez potrzeby. Nie łam gałązek, nie rwij kwiatów, nie płosz ptaków ani zwierząt.

OCHRONA KULTURY.

Na każdym kroku spotykasz dowody ludzkiej pracy. Nie niszcz ich. Szanuj trud i wysiłek ludzki. Szanuj ludzi. Wszyscy są tu twoimi braćmi. Winieneś im serdeczną przyjaźń i szczery szacunek.

IDEAŁY KRAJOZNAWCZE.

Ruszasz na wycieczkę nietylko dla tego, żebyś przewędrował pewną ilość kilometrów: masz oglądać piękno swojej ziemi, zbliżyć się do swoich braci, podziwiać piękno swoich pamiątek. Idziesz po to, żebyś ukochał swój kraj.

Pan Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki przyjmuje hołd młodzieży szkolnych kół krajoznawczych na dziedzińcu Zamku w dniu 2 maja 1932 r.

... Miłość ziemi ojczystej jest podstawą szeregu najbardziej podniosłych, najbardziej bezinteresownych uczuć. W życiu narodowem, w życiu państwowem stanowi fundament patrjotyzmu, pracy dla społecznego dobra, ofiary dla wspólnej sprawy, niekiedy zdecydowanego poświęcenia. Miłość do ziemi, złączona z miłością do ludzi na ziemi tej żyjących stanowi cement, bez którego żaden gmach państwowy ani powstać, ani się utrzymać nie potrafi.

Gdy, jako minister oświaty, myślę o celu, który codzienną pracą realizować jest mojem zadaniem, gdy myślę o wychowaniu państwowem młodego pokolenia, to wiem bardzo dobrze, że *wszyscy ci, co pracą swą przyczyniają się do poznania i ukochania ziemi ojczystej, są moimi najbliższymi współpracownikami.* Bo wychowanie państwowe bez miłości ziemi polskiej pomyśleć się nawet nie da.

I dlatego *do każdego członka koła krajoznawczego,* który rysuje krzyż przydrożny, studjuje budownictwo, obserwuje zwyczaje, rozpoznaje pejzaż polski, bada piękno przyrody pol-

skiej, *do każdego*, który prace te organizuje, inicjuje i do niej zachęca, *ustosunkowuję się jak do towarzysza tej samej pracy, którą pełnię w moim urzędzie, o każdym chłopcu i każdej dziewczynie, która zachwyconemi oczami, rozognionym umysłem, otwartem sercem wchłania w siebie to wszystko, co jest pięknym charakterem polskiej ziemi, myślę serdecznie jak o przyjacielu, idącym w jednym ze mną szeregu.*

Tych przyjaciół mam już tysiące, są wśród nich ludzie starsi i młodsi, ale najbliższymi są ci, najmłodsi: uczniowie szkół, młodzież, bo w nich się pali najpiękniejszy zapał. Bo oni są przyszłością narodu. Bo w ich ręce przekażemy kiedyś, my starsze pokolenie, troskę i pieczę o los tej ziemi, którą dziś uczą się kochać, aby w przyszłości móc na niej gospodarzyć myślą, sercem i czynem.

JANUSZ JĘDRZEJEWICZ
Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

(Z przemówienia, wygłoszonego na jubileuszowej akademji Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie w dniu 2 maja 1932 roku).

Wartość wychowawcza wycieczek.

Wśród bogatego skarbca środków wychowawczych dzisiejszych trudno znaleźć takie, któreby wytrzymywały porównanie z wycieczkami pod względem wielostronności działania. Dość wspomnieć, że z równą słusznością mamy prawo zaliczyć je do wszystkich trzech działów — do wychowania fizycznego, intelektualnego i moralnego.

Jako środek wychowania *fizycznego*, wycieczki wywierają wpływ zbawienny przedewszystkiem na *zdrowie* młodzieży. Trzeba bowiem pamiętać, że gdy idziemy pieszo, wiosłujemy, jedziemy konno, rowerem, czy na nartach i t. p., ćwiczymy wówczas wprawdzie mięśnie rąk, nóg i tułowia, lecz daleko ważniejszem jest działanie tego ruchu na rozwój najważniejszych narządów wewnętrznych naszego ciała, ze sercem i płucami na czele. Wszak liczne i wielkie grupy pracujących mięśni potrzebują dla swej odnowy tlenu i substancyj odżywczych. Dzięki zaś regulacyjnym czynnościom układu nerwowego, temu zapotrzebowaniu dzieje się zadość z zadziwiającą precyzją, bo oddech i krążenie krwi wzmagają swą wydajność. Podobnież dzieje się z innemi czynnościami, jak trawienie, wydzielanie, przemiana materji.

To, o czem mówiliśmy dotąd, bywa naszym udziałem i poza obrębem wycieczek. Toć i gimnastyka, gry ruchowe, oraz gałęzie sportu nieturystyczne (jak lekka atletyka, pływanie, walki) dają, przy racjonalnej uprawie, wspomniane korzyści. Jest wszakże zasadnicza różnica w dwóch kierunkach. Po pierwsze, umiejętnie prowadzone wycieczki oddalają nas od wielkich

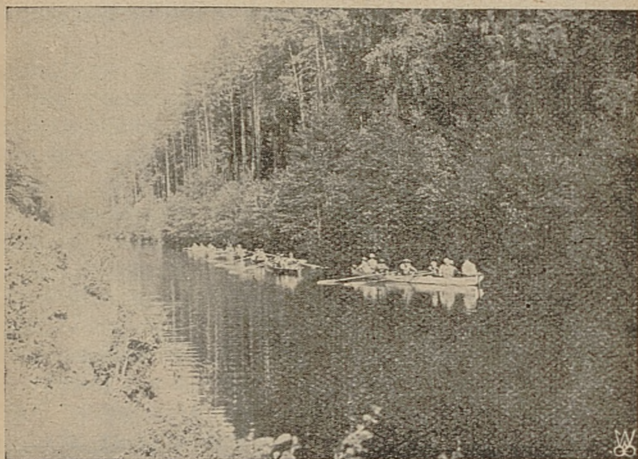

W drodze.

skupień ludzkich z ich dymem, pyłem, parami benzyny i t. p., wiodąc jak najczęściej na łono przyrody, w pola, lasy i góry. Tam oddychamy powietrzem nieraz idealnie czystem i korzystamy ze światła słonecznego znacznie bogatszego w najczynniejsze promienie pozafjołkowe, niż choćby na boisku lub w pływalni w obrębie miasta. Po wtóre, wycieczki dłuższe pozwalają tym czynnikom zdrowotnym działać bez przerwy

w ciągu szeregu godzin, dni czy nawet tygodni, powodując w młodocianym organizmie korzystne przemiany, trwające później częstokroć przez długie miesiące.

Pozostając jeszcze przy czysto fizycznych następstwach wycieczek, zwróćmy uwagę na *sprawność* cielesną, którą im zawdzięczamy.

Puszcza Augustowska. Na kanale augustowskim.

Daje nam ona nadewszystko wytrwałość w różnych postaciach lokomocji, posiadających wielką doniosłość praktyczną dla przyszłego życia. Prawda, że wynalazki techniczne ograniczyły już znacznie i nadal ograniczają znaczenie tych naturalnych, czynnych sposobów podróżowania, na korzyść kolei żelaznych, automobilu, aero-

planu. Nie wolno nam jednak zapomnieć, że kraj nasz posiada duże przestrzenie o stosunkach komunikacyjnych dość jeszcze pierwotnych; że pozatem nie mamy żadnej racji do rezygnowania z roli podróżników światowych, odkrywców i kolonizatorów dalekich obszarów zamorskich. Że wreszcie dla obrony Ojczyzny dobry jeździec, kolarz, narciarz czy wioślarz, a nadewszystko dobry piechur będą pożyteczniejsi, niż mól książkowy.

O korzyściach z wycieczek pod względem wychowania *intelektualnego* nie możemy się tu rozwodzić, gdyż są one już od czasów Komisji Edukacji Narodowej zbyt dobrze znane i uznane. Wystarczy przypomnieć, że posługują się niemi z równie dobremi wynikami przyrodnicy, jak: geolog, mineralog, botanik, zoolog, biolog, geograf; humaniści, jak: historyk, prahistoryk, etnograf, językoznawca; wreszcie i nauczyciele sztuk plastycznych. W zakresie każdej z tych gałęzi, plon jednej dobrze udanej wycieczki nieraz przewyższa ilościowo i jakościowo wyniki całego szeregu lekcyj szkolnych. Najpierw bowiem, na wycieczce znajdujemy studjowane przez nas przedmioty nie w postaci martwych, oderwanych od naturalnego podłoża okazów, czy reprodukcyj, lecz na tle właściwego im otoczenia. Po wtóre, wspomnienia z obserwacji tych przedmiotów kojarzą się w naszym umyśle z szeregiem innych, przeważnie dodatnich i miłych wyobrażeń, których równocześnie doznawaliśmy na wycieczce, co przyczynia się do ich pogłębienia i utrwalenia.

Ale spieszno nam do najważniejszego działu wychowania, którym jest bezsprzecznie wycho-

wanie *moralne*. I pod tym względem wycieczki mogą bardzo wiele zdziałać. Już wytrwałość, o której dopiero co mówiliśmy ze stanowiska fizycznego, ma swoją równie ważną stronę moralną. Aby bowiem wytrwać, trzeba nietylko mieć zaprawne mięśnie i organa we-

Wybrzeżem morza.

wnętrzne, lecz i wolę wytrwania: bez niej niema dobrego turysty. Na tem polu wycieczki dystansują wszelkie inne ćwiczenia cielesne. Jako próby odwagi i przytomności umysłu, różne postacie turystyki są pożądanem uzupełnieniem tego, co w tej mierze dają inne sporty i gimnastyka, ćwicząc te zalety w innych warunkach, nieraz znacznie trudniejszych. Przecież np. wspinanie się na linie w sali gimnastycznej — to zaledwie przedsmak trudniejszych partyj skalnych w Tatrach. To samo odnosi się i do karności, któ-

ra w wycieczkach przybiera częstokroć inną postać i inne uzasadnienie, niż w sali gimnastycznej, czy na boisku. Ale poza tem wszystkiem, charakter adepta wycieczek i obozów wzbogaca się o jedną jeszcze cenną zaletę. Jest nią zaradność i poprzestawanie na małem: przymioty w Polsce równie rzadkie, jak karność, gdyż nie sprzyjała ich rozwojowi szlachecka psychika naszych przodków, która rozszerzyła się później i na inne warstwy społeczne.

Kto wie jednak, czy nie najcenniejszym z przymiotów moralnych, jakie mogą nam dać (lub spotęgować) wycieczki, będzie pogłębienie *miłości Ojczyzny* przez jej poznanie jak najgruntowniejsze. Tylko kto poznał przyrodę Polski, kto się zetknął ze wspaniałemi zabytkami jej starej kultury, z ludem polskim, jego językiem, obyczajami, charakterem, ten tylko może ją pokochać trwale, głęboko i rozumnie, może przejąć się pragnieniem wytrwałej pracy dla jej dobra. A do celu wiedzie przemierzenie Rzeczypospolitej wszerz i wzdłuż własnemi stopami.

Szkolna akcja turystyczno-krajoznawcza.

Szkolna akcja turystyczno - krajoznawcza jest wyrazem troski Ministerstwa o wychowanie fizyczne oraz o wychowanie obywatelskie młodzieży. Podjęło ją Ministerstwo w roku 1926, kiedy postanowiło z części opłat, wnoszonych przez młodzież szkolną na fundusz gier i zabaw, stworzyć specjalny „Fundusz szkolnych domów wycieczkowych", którego przeznaczenie miało być odtąd ściśle związane z potrzebami i celami ruchu turystycznego młodzieży szkolnej.

Akcja Ministerstwa ma na celu stworzenie warunków, ułatwiających młodzieży zaspokajanie pędu do ruchu turystycznego oraz ujęcie tego ruchu w pewien system organizacyjny i wychowawczy.

W celu realizowania powyższych zadań, opracowywania wniosków i planów w sprawie organizacji szkolnych domów i schronisk wycieczkowych oraz w sprawie użytkowania funduszów, składanych przez młodzież na domy wycieczkowe, — powołana została do życia w styczniu 1927 roku stała *Międzydepartamentowa Komisja do spraw turystyczno-krajoznawczych*. Wynikiem jej działalności jest obecny

stan organizacji szkolnych schronisk wycieczkowych.

Program akcji szkolnych domów wycieczkowych obejmuje cele następujące:

a) budowę domów wycieczkowych i wypoczynkowych oraz szkolnych przystani wioślarskich jako ośrodków turystyki wodnej;

b) urządzanie schronisk noclegowych dla młodzieży na najważniejszych szlakach turystycznych.

Domy wycieczkowe i wakacyjne.

W dziedzinie budowy domów wycieczkowych działalność Ministerstwa wyraża się przedewszystkiem w poparciu inicjatywy w tym kierunku zarówno czynników szkolnych, jak i społecznych oraz w udzielaniu możliwie wydatnej pomocy finansowej, potrzebnej dla zrealizowania podjętych przez nie zamierzeń. Skromne środki, jakiemi dysponuje na ten cel Ministerstwo, nie pozwalają na prowadzenie zbyt rozległej akcji budowlanej, nie mniej jednak umożliwiły one w latach 1927 — 1933 powstanie szeregu ważnych dla ruchu wycieczkowego młodzieży szkolnej placówek i punktów oparcia.

Dom wycieczkowy w Krakowie.

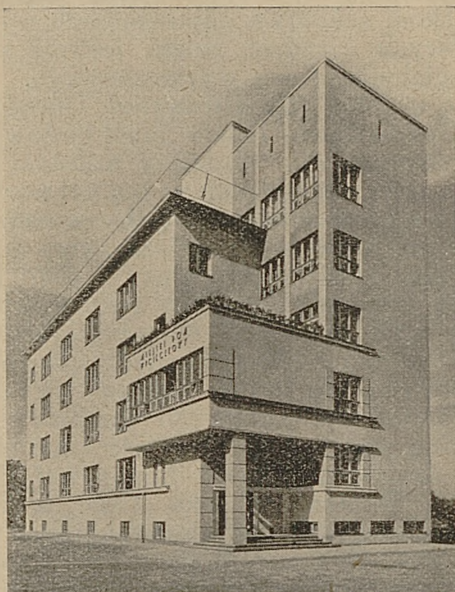
Kraków, jako stolica sztuki i pamiątek polskich oraz jako punkt wyjścia dla wycieczek krajoznawczych w stronę Tatr, Pienin i Beskidów, ściągał od dawna liczne wycieczki młodzieży szkolnej

ze wszystkich stron Rzeczypospolitej. Wzmagający się z każdym rokiem ruch wycieczkowy młodzieży wymagał rzetelnego zaopiekowania się nim tak ze strony władz szkolnych jak i zarządu m. Krakowa. To też potrzebie zapewnienia wycieczkom szkolnym odpowiednich warunków noclegowych zaradzić mogło jedynie stworzenie specjalnego domu wycieczkowego.

Już w roku 1922 Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego rzuciło myśl budowy domu wycieczkowego dla młodzieży szkolnej i zainicjowało zbieranie składek na ten cel wśród młodzieży i nauczycielstwa. Myśl, rzucona przez Kuratorjum, aczkolwiek znalazła żywy oddźwięk i zrozumienie wśród młodzieży i gron nauczycielskich, które nie szczędziły swoich skromnych datków i ofiar, z powodu niepomyślnych ówczesnych stosunków ekonomicznych i finansowych nie została zrealizowana. Zebrany na rzecz budowy domu wycieczkowego fundusz skutkiem dewaluacji stracił swoją wartość i nie mógł stanowić realnej podstawy finansowej dalszego działania. Dopiero w roku 1926, w związku z ujęciem kierownictwa akcji szkolnych domów wycieczkowych przez Ministerstwo sprawa budowy domu wycieczkowego w Krakowie weszła na drogę realną.

Uznając budowę domu wycieczkowego w Krakowie za jeden z najistotniejszych i najpilniejszych celów programu organizacji i budowy szkolnych domów wycieczkowych, Ministerstwo postanowiło wejść w porozumienie z Zarządem miasta Krakowa celem połączenia wysiłku władz szkolnych i gminy miasta dla budowy wspólnego domu wycieczkowego. Roko-

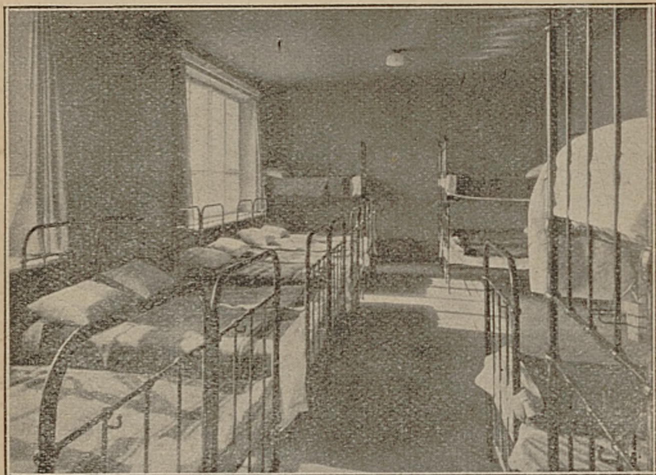
wania z miastem ciągnęły się do r. 1930, w którym to roku dzięki osobistemu zainteresowaniu się sprawą ś. p. Ministra d-ra Sławomira Czer-

Miejski dom wycieczkowy w Krakowie.
Widok ogólny.

wińskiego nastąpiło ostateczne porozumienie i zapadła decyzja przystąpienia do budowy pierwszej części Miejskiego Domu Wycieczkowego, przeznaczonej dla młodzieży szkolnej.

Miejski Dom Wycieczkowy stanął na gruncie obok Parku d ra Jordana w t. zw. Oleandrach. Dom projektował architekt inż. Edward Kreisler. Budowę rozpoczęto w czerwcu 1930 r. Ostateczne wykończenie budynku nastąpiło w okresie budowlanym 1931 r., oddanie zaś do użytku z komp-

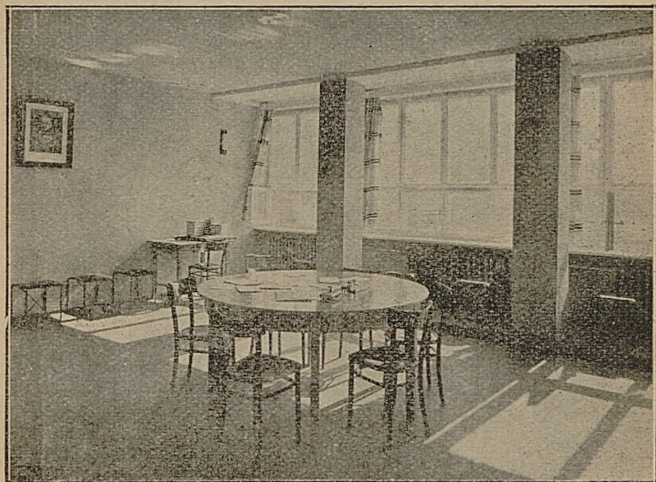
Miejski dom wycieczkowy w Krakowie. Sypialnia.

letnem wewnętrznem urządzeniem w dniu 12 września 1931 r. Uroczystość poświęcenia domu odbyła się w dniu 19 września 1931 r. w obecności przedstawicieli władz państwowych, gminy m. Krakowa, kierowników i delegacyj młodzieży szkół krakowskich.

Wykończony obecnie dom nie jest całością projektowanego przez gminę Miejskiego Domu

Wycieczkowego. Jest jego pierwszą częścią, przeznaczoną przedewszystkiem dla młodzieży szkolnej.

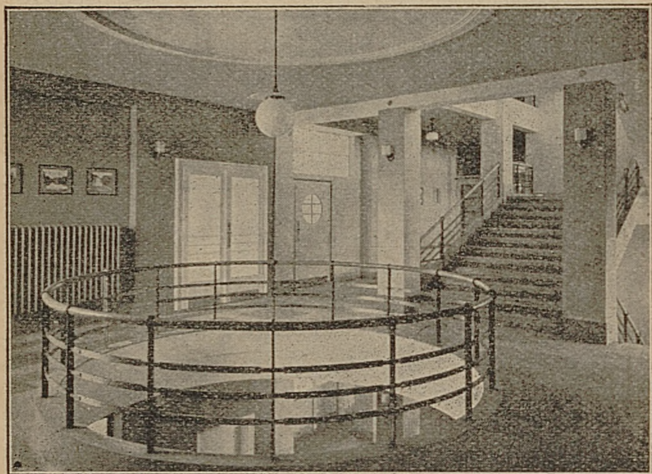
Koszt budowy domu wraz z urządzeniem wewnętrznem bez instalacyj zakładów miejskich wyniósł 516.094 zł. 95 gr. Na pokrycie kosztów

Miejski dom wycieczkowy w Krakowie. Świetlica.

budowy Ministerstwo udzieliło Zarządowi m. Krakowa z funduszu szkolnych domów wycieczkowych subwencji w wysokości 250.000 zł., na koszty zaś urządzenia wewnętrznego Ministerstwo asygnowało 10.000 zł., Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego z zebranego w latach 1922 — 1926 funduszu 24.000 zł.

Miejski dom wycieczkowy jest okazałą budowlą, o prostych i pięknych linjach architektonicznych, — wnętrze ma pełne światła, urządzenia praktyczne i celowe. Budynek posiada 13 wielkich i 6 mniejszych sal sypialnych, salę jadalną, świetlicę, obszerne halle na każdem pię-

Miejski dom wycieczkowy w Krakowie.
Hall I-go piętra.

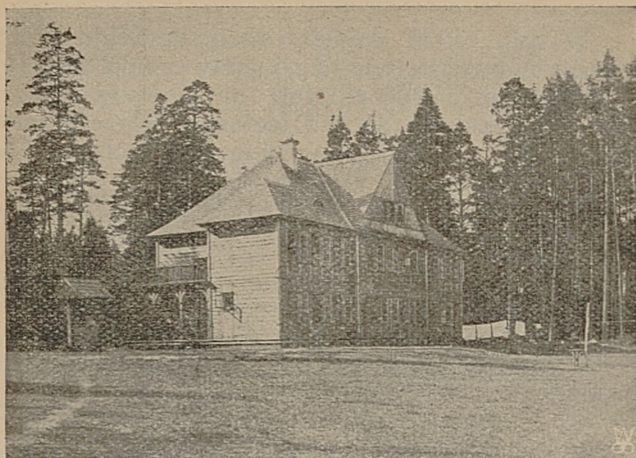
trze, biuro Zarządu, 2 mieszkania służbowe, szatnie, umywalnie z wodą ciepłą i zimną, natryski, wanny, kuchenki gazowe, centralne ogrzewanie, pralnię, magazyny i obszerne tarasy. W budynku M. Domu Wycieczkowego znalazły też pomieszczenie Komendy: męska i żeńska Chorągwi Krakowskiej Związku Harcerstwa Polskiego oraz biuro Komisji kół krajoznaw-

czych młodzieży. Dom pomieścić może wygodnie 218 turystów (218 łóżek). Łóżka ustawione są pojedyńczo, mogą być jednak piętrowane.

Opiekę nad domem sprawuje Komitet, składający się z dwu delegatów Rady Miejskiej i dwu przedstawicieli Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego pod przewodnictwem Prezydenta miasta, względnie jego zastępcy. Organem wykonawczym Komitetu jest Zarządca domu. Statut Miejskiego Domu Wycieczkowego określa zadania Komitetu i obowiązki Zarządcy domu, regulamin i instrukcja dla Zarządcy normują życie wewnętrzne domu.

Dom wakacyjny nad jeziorem Serwy.

Pragnąc zapoczątkować akcję tworzenia ośrodków wakacyjnych, w których znalazłaby młodzież idealne warunki obcowania z naturą, Ministerstwo przeznaczyło w roku 1927 część funduszu szkolnych domów wycieczkowych na *budowę kolonji wakacyjnej nad jeziorem Serwy.* Na terenie o powierzchni 2.59 ha nad jeziorem Serwy, w jego południowo-zachodniej części, w odległości 16 km. drogi szosowej od m. Augustowa i 2 i pół km. drogi bocznej przez wioskę i las w obrębie nadleśnictwa Serwy, wzniesiony został kosztem 65.895 zł. 51 gr. obszerny dom wakacyjny, wyposażony następnie w odpowiednie urządzenia wewnętrzne, łodzie i sprzęt wioślarski. Dom użytkowany jest w okresie wakacyjnym na kolonje letnie, jako ośrodek harcerskich kursów sportu wodnego, pozatem zaś służy jako schronisko dla wycieczek młodzieży, zwłaszcza wioślarskich.

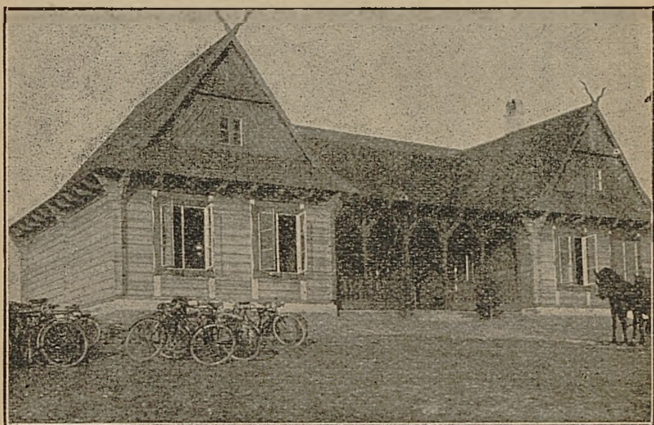
Puszcza Augustowska.
Dom Wakacyjny nad jeziorem Serwy.

Dom wakacyjny w Morgownikach.

W roku 1927 dzięki poparciu Ministerstwa powstał staraniem Koła Rodzicielskiego Gimnazjum Państwowego im. Konopnickiej w Łomży dom wakacyjny w Morgownikach pod Nowogrodem Łomżyńskim. Dom ten stanął w południowej części uroczyska Borek Mały, w nadleśnictwie Nowogród, na gruncie (2 ha), udzielonym do dyspozycji Ministerstwa. Dom wakacyjny (schronisko i budynek gospodarczy) w Morgownikach służy głównie na pomieszczenie kolonij wakacyjnych dziewcząt szkół łomżyńskich.

Schronisko wycieczkowe nad jeziorem Wigry.

W roku 1928 Ministerstwo udzieliło Polskiemu Towarzystwu Krajoznawczemu zasiłku w wysokości 35.000 złotych na budowę schroniska wycieczkowego nad jeziorem Wigierskiem (Wigry), w powiecie suwalskim. W schronisku

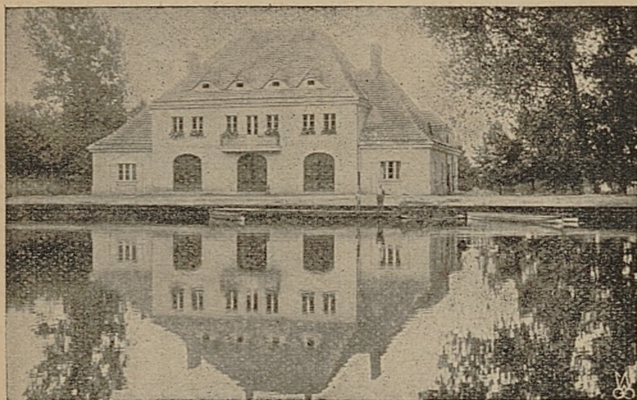
Schronisko wycieczkowe P. T. K. nad jeziorem Wigry (pow. suwalski).

tem Polskie Towarzystwo Krajoznawcze zobowiązało się zarezerwować do wyłącznego użytku młodzieży szkolnej conajmniej połowę miejsc, znajdujących się w schronisku.

Szkolna przystań wioślarska w Kaliszu.

Najpiękniejsza w Polsce przystań wioślarska młodzieży szkolnej w Kaliszu wybudowana

została w latach 1929-30 dzięki poparciu finansowemu Ministerstwa staraniem Gimnazjum Państwowego im. Kościuszki. W budynku przystani znalazło pomieszczenie szkolne schronisko wycieczkowe.

Przystań wioślarska młodzieży szkolnej w Kaliszu.

Szkolna przystań wioślarska w Pińsku.

W roku 1932 Ministerstwo poparło budowę szkolnej przystani wioślarskiej w Pińsku, położonym u zbiegu dwu rzek spławnych Piny i Strumienia, mających połączenie w bliskiem sąsiedztwie z Prypecią oraz przez Muchawiec z Bugiem. Przystań stanie się niewątpliwie w najbliższej przyszłości ważnym ośrodkiem sportu wioślarskiego młodzieży, a jedyny pod względem swej piękności i oryginalności teren Polesia celem

najciekawszych wycieczek wioślarskich i kajakowych.

Przystań według projektu inż. arch. Stefana Kozińskiego, wybudowana staraniem Dy-

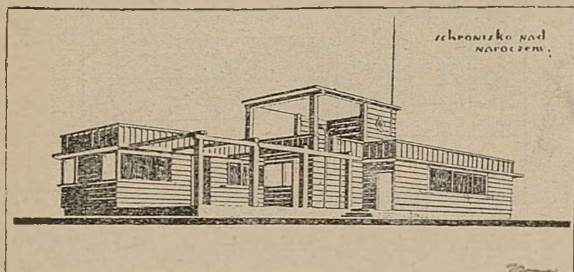
Szkolna przystań wioślarska w Pińsku.

rekcji Państw. Gimnazjum w Pińsku, posiada obszerne szatnie i schrony na łodzie, ponadto zaś na piętrze wygodne pomieszczenie schroniskowe. Koszty budowy wyniosły zł 17.993.35.

Szkolne schronisko wycieczkowe nad jeziorem Narocz.

W roku bieżącym wybudowane zostało z inicjatywy i staraniem Kuratorjum Okręgu

Szkolnego Wileńskiego schronisko wycieczkowe nad jeziorem Narocz, we wsi Kupa, gmina Kobylniki, pow. postawskiego. Na pokrycie kosztów budowy schroniska, które obliczono na sumę 20.000 zł., Ministerstwo asygnowało z „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych" zasiłek w wysokości zł. 11.000; resztę pokryją sumy, zebrane ze szkół. Plan architektoniczny schroniska opracował inż. arch Borowski.

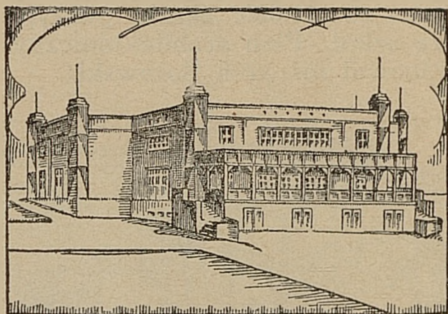
Szkolne schronisko wycieczkowe nad jeziorem Narocz. (projekt).

Schronisko, położone malowniczo na wysokim brzegu jeziora Narocz, ma udostępnić młodzieży szkolnej odbywanie wycieczek do największego w Polsce jeziora oraz ułatwić spławy piękną drogą wodną z jeziora rzeką Naroczanką i Wilją do Wilna. W okresie feryj letnich schronisko wykorzystywane będzie jako dom wypoczynkowy młodzieży.

Nadmorska Kolonja Wakacyjna w Jastarni.

Myśl budowy Nadmorskiej Kolonji Wakacyjnej dla młodzieży szkolnej powstała w r. 1929

w związku z akcją ufundowania przez młodzież szkół pomorskich trwałego pomnika ku uczczeniu dziesięciolecia niepodległości państwa. Akcję zbierania funduszu i budowy domu prowadzi Komitet organizacyjny z p. dr. Michałem Polla-

Nadmorska kolonja wakacyjna w Jastarni.

kiem, kuratorem Okręgu Szkolnego Poznańskiego na czele. Na pokrycie kosztów budowy, które obliczone zostały na sumę 70.000 zł., Ministerstwo udzieliło z „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych" subwencji w wysokości 20.000 zł., przeważną zatem część kosztów pokryć mają składki dobrowolne młodzieży szkół pomorskich.

Budowę rozpoczęto w sierpniu 1932 r., budynek wykończony zupełnie oddany zostanie do użytku z dniem 15 maja 1933 r. Dom projektował inż. arch. Franciszek Eychhorn.

Budynek stanął na parceli, uzyskanej dzięki poparciu Min. Przemysłu i Handlu w drodze wymiany od gminy Jastarnia-Bór. Parcela ta

znajduje się w odległości $1^{1}/_{2}$ klm. od stacji kolejowej Jastarnia w terenie malowniczym, suchym, zdrowym, otoczonym lasem i morzem. Budynek wykonany jest z materjału drzewnego na wysokiem 3 metrowem podmurowaniu. Wewnątrz budynku znajduje się hala 10×10, służąca jako sala jadalna, 6 sypialń po 18 łóżek, 2 werandy, infirmerja, szatnie, pokoje dla wychowawców i zarządcy, ubikacje, umywalnie i natryski. W obszernych suterenach znajdą pomieszczenie warsztaty uczniowskie i schrony na kajaki i łodzie.

Kolonja wakacyjna w Jastarni służyć będzie młodzieży szkolnej w okresie feryj letnich jako dom wypoczynkowy. Ponadto w czasie od

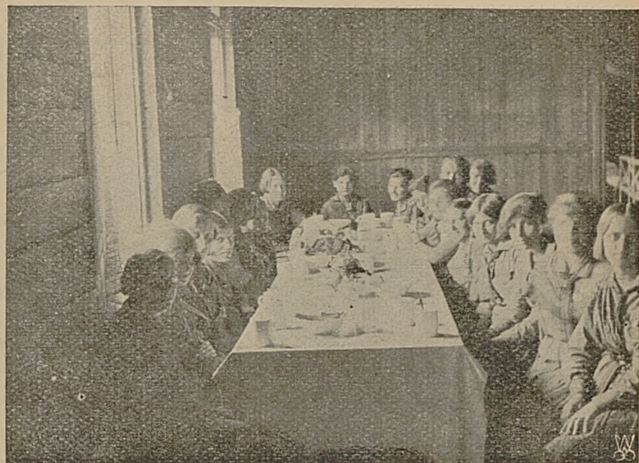

Szkolna przystań wioślarska ze schroniskiem w Warszawie.

1 maja do 15 czerwca i od 16 sierpnia do końca września jako szkolne schronisko wycieczkowe. W okresie feryj letnich zarezerwowanych będzie 10 łóżek dla wycieczek i zespołów wędrowych.

Szkolna przystań wioślarska w Augustowie.

W bieżącym roku Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego przystąpiło do budowy schroniska wioślarskiego i wycieczkowego w Augustowie. Schronisko buduje Państwowa Szkoła Rzemiosł Budowlanych w Wilnie. Budynek zostanie oddany do użytku z dniem 15 maja 1933 r. Na koszty budowy Ministerstwo przy-

W schronisku wycieczkowem w Wilnie.
(18-ta warsz. drużyna harc.).

znało kwotę w wysokości 8.000 zł., Magistrat miasta Augustowa ofiarował plac pod budowę i materjał drzewny.

Domy wypoczynkowe w Okręgu Szkolnym Lwowskim.

W Okręgu Szkolnym Lwowskim z funduszów, zebranych przez młodzież szkolną na pamiątkowy pomnik ku uczczeniu dziesięciolecia niepodległości państwa polskiego, wybudowano dwa domy wypoczynkowe dla młodzieży szkolnej Okręgu Lwowskiego: w Chyrowie dla młodzieży szkół powszechnych w (zarządzie Tow. „Dzieci na wieś" we Lwowie) i w Siankach dla młodzieży szkół średnich (w zarządzie T. N. S. W. we Lwowie).

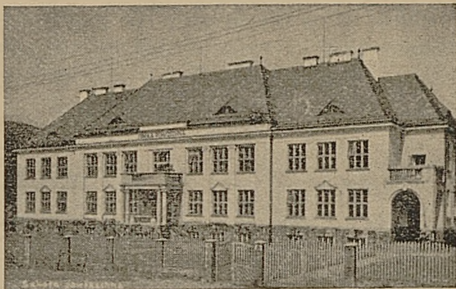

Dom wycieczkowy im. ks. Stolarczyka
P. T. K. ze schroniskiem szkolnem
w Zakopanem.

Szkolne schroniska noclegowe.

Zasady, na jakich Ministerstwo postanowiło oprzeć organizację sieci schronisk noclegowych, są następujące:

1) Punkty noclegowe powinny znajdować się w miejscowościach, atrakcyjnych dla turystyki szkolnej z punktu widzenia bądź piękna krajobrazu lub osobliwości przyrody, bądź zabytków architektury i sztuki, bądź też znaczenia ich jako ośrodków społecznych i gospodarczych lub jakichś innych osobliwości regjonalnych.

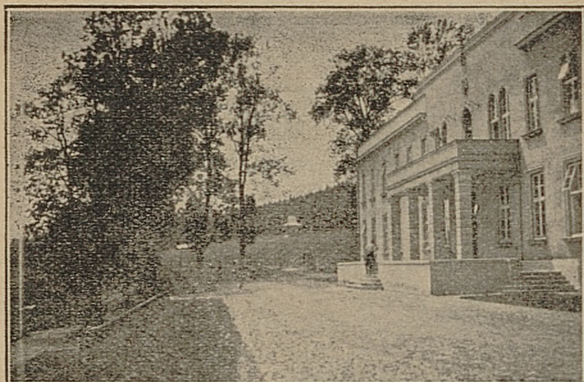
Wisła, Szkoła powszechna, gdzie mieści się schronisko wycieczkowe.

2) Wyznaczone punkty noclegowe powinny stanowić punkty wyjścia i punkty oparcia dla wycieczek i wypraw w najpiękniejsze zakątki okoliczne.

3) Schroniska powinny być tak rozmieszczone, aby wytyczały szlaki wycieczkowe, ułatwiające dłuższe wędrówki piesze.

4) Punkty noclegowe powinny być tak oddalone od siebie, aby średnio wyrobiona młodzież mogła drogę między niemi przebyć bez wielkiego zmęczenia.

W pierwszej fazie organizacji szkolnego ruchu turystycznego Ministerstwo postanowiło ze

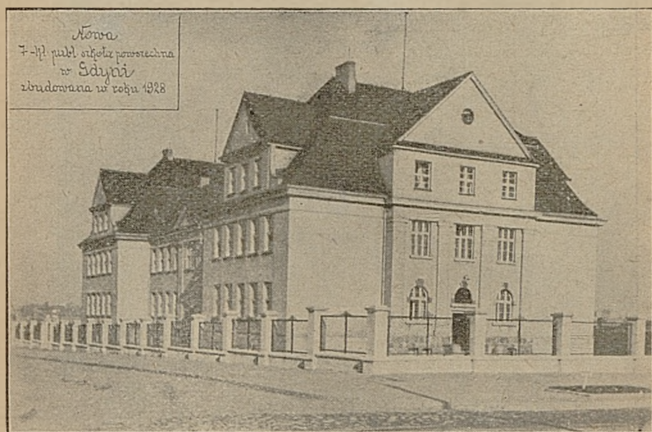

Bucze harcerskie na Śląsku.
Szkoła instruktorska ze schroniskiem.

względów oszczędnościowych — wzorem zagranicy — wykorzystać na schroniska noclegowe przedewszystkiem budynki szkolne, zaopatrując je w odpowiedni inwentarz, a mianowicie: łóżka, koce i t. p. — Z chwilą, gdy w określonej miejscowości, na danym szlaku wycieczkowym, budynek szkolny nie będzie mógł w sposób wystarczający zaspokoić potrzeb turystyki szkolnej, — Ministerstwo podejmie inicjatywę budowy specjalnego domu wycieczkowego, któryby

ewentualnie mógł być wykorzystany jako osiedle szkolne lub kolonja nieustająca.

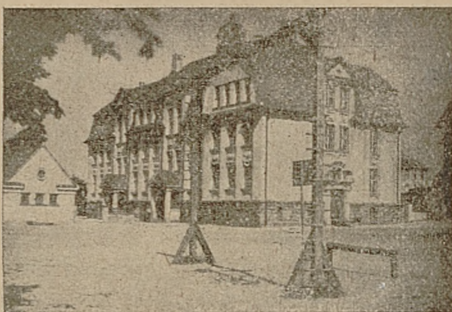
W myśl tych zasad ogólnych Ministerstwo prowadzi akcję urządzania schronisk noclegowych, przyczem główną wytyczną planu ich rozbudowy jest dążenie do takiego rozwijania i za-

W szkole powszechnej w Gdyni mieści się najliczniej odwiedzane schronisko szkolne (ponad 8000 noclegów)

gęszczania łańcuchów schronisk, by faktycznie wytyczały one pożądane szlaki wycieczkowe. Szereg takich szlaków tworzą już obecnie łańcuchy schronisk na Śląsku, w Beskidzie Zachodnim, w Dolinie Dunajca, Prutu, na Pomorzu, w województwie Kieleckiem, Lubelskiem i na Wołyniu. Nie zaniedbano jednak wyposażenia w schroniska również takich ośrodków

turystycznych, które same dla siebie stanowią cel licznych wycieczek szkolnych.

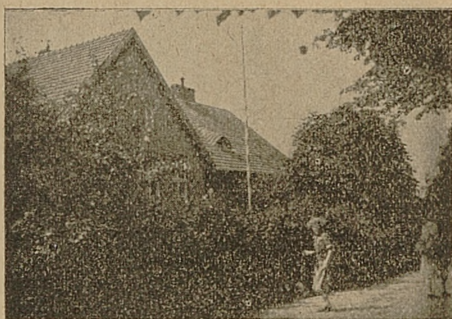
Szkoła powszechna w Kartuzach, gdzie mieści się stałe schronisko wycieczkowe.

Urządzenie schronisk jest skromne. W większości zaopatrzone są tylko w żelazne łóżka-leżaki z wygodnym materacem siatkowym,

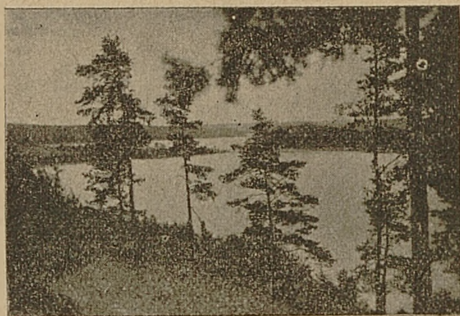
Schronisko P. T. K. nad Świtezią.

w duże koce klasztorne, poduszki, miednice i wiadra do mycia. Schroniska, w których frekwencja roczna przekracza 500 osób, za-

Szkoła powszechna ze schroniskiem w Żarnowcu.

opatruje się ponadto w materace na łóżka. Często jednak i w schroniskach o mniejszej frekwencji troskliwi opiekunowie ich starają

Jezioro Ciche na pojezierzu Brodnickiem.

się o wygodę wycieczkowiczów i znajdują środki na zakupienie sienników, słomy, siana, a nawet prześcieradeł.

Normalnie schronisko urządza się w izbach i salach szkolnych. W ciągu roku szkolnego, gdy szkoły są czynne, izby szkolne wykorzystuje się na schronisko noclegowe tylko w godzinach wolnych od nauki. W okresie wakacyjnym schronisko winno być stale przygotowane do przyjęcia wycieczek. Tylko nieliczne szkoły mają budynki i lokale tak obszerne, iż mogą przeznaczyć część lokalu na stałe pomieszczenie schronisk. Do takich należą: schronisko w Państwowem gimnazjum im. Stefana Batorego *w Warszawie*; w Państwowem gimnazjum im. J. Słowackiego w *Wilnie*; schronisko wycieczkowe *we Lwowie*, przy ul. Ormiańskiej 23; schronisko wycieczkowe w 7-kl. publ. szkole powszechnej *w Kazimierzu Dolnym*; w Państw. Seminarjum nauczycielskiem męskiem *w Sosnowcu;* schronisko w 7-kl. publ. szkole powszechnej Nr. 15 im. Ewarysta Estkowskiego *w Poznaniu*; w 7-kl. publ. szkole powszechnej *w Gdyni i w Kartuzach*; w Państwowem gimnazjum im. M. Kopernika *w Żywcu;* w Państw. Seminarjum Nauczycielskiem *w Trokach;* w Państwowem gimnazjum *w Królewskiej Hucie; w Liceum Krzemienieckiem,* w budynkach szkół powszechnych w *Wiśle, Brennie, Poczajowie* i *Bilczu Złotem.*

Kilka schronisk szkolnych znalazło pomieszczenie w domach wycieczkowych Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a mianowicie: nad *Wigrami,* nad *Świtezią,* w *Ojcowie* i w *Zakopanem.*

Przy poparciu Ministerstwa zorganizowane zostało w roku 1928 Ognisko wycieczkowe w Polskim Domu Akademickim w *Gdańsku* (Wrzeszcz-Langfuhr, Heeresanger 11) oraz schronisko w Dworku Cisowym w *Sromowcach Wyżnich.*

Rozwój organizacji szkolnych schronisk noclegowych charakteryzują następujące dane:

Rok	Liczba schronisk	Liczba łóżek	Liczba wycieczek	Osób korzystających	Udzielono noclegów
1927	41	800	58	2.172	2.448
1928	50	1.000	695	16.090	24.447
1929	45	1.000	620	14.963	21.560*)

*)UWAGA. Spadek frekwencji spowodowany był skierowaniem ruchu wycieczkowego na Powszechną Wystawę Krajową do Poznania, gdzie w 30 schroniskach o 4.500 łóżkach przyjęto 2.285 wycieczek, liczących 153.000 uczestników.

1930	92	2.175	1.677	29.805	42.000
1931	113	3.223	2.806	44.195	64.305
1932	146	3.488	4.916	66.286	106.260
1933	152	3.814			

UWAGA. Cyfry z r. 1932 obejmują schroniska Ministerstwa, Śląskiej Wojew. Komisji Turyst. i Miejski dom wycieczkowy w Krakowie.

Ze schronisk korzystała w 75% młodzież szkolna, w 25% nauczycielstwo, studenci szkół akademickich

i uczestnicy wycieczek pozaszkolnych (chłopców i mężczyzn 58%, dziewcząt i kobiet 42%). Na ogólną liczbę korzystającej młodzieży szkolnej było:

27% dziatwy szkół powszechnych,
47% młodzieży szkół średnich ogólno-kształcących,
9% młodzieży szkół zawodowyeh,
17% młodzieży zakładów kształcenia nauczycieli.

ZARZĄDZENIA
Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

w sprawie akcji szkolnych domów wycieczkowych i wycieczek turystyczno - krajoznawczych.

A. Fundusz szkolnych domów wycieczkowych.

Okólnik Ministra W. R. i O. P. z dnia 19 maja 1926 r. Mr. O. Prez. 3460/26 w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 9, poz. 105).

Ministerstwo zamierza we współdziałaniu z Radą Naczelną z Wojewódzkiemi i Powiatowemi Komitetami Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przystąpić do stworzenia licznych punktów oparcia dla kolonij, obozów wakacyjnych i wycieczek młodzieży szkół średnich ogólnokształcących, zawodowych i seminarjów nauczycielskich.

Zanim sprawę pokrycia kosztów tej rozległej akcji budowlanej będzie można załatwić w sposób odmienny, zarządzam, aby corocznie z opłat na fundusz gier i zabaw ruchowych, wynoszących 4 złote od każdego ucznia, dyrekcja każdego gimnazjum państwowego, każdego państwowego seminarjum nauczycielskiego przeznaczała 1 złoty, a każdej państwowej szkoły zawodowej 50 groszy na cel powyższy. Wobec tego corocznie 25% zebranych od wszystkich uczniów całkowitych rocznych opłat z powyższego tytułu winna Dyrekcja każdej z wymienionych szkół

wnieść do pocztowej Kasy Oszczędności na konto czekowe Nr. 30.473“...

...„Równocześnie Ministerstwo zwraca się do szkół prywatnych powyższych kategoryj z wezwaniem, aby — w miarę możności — w ten sam sposób przyczyniły się do zamierzonej akcji. Szkoła prywatna, chcąca, aby jej młodzież korzystała na równi z młodzieżą szkół państwowych z mających powstać urządzeń, winna zadeklarować swój udział w akcji pismem, skierowanem bezpośrednio do Ministerstwa, a następnie regularnie wnosić po 1 zł. — szkoły zawodowe po 50 gr. — od każdego ucznia rocznie do P.K.O. w sposób wskazany powyżej".

Zarządzeniem Ministra W. R. i O. P. z dnia 31 stycznia 1928 r. Nr. 1503/28 oraz zarządzeniami z dnia 31 sierpnia 1931 r. Nr. II 19619|31 i Nr. II 19620 w sprawie taks i opłat szkolnych w państwowych szkołach średnich ogólnokształcących i zakładach kształcenia nauczycieli (Dz. Urz. Min. WR. i OP. Nr. 9, poz. 104 i 105) pobierane od uczniów państwowych szkół średnich ogólnokształcących i zakładów kształcenia nauczycieli opłaty na fundusz domów wycieczkowych włączone zostały do taksy administracyjnej. Podobnie scalone zostały opłaty w szkołach zawodowych Zarządzeniem Ministra W. R. i O. P. z dnia 24 sierpnia 1932 r. (III TP. 3643/32) o opłatach szkolnych w szkołach zawodowych (Dz. Urz. Nr. 6, poz. 75).

Z wpłacanej przez Dyrekcje do dyspozycji Ministerstwa części taksy administracyjnej, t. j. z funduszu specjalnego „Taksa Administracyjna“, Ministerstwo przekazuje corocznie odpowiednią do ustanowionych poprzednio opłat sumę na „Fundusz szkolnych domów wycieczkowych".

Okólnik Ministra W. R. i O. P. z dnia 18 czerwca 1930 r. Nr. I—WF — 4223/30 w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych (Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 7 z 1930 r. poz. 128):

W związku z zarządzoną przezemnie zmianą nazwy konta czekowego Pocztowej Kasy Oszczędności Nr. 30,473

na „Fundusz szkolnych domów wycieczkowych", — należy opłaty uczniowskie z funduszu gier i zabaw, przeznaczone na domy wycieczkowe, wnosić do P. K. O. na konto Nr. 30,473 na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych", nie zaś na rzecz „Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego".

Pismo Min. W. R. i O. P. z dnia 2 kwietnia 1932 r. Nr. I WF. 1344/32 w sprawie poparcia szkolnej akcji wycieczkowej przez szkoły prywatne.

„Okólnikiem z dnia 19 maja 1926 Nr. O. Prez. 3460/26 w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 9, poz. 105). Ministerstwo zwracało się z apelem do szkół prywatnych o poparcie szkolnej akcji wycieczkowej i o wpłacanie odpowiednich udziałów rocznych na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych". Ze sprawozdań dotychczasowych wynika, że szkoły prywatne z wyjątkiem szkół samorządowych i komunalnych województwa śląskiego nie poparły akcji Ministerstwa.

Ponieważ ze szkolnych schronisk wycieczkowych korzysta zarówno młodzież szkół państwowych, jak i prywatnych, — zwrócą się Kuratorja ponownie do Dyrekcyj wymienionych wyżej szkół z wezwaniem o przyczynienie się do prowadzonej przez Ministerstwo akcji i o zadeklarowanie pewnych stałych, chociażby nawet nieznacznych (np. 25 gr. od ucznia) wpłat rocznych na rzecz Funduszu. Wpłaty należy wnosić do P. K. O. na konto Nr. 30,473 na rzecz „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych".

B. Wycieczki turystyczno-krajoznawcze.

Okólnik Ministra W. R. i O. P. z dnia 21 maja 1927 r Nr. 19096/27 w sprawie szkolnych wycieczek turystyczno-krajoznawczych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 9 z 1927 r poz. 147).

„W trosce o kształcenie przyszłego obywatela Rzeczypospolitej nauczycielstwo wszelkich szkół winno kłaść duży nacisk na wycieczki turystyczno-krajoznawcze, które są nader ważnem uzupełnieniem wychowania szkolnego. Krzepią one zdrowie młodzieży, dają niezbędne poczucie piękna i bogactwa ziemi rodzinnej, budzą uczucia patrjotyczne i instynkty państwowo-twórcze.

Przy organizowaniu wycieczek należy korzystać ze wskazówek, opracowanych przez Ministerjalną Komisję do spraw turystyczno-krajoznawczych.

..., Uznając wycieczki turystyczno - krajoznawcze za wysoce wartościowy czynnik w wychowaniu młodzieży, polecam tę sprawę specjalnej uwadze nauczycielstwa i władz szkolnych".

W sprawie wycieczek turystycznych po Bałtyku.

Komunikat Nr. I. Prez. 214|30. (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 2 z r. 1930, poz. 25):

„Przedsiębiorstwo państwowe „Żegluga Polska" urządza od lat paru w ciągu lata wycieczki turystyczne po Bałtyku. Takie wycieczki zbiorowe korzystają z szeregu ulg i udogodnień.

Ze względu na wpływ, jaki powyższe wycieczki wywierają na krzewienie idei morskiej, Ministerstwo W. R. i O. P. zachęca podległych sobie pracowników do brania w nich jak najliczniejszego udziału.

Bliższych informacyj o terminie, celu i kosztach wycieczek udzielić może dyrekcja P. P. „Żegługa Polska w Gdyni".

Okólnik Min. W. R. i O. P. z dnia 29 kwietnia 1932 r. Nr. I. W. F. 1930/32 w sprawie wycieczek szkolnych do Gdańska.

„W związku z licznemi zgłoszeniami wycieczek do wolnego miasta Gdańska i z pewnemi trudnościami, powstaemi w oprowadzaniu tych wycieczek po wolnem mieście, Gdańsku, zarządzam:

1) Wycieczki do Gdańska należy organizować głównie dla młodzieży starszej, uświadomionej co do roli Gdańska i jego stosunku do Polski i umiejącej patrzeć na zabytki architektoniczne tego miasta;

2) wygląd zewnętrzny oraz zachowanie się uczestników winny być takie, by wobec narodowości obcej nie przynosiły ujmy polskiej młodzieży szkolnej, za co też ponoszą odpowiedzialność organizatorzy wycieczek;

3) wobec pewnych trudności przy uzyskiwaniu wizy na prawo wjazdu do Gdańska na wykazach zbiorowych nawet z poświadczeniem obywatelstwa polskiego, pożądane jest, by każdy uczestnik wycieczki szkolnej posiadał dowód osobisty z potwierdzeniem obywatelstwa polskiego, co mu ułatwi wjazd na teren wolnego miasta Gdańska;

4) pożądanem jest, by strój uczestników wycieczek posiadał jak najmniej oznak, przypominających ten lub inny uniform;

5) zgłoszenia wycieczek należy przesyłać do Biura nformacyjnego do spraw wycieczkowych i turystycznych w Gdańsku (Dworzec Główny — poczta polska) conajmniej na dni 10 przed zamierzonym wyjazdem".

Okólnik Nr. 75 Min. W. R. i O. P. z dnia 19 maja 1932 r. (I Pol.—750/32) w sprawie zbiorowych wycieczek szkolnych w pasie turystycznym polsko-czeskosłowackim:

„Celem ułatwienia i popierania ruchu turystycznego w pasie granicznym, została podpisana w Pradze dnia 30 maja 1925 r. Konwencja Turystyczna pomiędzy Rzecząpospolitą Polską a Republiką Czesko-słowacką (Dz. U. R. P. Nr. 57, poz. 333 z dn. 11.VI 1926).

Ponieważ dotychczasowa praktyka wykazała, że zarówno nauczyciele jak i kierownictwa szkół n e są o odnośnych przepisach dostatecznie poinformowani, przeto w porozumieniu z Ministerstwem Robót Publicznych zwracam uwagę na formalności, jakie winny być przestrzegane przy organizowaniu wycieczek:

1) W myśl brzmienia art. 5 powołanej Konwencji Turystycznej zbiorowe wycieczki szkolne winny zaopatrzyć się w specjalne legitymacje, wydawane przez właściwe władze administracyjne pierwszej instancji, ważne na przeciąg 6 dni i uprawniające do swobodnego poruszania się w pasie turystycznym.

2) Kierownik wycieczki wykazać się musi legitymacją osobistą Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego lub Polskiego Związku Narciarskiego, zaopatrzoną w fotografję posiadacza i potwierdzoną przez właściwą władzę administracyjną pierwszej instancji miejsca zamieszkania oraz przez właściwy urząd konsularny.

3) Kierownik wycieczki musi nadto posiadać poświadczenie dyrekcji szkoły z listą imienną uczestników wycieczki, potwierdzoną przez władze administracyjne pierwszej instancji miejscowości, w której znajduje się siedziba szkoły.

Kuratorjom Okręgów Szkolnych i Wydziałowi Oświecenia Publicznego w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim polecam podać powyższe postanowienia Konwencji do wiadomości kierownictwom wszystkich podległych im szkół".

C. Szkolne schroniska noclegowe.

Okólnik Ministra W.R. i O.P. z dnia 7 marca 1930 r. Nr. I. WF. — 1417/30 w sprawie wizytacji szkolnych schronisk noclegowych (Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 3 z r. 1930 poz. 39).

„W myśl okólnika z dnia 21 maja 1927 r. Nr. I 9096/27: (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. z dnia 30 lipca 1927 r. Nr. 9, poz. 147) w sprawie szkolnych wycieczek turystyczno-krajoznawczych, — polecam specjalnej opiece organizowane przez Ministerstwo od lat trzech w okresie letnim schroniska noclegowe w lokalach publicznych szkół powszechnych, seminarjów nauczycielskich i szkół średnich ogólnokształcących, a to ze względu na ich znaczenie, jak również ze względu na znaczną wartość materjalną inwentarza (łóżka koce, poszewki).

Celem roztoczenia powyższej opieki nad schroniskami zechce Kuratorjum (Wydział Oświecenia) polecić inspektorom szkolnym (względnie wizytatorom), aby w miarę możności wizytowali schroniska podczas lata, gdy są one czynne, i aby w ciągu roku szkolnego, przy wizytacji szkoły, zwracali uwagę na sposób przechowywania oraz stan inwentarza schronisk, i interesowali się kroniką zakładu, zawartą w specjalnej książce sprawozdawczej, do której każda wycieczka obowiązana jest wpisywać dane sprawozdawcze.

Sprawozdania z wizytacji poszczególnych schronisk noclegowych należy przesyłać Ministerstwu łącznie ze sprawozdaniem rocznem z wycieczek.

Wykaz schronisk noclegowych zawiera Informator, rozsyłany corocznie do wszystkich szkół państwowych".

Okólnik Nr. 181 Min. W. R. i O. P. z dnia 10 grudnia 1932 r. (I WF.-4699/32) w sprawie udostępnienia szkolnych schronisk wycieczkowych w okresie zimowym.

„W związku z ustanowieniem feryj zimowych w czasie od 23 grudnia do 15 stycznia Ministerstwo poleca uruchamiać corocznie i udostępniać młodzieży wszystkie te szkolne schroniska wycieczkowe, które mogą być wykorzystane jako punkty oparcia wycieczek i ośrodki sportów zimowych. Dotyczy to zwłaszcza terenów górskich i podgórskich w Okręgu Szkolnym Krakowskim i Lwowskim oraz w Województwie Śląskiem, gdzie zarządzający schroniskami dyrektorzy i kierownicy szkół powinni poczynić odpowiednie przygotowania i ułatwienia w wykorzystywaniu tych schronisk.

Schroniska mogą być udostępniane również dla wycieczek członków klubów narciarskich i towarzystw turystycznych (za okazaniem legitymacyj) o ile lokal schroniska nie jest zajęty przez młodzież szkolną lub wycieczki nauczycielskie.

Koszty opalania schronisk w czasie wolnym od nauki pokrywają korzystający w formie specjalnych dodatków do opłat za nocleg".

INSTRUKCJA

z dnia 17 marca 1931 r. Nr. I WF. 2130|31 w sprawie utrzymywania i korzystania ze Szkolnych Schronisk Noclegowych.

(Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 4 — 5 z r. 1931, poz. 53).

Celem rozbudzenia i rozwinięcia wśród młodzieży szkolnej ruchu turystyczno - krajoznawczego Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego organizuje z „Funduszu szkolnych domów wycieczkowych" szkolne schroniska noclegowe i domy wycieczkowe, jako punkty oparcia dla wycieczek i wędrówek młodzieży szkolnej.

Wykaz szczegółowy schronisk wraz z mapą ich rozmieszczenia znajduje się w Informatorze, wydawanym corocznie przez Ministerstwo.

Szkolne schroniska noclegowe organizowane są przedewszystkiem w budynkach szkolnych szkół wszelkich typów, pozatem pewna liczba schronisk mieści się w domach wycieczkowych specjalnie na ten cel zbudowanych lub budynkach Towarzystw, popierających turystykę wogóle, a turystykę młodzieży w szczególności.

Schroniska noclegowe w budynkach szkolnych, bursach i internatach pozostają pod nad-

zorem i opieką dyrekcyj względnie kierowników szkół. Dyrektorzy szkół średnich ogólnokształcących, seminarjów nauczycielskich i średnich szkół zawodowych mogą wciągnąć do współpracy młodzież szkolną, powierzając administrację schronisk dobrze spełniającej swe zadanie organizacji samorządowej szkolnej, szkolnemu kołu krajoznawczemu lub drużynie harcerskiej.

Schroniska, mieszczące się w domach wycieczkowych i turystycznych, pozostają pod opieką właścicieli tych domów lub towarzystw.

A. Wskazówki dla kierowników schronisk.

1. Szkoły i budynki, w których znajdują się szkolne schroniska noclegowe, powinny być w okresie wycieczkowym oznaczone specjalnemi *tablicami informacyjnemi*, umieszczonemi w sposób widoczny u wejścia do budynku oraz przynajmniej w dwu oknach frontowych. Obok tablic informacyjnych należy również umieszczać plakaty propagandowe oraz ogłoszenia z adresami stowarzyszeń i osób, które podejmą się bezinteresownie udzielać wycieczkom i pojedyńczym turystom szkolnym informacyj, ewentualnie także pomocy i ułatwień w zwiedzaniu miejscowości i okolicy.

2. *Schroniska zaopatrzone są w łóżka - leżaki z materacami sprężynowemi oraz w koce i poduszki* (niektóre i w sienniki), ponadto w miednice i wiadra do mycia.

3. W okresie wakacyj letnich, kiedy szkoła jest nieczynna, schronisko powinno być stale

przygotowane i urządzone do przyjęcia wycieczek i wędrującej młodzieży, a zatem łóżka powinny być ustawione w izbach szkolnych i zaścielone materacami i kocami, poduszki (sienniki) napełnione sianem lub słomą. W izbie należy, po wyniesieniu ławek, pozostawić tylko te meble szkolne (ławki i stół), które mogą być użyteczne korzystającym ze schronisk. W ciągu roku szkolnego, gdy szkoła jest czynna, ze schronisk korzystać można tylko w godzinach wolnych od nauczania. W związku z tem inwentarz schronisk należy przechowywać tak, aby można było każdej chwili z niego korzystać, a więc, o ile możności, w pobliżu tej izby, która ma być użyta jako schronisko noclegowe.

4. W okresie zimowym, o ile schronisko nie jest wykorzystywane do sportów zimowych, inwentarz schroniska należy zabezpieczyć przed zniszczeniem. Łóżka należy złożyć w miejscu suchem, koce zaś (sienniki i pościel, jeśli schronisko je posiada) starannie wytrzepane i przesypane środkiem dezynfekcyjnym (naftaliną) należy przechowywać w skrzyniach lub koszach plecionych, specjalnie na ten cel zakupionych.

Cały inwentarz schroniska należy wpisać do specjalnego zeszytu, jako do książki inwentarzowej schroniska.

B. Wskazówki dla korzystających ze schronisk.

1. Do korzystania ze schronisk mają prawo:
   a) dziatwa i młodzież szkolna, odbywająca wycieczki w grupach pod kierownictwem nauczycieli lub kierowników

organizacyj wychowawczych szkolnych,

b) drużyny i zespoły wędrowne uczniów (uczenic) oraz pojedyńczy uczniowie, odbywający wycieczki piesze, wioślarskie, narciarskie, kolarskie i t. p.,

c) nauczyciele, towarzyszący wycieczkom młodzieży szkolnej oraz zespoły wycieczkowe nauczycielskie.

O ile lokal schroniska jest wolny, mogą z niego korzystać wycieczki zespołowe młodzieży pozaszkolnej, nauczyciele, studenci szkół akademickich i członkowie towarzystw turystycznych, odbywający wycieczki turystyczne w grupach lub pojedyńczo.

2. Korzystający ze schronisk obowiązani są przedstawić kierownikowi szkoły względnie gospodarzowi schroniska odpowiednią legitymację (legitymację uczniowską, zaświadczenie dyrekcji szkoły, legitymację nauczycielską, akademicką lub turystyczną).

3. Wycieczki, liczące powyżej 10 uczestników, powinny zamawiać noclegi wcześniej (8 — 14 dni przed przybyciem) drogą wymiany korespondencji. Zamówienie należy kierować do dyrekcji względnie kierownictwa szkoły, w której mieści się schronisko. *Dyrekcje względnie kierownicy szkół odpowiadać będą tylko na telegramy, listy i kartki pocztowe z zapłaconą odpowiedzią.* Przy zamawianiu miejsc w schronisku należy podać: nazwisko kierownika wycieczki, liczbę i płeć uczestników, szkołę i miejscowość, z której wycieczka pochodzi, dzień, ewentualnie godzinę przybycia. O przyjęciu wy-

cieczki do schroniska decyduje kolejność zgłoszenia.

4. Wycieczki, liczące mniej niż 10 uczestników (ńiczek), oraz wędrujący pojedyńczo uczniowie zgłaszają się o nocleg u kierownika szkoły względnie gospodarza schroniska bezpośrednio po przybyciu do danej miejscowości, nie później jednak jak przed godziną 21. Po tej godzinie mogą być przyjmowani do schronisk tylko ci, którzy uprzedzili kierownika szkoły względnie gospodarza schroniska o późniejszem przybyciu.

5. Przy rozmieszczaniu wycieczek w schroniskach należy młodzież żeńską umieszczać oddzielnie od męskiej. W schroniskach składających się z jednej izby noclegowej, przyjmowanie jednocześnie obu płci jest niedopuszczalne.

6. Po przybyciu do schroniska kierownik wycieczki (także i osoba pojedyńcza, korzystająca ze schroniska), obowiązany jest wypełnić szczegółowo druk sprawozdawczy, znajdujący się na miejscu.

7. Opłata za jeden nocleg wynosi 20 groszy od osoby. W schroniskach Województwa Śląskiego oraz zorganizowanych przez Śląską Wojewódzką Komisję Turystyczną opłata za jeden nocleg wynosi po 50 groszy od osoby.

W pewnej liczbie schronisk lepiej wyposażonych (woda bieżąca, elektryczność, gaz), specjalnie w wykazie schronisk oznaczonych, opłata za nocleg może za zezwoleniem Ministerstwa być podniesiona do 50 groszy, a nawet do 1 zł.

Opłatę za nocleg uiszczać należy z góry wieczorem dnia poprzedzającego nocleg względnie w przeddzień opuszczenia schroniska. Po-

kwitowań z opłat za nocleg w zasadzie nie wydaje się.

Wpływy z opłat 20 gr. za nocleg przeznaczać należy wyłącznie na rzecz służby schroniska. Wpływy z opłat wyższych dyrekcja (kierownictwo) szkoły lub osoba zarządzająca schroniskiem obraca na wynagrodzenie służby, zakup słomy, opłacanie należności za wodę, elektryczność, gaz, zakup lub uzupełnienie inwentarza.

W tym przypadku wpływy z opłat za noclegi należy notować w książeczce dochodów i rozchodów schroniska.

8. Z tego samego schroniska korzystać można zasadniczo nie dłużej niż trzy noce z rzędu. Dłuższy pobyt jest dozwolony tylko wówczas, gdy do schroniska nie zgłosiła się żadna inna wycieczka szkolna oraz gdy zarząd lokalu wyraził na to swą zgodę. Schroniska noclegowego nie wolno używać jako domu kolonijnego.

9. W obrębie schroniska nie wolno używać maszynek spirytusowych, naftowych lub innych, mogących spowodować pożar. Posługiwać się należy w miarę możności latarkami elektrycznemi, jaknajbardziej unikać ze względu na niebezpieczeństwo pożaru świateł otwartych, zbędnego palenia świec, zapałek i t. p. Żródła światła (świeca, lampa naftowa) umieszczać w miejscu możliwie bezpiecznem. Ze względów bezpieczeństwa oraz ze względów higjenicznych palenie tytoniu w pomieszczeniach noclegowych jest surowo wzbronione.

10. W schroniskach, w których warunki na to pozwalają, mogą być organizowane stacje

posiłkowe. Z kuchni, znajdującej się w budynku, korzystać mogą wycieczki i młodzież wędrująca tylko za zezwoleniem gospodarza schroniska na warunkach z nim omówionych.

11. Korzystający ze schroniska obowiązani są do zachowania wymaganej przez otoczenie ciszy, do szanowania budynku i inwentarza lokalu, a za wszelkie uszkodzenia muszą wypłacić odpowiednie odszkodowanie. W szczególności przestrzegać należy wzorowej czystości i zachowania porządku, o który dbać musi każdy uczestnik wycieczki, gdyż w schroniskach niema specjalnej służby pokojowej. Do korzystających ze schronisk należy zaścielenie i uporządkowanie łóżka, przewietrzenie, a nawet, gdy potrzeba, wymiecenie sali. Łóżek nie należy użytkować jako ławek lub stołków, unikeć, o ile możności, umieszczania na nich plecaków, walizek, płaszczy i t. p. Nie wolno kłaść się na łóżku w obuwiu. Nie wolno opuścić schroniska bez uprzedniego doprowadzenia sali, łóżek, sprzętu i naczyń, z których się korzystało, do wzorowego porządku.

12. Po godzinie 22 nie wolno w schronisku śpiewać lub hałasować, światło należy o tej godzinie pogasić, aby potrzebującym snu zapewnić spokój. Jeżeli nocleguiący ruszają o świcie, powinni baczyć, by pozostałym śpiącym w schronisku nie przerywać snu.

13. Ze skargami i życzeniami zwracać się należy do dyrekcyj (kierowników) szkół względnie gospodarzy schroniska. Z uzasadnionemi zażaleniami tak kierownicy wycieczek jak i gospodarze schronisk powinni się zwracać za po-

średnictwem swoich przełożonych do odnośnych Kuratorjów.

14. Korzystający ze schroniska obowiązani są przestrzegać jak najściślej postanowień niniejszej instrukcji. Za porządek i odpowiednie zachowanie się uczestników wycieczki odpowiedzialni są w pierwszym rzędzie kierownicy wycieczek.

Minister

(—) Sł. Czerwiński

ULGI KOLEJOWE DLA WYCIECZEK SZKOLNYCH.

Wyciąg z Taryfy osobowej Polskich Kolei Państwowych (cz. II dział I. rozdz. D. — II), obowiązującej od dnia 1 kwietnia 1931 wraz z późniejszemi zmianami i uzupełnieniami).

II. Na zbiorowe wycieczki szkolne i przejazdy na kolonje.

1. Wychowańców — bez różnicy płci i wieku — wszelkich zakładów naukowych państwowych lub prywatnych, którym przyznane są prawa zakładów naukowych państwowych, jak również towarzyszący im personel nauczycielski, przewozi się *przy zbiorowych wycieczkach co najmniej 8-iu osób*, bez względu na odległość, w wagonach klasy III-ej pociągów osobowych, objętych rozkładem jazdy, za połowę normalnej opłaty taryfowej.

UWAGA. Rozporządzeniem Ministra Komunikacji z dnia 30 stycznia 1933 r. Nr. Hou — 133 wymiar ulgi powyższej został zwiększony z 50% na 75% na okres czasu do dnia 31 grudnia 1933 r.

2. Dla uczniów w wieku poniżej lat 10 wydaje się bilety za opłatą 1/4 taryfy normalnej (75% zniżki) z zaokrągleniem cen biletów ulgowych klasy III do najbliższej liczby wzwyż, podzielonej przez 10. W klasie II ceny biletów są 1 1/2 raza wyższe, niż w klasie III.

3. Przy wycieczkach wychowańców szkół powszechnych, lub średnich, na każdych 10-u płacących uczniów jednego niezamożnego ucznia przewozi się bezpłatnie.

4. Na każdych 10-ciu wychowańców można przewozić za opłatą ulgową najwyżej jedną osobę z personelu nauczycielskiego w charakterze nadzorczym.

5. Właściwa władza szkolna winna przynajmniej na 24 godziny przed wyjazdem zwrócić się z pisemnem zgłoszeniem według wzoru Nr. 2 do stacji wyjazdu o zamierzonej wycieczce.

Zgłoszenie takie może byc uwzględnione nawet na godzinę przed odejściem wyznaczonego do wyjazdu pociągu, o ile przytem nie zajdzie potrzeba dostawienia oddzielnych wagonów lub zwiększenia siły pociągowej.

Na przejazd danej grupy kolej wydaje bilet zbiorowy, a oprócz tego każda osoba, należąca do tej grupy otrzymuje bilet kontrolny za opłatą po 5 groszy. Bilet kontrolny tylko w łączności z ulgowym biletem zbiorowym stanowi dowód uprawniający do przejazdu. Po ukończeniu podróży bilet kontrolny należy oddać z biletem zbiorowym na przejazd.

6. Zgłoszenie stempluje kasa biletowa i zwraca przewodnikowi wycieczki, który okazywać je powinien przy kontroli biletów, po ukończeniu zaś podróży oddać łącznie z biletami.

7. Zgłoszenie powinno być dokładnie wypełnione; zgłoszenie wypełnione nienależycie, z opuszczeniami rubryk, poprawkami, dopiskami i t. p. będzie uznane za nieważne i odebrane od posiadacza.

Jeżeli z biletu ulgowego będzie korzystać osoba, nie mająca prawa do powyższej ulgi, uważa się ją za podróżnego bez biletu. Podróżny taki ponosi wszelkie prawem przewidziane skutki oraz uiszcza opłatę, przewidzianą w taryfie w wypadku przejazdu bez biletu.

8. Przejazd ulgowy za połowę normalnej opłaty taryfowej w wagonach klasy III pociągów osobowych może być

również przyznany przy zbiorowych przejazdach grup, złożonych co najmniej z 8 osób:

a) wychowańcom szkół, nie mających praw zakładów państwowych, za poparciem przełożonej władzy państwowej;
b) wychowańcom ochronek, burs i t. p. instytucyj o charakterze zakładów wychowawczych;
c) dzieciom, wysyłanym na kolonje, wraz z bagażem, przyczem 10 kg. bagażu na osobę przewozi się za połowę opłaty taryfowej; ponadto odnośna D. O. K. P. może zezwolić na przewóz jako bagaż za normalną opłatą według taryfy bagażowej, reszty rzeczy, przedmiotów i artykułów spożywczych, niezbędnych dla kolonji w ilości, jaką każdorazowo ustali na podstawie złożonego jej podania;
d) związkom harcerskim przy wycieczkach wychowawczych lub w celach sportowych;
e) nauczycielom i nauczycielkom szkół powszechnych na podstawie zaświadczeń przełożonych władz szkolnych.

Uczniowie lub harcerze, względnie dzieci, wysyłane na kolonje, w wieku poniżej lat 10 opłacają czwartą część normalnej opłaty taryfowej. Na każdych 10 płacących uczniów lub harcerzy, względnie dzieci przewozi się jednego niezamożnego bezpłatnie.

Na każdych 10 uczniów, harcerzy lub dzieci, można przewozić za opłatą ulgową najwyżej jedną osobę w charakterze nadzorczym.

W przytoczonych powyżej wypadkach musi być uprzednio wyjednane od D. O. K. P., w której obrębie leży stacja wyjazdu, zezwolenie na zastosowanie ulgi na podstawie podania, z dołączeniem statutu związku, stowarzyszenia, instytucji i t. p., urządzającej wycieczkę. O udzieleniu ulgi D. O. K. P. zawiadamia petenta na druku, stanowiącym

równocześnie zaświadczenie na prawo otrzymania biletów ulgowych.

Z zaświadczeniem powyższem należy przynajmniej na 24 godziny przed wyjazdem zgłosić się na stacji wyjazdu celem ustalenia dnia i pociągu wyjazdu.

Zgłoszenie to może być uwzględnione nawet na godzinę przed odejściem wyznaczonego do wyjazdu pociągu, o ile przytem nie zajdzie potrzeba dostawienia oddzielnych wagonów lub zwiększenia siły pociągowej.

9. Przy wycieczkach wymienionych w punkcie 1-ym i w punkcie 8. przejście do klasy wyższej i do pociągu droższego nawet za dopłatą nie jest dozwolone.

D. O. K. P. mogą jednak zależnie od warunków ruchowo-technicznych zezwolić na przejazd ulgowy w klasie II. jak również w pociągach pośpiesznych za opłatą połowy taryfy normalnej.

Wzór Nr. 2.

....
Nazwa zakładu naukowego.

w ....

Zgłoszenie wycieczki szkolnej.
Do urzędu stacyjnego

w ....

.... (nazwa zakładu naukowego) urządzając wycieczkę szkolną pod kierownictwem p. ...., prosi o wydanie na zasadzie taryfy osobowej i bagażowej (cz. II, dział I rozdz. D-II pkt. 1-7) biletów klasy ....na pociągi ....za opłatą:

1) 1/2 taryfy normalnej (50% zniżki) dla .... nauczycieli (lek) ....(ilość) uczniów (nic) powyżej 10 lat.

2) 1/4 taryfy normalnej (75% zniżki) dla .... uczniów (nic) poniżej lat 10.

3) bezpłatnie dla .... uczniów (nic) na przejazd jednorazowy P. K. P. w następujących relacjach:

Nr.	od stacji	do stacji	pociąg Nr.*)	dnia*)	o godzinie*)
1					
2					
3					
4					
5					

(pieczęć zakładu naukowego) dnia .... 19.........

....**)
(podpis kierownika zakładu naukowego)

Uwaga. Po zakończeniu podróży zgłoszenie należy oddać wraz z biletem na przejazd.

---

*) Rubryki te mogą być niewypełnione, jeżeli nie zachodzi potrzeba rezerwowania miejsc w pociągu.

**) Przy wycieczkach szkół powszechnych zgłoszenie winno być nadto potwierdzone pieczęcią urzędową właściwego insp. szkolnego.

Przypisek Red. do punktu 1.: Tekst wypełnić odpowiednio do rozp. Min. Kom z dnia 30. I. 1933. Nr. Hou — 133. o stosowaniu 750 0 zniżki

WSKAZÓWKI

dla organizujących wycieczki i wędrówki po Kraju.

Czas.

Najlepsza pora, to lato. Za najdogodniejsze dla wycieczek szkolnych uważać należy miesiące: maj, czerwiec, — lipiec, sierpień — oraz wrzesień. W zimie najprzyjemniejsze są wycieczki narciarskie lub do miast. W okresie nauki szkolnej wykorzystać należy na wycieczki niedziele i święta, ferje zimowe, Wielkanocne, Zielonych Świąt i wogóle dni wolne od nauki. Dłuższe, piesze wędrówki turystyczne odbywać należy w okresie wakacyjnym.

Liczba uczestników.

Wycieczki masowe nie są wskazane, trudno dla nich o pomieszczenie i wyżywienie, przynoszą też uczestnikom mało korzyści umysłowych. Grupa wycieczkowa nie powinna liczyć więcej, niż 30 osób. Najkorzystniej organizować wycieczki, a zwłaszcza wędrówki piesze, w grupach, liczących 6 — 12 osób. Jednostką wycieczkową, korzystającą z ulg kolejowych, jest grupa złożona conajmniej z ośmiu uczniów lub uczenic.

Plan i program wycieczki.

Plan i program wycieczki należy dokładnie i szczegółowo opracować. Jest to przedewszystkiem obowiązkiem kierownika lub przewodnika wycieczki. Należy jednak zawsze dążyć do powołania młodzieży do współpracy.

Podstawą opracowania planu wycieczki jest dobra literatura przewodnikowa oraz opracowania monograficzne, dotyczące poszczególnych miejscowości, okolic, zabytków i t. p.

Plan wycieczki zawsze uzależnia się od wyznaczonego celu i charakteru wycieczki. Ze względu na cel rozróżniamy wycieczki: krajoznawcze, turystyczne, turystyczno - krajoznawcze i naukowe, ze względu na sposoby wycieczkowania: wycieczki piesze, konne, wioślarskie, narciarskie, kolarskie i t. p.

Punkty wyjściowe poszczególnych szlaków wycieczkowych osiągamy zwykle koleją, autobusem lub statkiem. Marszrutę układa się na podstawie rozkładu jazdy (pociągów) oraz mapy.

Program wycieczki powinien uwzględniać czas potrzebny na marsze (przebycie drogi), postoje, odpoczynki i noclegi, wreszcie na zwiedzanie. Program wycieczki musi być dostosowany do sił uczestników, to jest do ich wieku, płci i przygotowania do odbywania wycieczek wogóle.

Poleca się następujące poradniki metodyczne dla organizujących wycieczki:

Metodyka wycieczek krajoznawczych (praca zbiorowa). Nakładem Pol. Tow. Krajoznawczego. Warszawa. — Cena zł. 1.

Aleksander Janowski: Wycieczki krajoznawcze — wskazówki metodyczne, Warszawa. Tow. Wyd. „Ignis“ (Wende i S-ka) — Biblj. Zw. Młodz. Wiejsk.

Helena Grotowska: O poznawaniu kraju. (Lwów — Warszawa 1925. Książnica-Atlas).

Dr. Alfred Berg: Wycieczki krajoznawcze. Spolszczyła H. Grotowska. (Warszawa, 1923. Książnica Harcerstwa i Kultury Fizycznej. — Cena 7 zł.).

Bykowski L.: Wycieczki szkolne. Zamość. Pomerański i Sp. 1920.

Cz. Jaksa Bykowski: Wycieczki i ich organizacja i znaczenie w pracy oświatowej wśród dorosłych. Warszawa, 1928. Związek Strzelecki.

Dr. St. Niemcówna i Dr. M. Polaczkówna: Wycieczki geograficzne. Lwów — Warszawa 1926. Książnica-Atlas.

H. Poniatowska: Wycieczki szkolne i ich cel wychowawczy, znaczenie i organizacja. Warszawa. M. Arct 1918.

Haberkantówna: Z naszych wycieczek. Warszawa, 1925. Wyd. II. M. Arct.

Z przewodników ogólnych po Polsce:

Dr. M. Orłowicz: Ilustrowany przewodnik kolejowy. Wydawnictwo Ministerstwa Komunikacji.

Polska. Część południowo-zachodnia. Warszawa, 1926. — Zł. 3.

Polska. Cześć północno-zachodnia. Warszawa, 1930. — Zł. 3.

A. Heinrich: Szlaki wodne Polski. Przewodnik dla kajakowców. Warszawa 1912. Główna Księgarnia Wojskowa.

Mapy na wycieczki.

Najlepszemi mapami turystycznemi są mapy wojskowe w podziałce 1:100.000 ,wydane przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Warszawie (skład główny „Samopomoc inwalidzka" ul. Sienkiewicza 2). Mapy 1:100.000 obejmują obszar całej Polski. Istnieją wydania map tych następujące: wydanie polskie w kolorze czarnym, wydanie niemieckie (t zw. stare), — dwukolorowa reprodukcja mapy niemieckiej w kolorze bronzowym i czarnym, — polskie wydanie barwne, t. zw. mapa polska, obejmująca obszary województw wschodnich i częściowo północnych i środkowych, w dwu lub czterech kolorach (sytuacja czarno, wody niebiesko, lasy zielono, poziomice bronzowo).

Mapy 1:300.000 — w wydaniu Wojskowego Instytutu Geograficznego: oryginalne (4 — 6 kol.) i reprodukcje map niemieckich.

Cena każdego arkusza mapy w podziałce 1:100,000 lub 1.300,000 wynosi w handlu wolnym 1 zł., cena ulgowa 50 gr.

Na podstawie rozkazu M. S. Wojsk. W. J. G. 841.-62/32. (Dz. Rozk. Wojsk. Nr. 1. z r. 1933. poz 7., patrz również Komunikat Min. W.R. i O.P. Nr. I. WF. 683/33 w Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. Nr. 1. z r. 1933 poz. 24) na warunkach ulgowych (50% zniżki) mogą mapy nabywać prócz formacyj wojskowych:

a) państwowe instytucje centralne, urzędy wojewódzkie, Kuratorja Okręgów Szkolnych, starostwa, inspektoraty szkolne, dyrekcje kolejowe, urzędy ziemskie, izby skarbowe;

b) państwowe szkoły wyższe, państwowe szkoły średnie, ogólnokształcące i zawodowe, oraz zakłady kształcenia

nauczycieli (na zapotrzebowanie rektoratów wzgl. dyrekcyj), publiczne szkoły powszechne i inne (na zapotrzebowania Kuratorjów okręgów szkolnych);

c) oddziały Przysposobienia Wojskowego, drużyny harcerskie, kluby i związki turystyczne, zakwalifikowane przez Państwowy Urząd W. F. i P. W. na zapotrzebowania, wystawione przez Okręgowe Urzędy W. F. i P. W.

Każda instytucja państwowa upoważniona do nabycia map za cenę ulgową, pobiera mapy w Generalnem Przedstawicielstwie sprzedaży map i wydawnictw kartograficznych Wojskowego Instytutu Geograficznego *„Samopomoc Inwalidzka"* Warszawa, Sienkiewicza 2, przyczem zapotrzebowanie winno być przepisanego wzoru, zaopatrzone w okrągłą pieczeć i podpisane przez odpowiedzialnego dowódcę (szefa, dyrektora, naczelnika). Oddziały Przysposobienia Wojskowego, oraz kluby i związki turystyczne i drużyny harcerskie, zwracają się do właściwego Okręgowego Urzędu W. F. przy D. O. K., który występuje z zapotrzebowaniem zbiorowem od siebie. Przed przesłaniem zapotrzebowania, należy się upewnić w skorowidzu map, który corocznie w styczniu jest ogłaszany w Dzien. Rozk. M. S. Wojsk., czy żądane mapy zostały wogóle wydane. Skorowidz map Wojskowego Instytutu Geograficznego „Samopomoc Inwalidzka" na zapotrzebowanie szkół wydaje bezpłatnie.

WZÓR ZAPOTRZEBOWANIA.

.... (formacja, instytucja) .... (miejscowość, data)

ZAPOTRZEBOWANIE NA MAPY PO CENIE ULGOWEJ.

(50 gr. za sztukę)

Proszę o następujące mapy dla celów wojskowego wyszkolenia, naukowych, technicznych, administracji państwowej, turystyki i krajoznawstwa[1])

Plan 1 : 25.000[2])

Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.	Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.

Mapa 1 : 100.000[3])

Pas	Słup	Lit.	Ilość ark.	Pas	Słup	Lit.	Ilość ark

Mapa 1 : 300.000[4])

Nazwa	Ilość ark.	Nazwa	Ilość ark.

Razem arkuszy .... w cenie .... zł.

Należytość wpłaci odbiorca, proszę pobrać za zalicz. poczt.[1])

Mapy proszę wysłać pod adresem ....

(pieczęć okrągła) .... (dowódca, komendant, szef, dyrektor)

1) Zbędne skreślić.
2) Wymienić pas, słup i literę.
3) Wymienić pas, słup i nazwę.
4) Wymienić nazwę.

Nie pisać po za linjami.
W braku miejsca wypełnić drugie zapotrzebowanie.

Czytać i posługiwać się mapą wojskową uczy *Stefana Gąsiewicza*: „Podręcznik terenoznawstwa dla podoficerów". Warszawa, 1928. Główna Księgarnia Wojskowa.

W górach posługiwać się należy specjalnemi mapami turystycznemi w skali 1 : 37.500, lub 1 : 50.000. Map tego rodzaju mamy niewiele. Najlepsze: *Zwolińskiego* — Mapa Tatr Polskich, 1 : 37.500. Zakopane 1929 — cena zł. 4 gr. 50.

Zwoliński: Tatry. Część wschodnia: Tatry Wysokie i Bielskie 1 : 40.000. Lwów. Książnica-Atlas. Cena zł. 9.20.

D-ra *Adama Tomaszewskiego:* Tatry 1 : 50.000. Lwów — 1923.

Polskie Towarzystwo Tatrzańskie: Mapa Turystyczna Karpat Polskich 1 : 100.000. Warszawa. Nakład i wydanie „Gea". (Pojedyńcze arkusze przejrzyste, z kluczem najważniejszych znaków). Mapa obejmuje 7 arkuszów—cena arkusza 2 zł. 50 gr.

Z innych map turystycznych wymieniamy:

A. Lenkiewicza: „Gorgany Zachodnie" — 1 : 100.000. Wyd. Instytutu Kartograficznego S. A. Książnica-Atlas. Lwów — Warszawa. Cena 3 zł.

Dr. E. Stonawski: Mapa Beskidu. Podziałka 1 : 75.000. Nakład księgarni Zygmunta Stuksa w Cieszynie.

Mapa okolic Lwowa — 1 : 100.000 kolorowana — cena 3 zł. Lwów. — Książnica-Atlas.

Plan miasta Lwowa — 1 : 15.000 — cena zł. 1.50. Lwów. — Książnica — Atlas.

Plan miasta Poznania — 1 : 15.000 — cena zł. 1.80. Wyd. z r. 1929.

Plan miasta Warszawy 1:30.000, wyd. „Samopomocy Inwalidzkiej". — Cena zł. 2.

Z korzyścią posługiwać się też można mapami austrjackiemi — specjalnemi i generalnemi — z obszaru Polski. Są one do nabycia w księgarni S. A. Książnica-Atlas w Warszawie i Lwowie, w pojedyńczych arkuszach.

Mapa specjalna — 1:75.000 — każda w cenie 75 groszy.

Mapa generalna — 1:200.000 — każda w cenie 90 groszy.

W miejscowościach najbardziej ciekawych pod względem krajobrazowym i zabytkowym umieszczone są na dworcach kolejowych tablice z mapami turystycznemi Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, na dworcach kolejowych zaś w terenach górskich tablice z mapami turystycznemi Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Na mapach tych wyznaczone są ważniejsze szlaki turystyczne. Tekst, zamieszczony u dołu, informuje o ciekawszych objektach turystycznych i miejscowościach godnych widzenia.

Przygotowanie i organizacja grupy wycieczkowej.

Wycieczka powinna być zawsze planową. Cel winien być jasno wytknięty, droga (marszruta) z góry obmyślona i ułożona, środki dobrze obliczone i zgromadzone, uczestnicy należycie przygotowani i pouczeni.

Przygotowanie do wycieczki i jej organizacja dotyczy strony materjalnej, fizycznej, moralnej i naukowej.

Na stronę materjalną składa się przygotowanie funduszu wycieczkowego i ekwipunku,

ewentualnie też odpowiednich środków lokomocji (rowerów, łodzi, kajaków, nart), o ile program wycieczki przewiduje komunikację temi środkami. Podstawę finansową wycieczki powinny zawsze stanowić wpłaty uczestników; wpływy z imprez dochodowych, ofiar i zasiłków przeznaczać należy przedewszystkiem na ułatwienie udziału w wycieczce niezamożnym uczniom (uczennicom).

Każda wycieczka wymaga pokonywania pewnych trudów fizycznych, na które uczestnicy muszą być z góry przygotowani. To też wycieczek nie powinno się wogóle odbywać bez dłuższego stopniowego zaprawiania się do nich. Rozpoczyna się od wycieczek kilkugodzinnych bez obciążenia, potem z lekkiem obciążeniem, następnie robi się wycieczki półdniowe i jednodniowe na odległość kilku lub kilkunastu kilometrów, a z czasem dopiero można odbyć wycieczkę kilkudniową lub wędrówkę na szereg dni. Ta sama zasada obowiązuje tych, którzy posługują się na wycieczkach rowerem, nartami, wiosłem.

Moralne powodzenie wycieczki zapewnia przedewszystkiem dobór odpowiednich pod względem wieku, płci, charakteru, temperamentu i usposobienia uczestników.

Przygotowanie naukowe wycieczki polega na zapoznaniu się teoretycznem z temi okolicami i ośrodkami, do których wycieczka się udaje. Zależnie od charakteru wycieczki obejmować ono będzie te tematy i zagadnienia, które mają umożliwić młodzieży poznanie okolic bądź pod względem naukowym i krajoznawczym, bądź też społecznym i pracoznawczym.

Organizujący grupę wycieczkową jest jej *kierownikiem i przewodnikiem.* Do niego należy przygotowanie wycieczki, opracowanie planu i programu, poinformowanie uczestników o celu, programie, organizacji i kosztach wycieczki. Do niego należy opracowanie regulaminu porządkowego wycieczki, przygotowanie uczestników pod względem naukowym (wykłady, podanie literatury, dotyczącej zwiedzanego terenu i objektów), skontrolowanie przygotowania i ekwipunku uczestników, zamówienie noclegów, dobre i troskliwe obmyślenie sprawy wyżywienia na wycieczce, uzyskanie ulg kolejowych i zgłoszenie wyjazdu, — podczas wycieczki opieka i nadzór nad powierzoną mu grupą wycieczkową.

Przewodnik decyduje o powodzeniu wycieczki. On odpowiada za cały przebieg wycieczki i dlatego musi posiadać nad nią całkowitą władzę. Powinien być taktowny, cierpliwy i dobrze obznajmiony z terenem wycieczki. Przewodnik musi dopilnować przestrzegania przykazań higjenicznych przez młodych turystów, znać zasady ratownictwa, — powinien umieć pływać.

Każda grupa wycieczkowa powinna być *zorganizowana.* Wyznaczyć lub wybrać należy: zastępcę przewodnika, skarbnika, sanitarjusza, gospodarza, kronikarza i t. p.

Ekwipunek.

Przedewszystkiem pamiętać o *obuwiu.* Musi być ono wygodne, dostatecznie grube, nie za ciężkie, raczej stare, rozchodzone. W górach

używa się obuwia podkutego gwoździami. W terenach płaskich praktyczne są półbuciki płócienne.

Skarpetki grube, miękkie, najlepiej wełniane, bo takie ułatwiają przewiew w bucie i zapobiegają poceniu się nóg i rozmiękaniu skóry. Za ciasne sprzyjają obtarciu nogi, a w zimie odmrożeniu, tak samo za obszerne (z powodu tworzenia się fałdów) lub podarte albo licho cerowane; skarpetki cieńsze nosi się tylko podwójne.

Odzież należy brać wygodną, chociażby mocno zużytą. Praktyczny strój turystyczny, to pończochy, krótkie spodnie i kurtka z dającym się postawić kołnierzem. Pożądane w porze letniej jako wierzchnie okrycie — płaszcz nieprzemakalny lub peleryna, ponadto, choć nie niezbędny, pled lub koc.

Ubiór dziewcząt stanowią: spódniczka wełniana, niezbyt długa i niezbyt wąska, i lekka bluzka jasna.

Dla przechowania i noszenia najniezbędniejszych rzeczy najbardziej odpowiedni jest *plecak* (worek turystyczny). W plecaku umieścić należy: zapasową bieliznę, kostjum kąpielowy, ręcznik, mydło, grzebień, szczoteczkę do zębów, manierkę, łyżkę, widelec, nóż, igły, nici, agrafki, guziki, szczotkę do czyszczenia, sznurowadła, kawałek sznurka, latarkę elektryczną, zapałki, wrazie potrzeby także sweter, lekkie chodaki i t. p.

Dziewczęta powinny ponadto wziąć bluzkę na zmianę i chustkę na głowę.

Oddzielnie, najlepiej w lekkich woreczkach, zaciąganych sznurkiem, lub w puszkach, umiesz-

czamy w plecaku *prowiant*: z grupy węglowodanów — pieczywo, cukier, czekoladę, owoce świeże lub suszone; z grupy białkowej — jaja na twardo, ser, mięso pieczone lub smażone, ewent. wędliny (niezbyt często) lub konserwy mięsne; z grupy tłuszczów — masło, smalec, słoninę. Należy przedewszystkiem brać pokarmy świeże, nie łatwo ulegające zepsuciu i takie, które dostarczają ustrojowi dużo energji.

W razie zamierzonego gotowania w drodze zabiera się oczywiście także potrzebne produkty i przybory.

Ponieważ większość szkolnych schronisk noclegowych nie jest zaopatrzona w pościel zaleca się zabranie lekkiego prześcieradła lub śpiwora (worek do spania).

Mapę zwiedzanej okolicy, przewodnik, legitymację, zegarek, gwizdek lub trąbkę dla sygnałów, ew. kompas i aparat fotograficzny należy oczywiście również mieć przy sobie. Pieniądze należy nosić w specjalnej sakiewce na piersi.

Apteczkę podręczną powinien nosić sam przewodnik lub sanitarjusz. Każdy z uczestników wycieczki natomiast powinien mieć przy sobie środki do pielęgnowania nóg, jak talk lub puder cynkowy, ewentualnie łój salicylowy i waselinę.

W skład apteczki wchodzą: paczka wyjałowionej, białej gazy (uszczelniona), 3 opaski szerokości 3, 5 i 10 cm, — paczka waty zwykłej i wyjałowionej, przylepiec, jodyna (korek szklany), woda utleniona do obmywania ran (3⁰/₀ łyżka na szklankę wody), — tabletki octanu glinowego (płyn Burowa: 1 — 2 tabletek na

½ litra wody) lub gotowy jego rozczyn, — kryształki nadmanganianu potasu (do odkażania, szczypta na szklankę wody), krople walerjanowe na eterze, waselina borna, łój salicylowy, ceratka do okładów, szczypczyki, agrafki, mydło i szczoteczka do rąk.

Wędrówki piesze.

Wycieczki piesze może dziatwa odbywać już od 10 roku życia. Do lat 12 *marsz dzienny* nie powinien przekraczać 10 klm., obciążenie zaś 2 klg. Dla dziatwy w tym wieku racjonalne są wycieczki nie dłuższe, niż jednodniowe, zawsze z nauczycielem, jako przewodnikiem i opiekunem.

Młodzież w wieku 12 — 16 lat może odbywać marsze dzienne, dochodzące do 15 klm., przy obciążeniu 5 — 6 klg.

Młodzież powyżej lat 16 może przebywać dziennie 20 — 25 klm., podczas wycieczek kilku, a nawet kilkunastudniowych. Maximum obciążenia 6 — 8 klg.

Obciążenie nie powinno przenosić sił wędrowca, tem bardziej, że często ma ono większy wpływ na wytwarzanie ciepła niż sam marsz, ujemnie wpływa na ruchomość klatki piersiowej i łatwiej wywołać może objawy zmęczenia serca. Należy zatem raczej schodzić poniżej podanych norm a nigdy ich nie podwyższać. Z tego też powodu przybory, przeznaczone na wspólny użytek grupy wycieczkowej, powinny być między uczestników rozdzielone.

Drogę, którą ma się przebyć, należy obliczać przezornie, — przy obliczaniu brać pod

uwagę nietylko długość jej, ale również charakter drogi i warunki marszu.

Zmniejszyć należy odległość przy trudniejszych warunkach marszu, jak np. gorąco, wiatr, słota, teren piaszczysty lub pagórkowaty.

Maszerować należy w tempie wolnem. Czas przebycia 1 klm. drogi: 13 — 15 minut, t. j. 4 — 4.5 km. na godzinę. Im trudniejsze warunki marszu, im większa liczba wędrowców lub im dalsza odległość, tem mniejsza powinna być szybkość.

Jeszcze wolniej maszeruje się w terenie pagórkowatym, dolicza się bowiem 15 minut czasu marszu przy każdem wzniesieniu o 100 m. (łatwo obliczyć z mapy), w terenie górzystym dolicza się 20 minut.

Podczas marszu unika się dróg pełnych kurzu, a w czasie upałów zbyt słonecznych.

Odpoczynki mają zapobiec zmęczeniu. Pierwszy odpoczynek powinien nastąpić po 15 minutach marszu, celem poprawienia usterek w ubraniu, załatwienia potrzeb i t. p. Po każdej godzinie marszu konieczny jest odpoczynek 10 — 15 minutowy, po odbyciu połowy drogi odpoczynek 1-godzinny, — po przybyciu do celu — jeszcze dłuższy.

Miejsce postoju powinno być zawsze suche i niewystawione na wiatr; nie nadają się na nie łąki, które są zawsze wilgotne.

W czasie upałów nie należy odbywać marszu w godzinach południowych (od 11 — 16).

Unikać przemoknięcia; jeżeli to się stało, nie robić odpoczynku, lecz maszerować żwawo dalej i w najbliższym schronie zmienić jak najprędzej odzież.

Unikać też należy przeznaczania nocy na jazdę np. koleją, jeśli w następnym dniu ma się odbyć dalszą drogę pieszo, zwiedzić miasto lub okolicę.

Jeżeli w czasie wycieczki ma się odbyć kąpiel, to może to nastąpić tylko w miejscu niegłębokiem, zbadanem przedtem przez umiejących dobrze pływać i po wyraźnem oznaczeniu przestrzeni, przeznaczonej na kąpiel. Kąpiel taka powinna być krótkotrwała, kilkuminutowa.

Śpiew powinien towarzyszyć wycieczkom i być ich najmilszem urozmaiceniem, zarówno w marszu, jak i na postojach, w schroniskach. Należy śpiewać dużo i poprawnie.

Pieśń powinna wyrażać radość, zapał, krewkość młodzieńczą, dumę rycerską, siłę i wiarę w czyn. Przy wyborze pieśni należy korzystać ze skarbnicy pieśni ludowych, historycznvch, legjonowych, artystycznych, unikać natomiast piosenek kabaretowych, rewjowych i innych głupich, niemoralnych, pustackich.

Na zimnie, w czasie marszów pod górę, pod wiatr, po piasku i na drogach pełnych kurzu, ze względów zdrowotnych śpiewać nie należy. Ze względu na porządek publiczny nie należy też śpiewać w czasie przemarszów przez większe miasta.

Dobrze jest śpiewać na zmianę, t. j. nie śpiewają wszyscy naraz, lecz kolejno grupy (rozumie się przy większej liczbie uczestników). Taki śpiew mniej męczy.

Przyjemną i pożyteczną rozrywką oraz prawdziwie szlachetnym sportem turystycznym są piesze wędrówki jedno lub kilkudniowe od schroniska do schroniska, przy dziennym mar-

szu kilkunastokilometrowym. Pomnażają one siły i zdrowie, wzmacniają serce i płuca, przygotowują do długotrwałych wysiłków, uczą wytrzymałości fizycznej i pokonywania zmęczenia, wyrabiają energję, odwagę i hart woli.

Wycieczki górskie.

Brać w nich może młodzież od lat 17, po dłuższem przygotowaniu przez wycieczki w średnim terenie górskim. W górach należy zawsze pamiętać o wpływie wzmożonej pracy mięśniowej i o wpływie odmiennego klimatu na organizm. Wycieczkę górską powinien poprzedzać 2 — 3-dniowy czas zaprawy w klimacie górskim, oraz krótsze wycieczki (pół lub jednodniowe) po bliższych zboczach górskich, w odpowiedniem ubraniu turystycznem i z obciążeniem. Krok powinien być miarowy, wolny. Im większe nachylenie stoku, tem krok wolniejszy. Odpoczynki powinny być częste. Polegają one na przerwaniu marszu na 1 — 2 minuty w postawie stojącej. Ilość odpoczynków zależy od warunków marszu i od drogi mniej lub więcej męczącej. Nie wolno zaniechać odpoczynku, gdy wystąpią jakiekolwiek objawy zmęczenia, jak np. uczucie osłabienia, drżenie rąk i nóg i t. p.

Ochrona przyrody.

Młodzież, wyruszająca na wycieczki krajoznawcze, powinna zaznajamiać się z zabytkami przyrody okolicy oraz zwiedzać Parki Narodowe i rezerwaty.

Obecnie mamy w Rzeczypospolitej Polskiej 6 Parków Narodowych, a to: w Tatrach (niezrealizowany jeszcze w zupełności plan tego Parku obejmuje całe Tatry polskie i przeważną część Tatr położonych w Czechosłowacji), w Pieninach (732.66 ha), na Czarnohorze (1512 ha), Babiej Górze (1046.05 ha), w Białowieży (4772.54 ha) i w Puszczy Jodłowej w górach Świętokrzyskich, gdzie utworzony został Park Narodowy imienia Stefana Żeromskiego o powierzchni 1164 ha. W najbliższym czasie rozszerzony będzie istniejący już rezerwat w Ludwikowie i Puszczykowie pod Poznaniem i uznany zostanie za pierwszy „Wielkopolski Park Narodowy".

Oprócz Parków Narodowych, rozsiane są po całej Polsce liczne, mniejsze lub większe rezerwaty, i. j. takie obszary, które ze względu na piękno ich krajobrazu lub wartości zabytkowe ich przyrody, są wyjęte z pod wszelkiego użytkowania.

Rezerwatów leśnych posiadamy w Polsce obecnie 67, stepowych 17, torfowiskowych 10, skalnych 5, wodnych 4, podziemnych 2, rezerwatów zwierzęcych, t. j. utworzonych głównie lub wyłącznie dla ochrony pewnych gatunków zwierząt 14. Ogólna powierzchnia tych rezerwatów wynosi łącznie z Parkami Narodowemi ok. 23,981 ha.

Z pośród wielu rezerwatów na szczególną uwagę zasługują: rezerwat jeziora Świtezi, rezerwat imienia Władysława Orkana w Gorcach i rezerwat u źródeł Wisły na Baraniej Górze, którego celem jest ochrona źródlisk rzeki Wisły oraz pralasów, położonych na zboczach Baraniej Góry.

Niektóre ze schronisk wycieczkowych, położone są tuż przy Parkach Narodowych lub przy rezerwatach, jak np. w Białowieży, w Bodzentynie, w Gdyni, w Kartuzach, w Krościenku nad Dunajcem, w Mszanie Dolnej, Nowej Słupi, Nowogródku, Nowym Sączu, Nowym Targu, Ojcowie, Poznaniu, Rytrze, Skale, w Sromowcach Niżnich, Wielkiej Wsi, Wiśle, Witowie, Zakopanem, Zawoji, Żabiu, Żarnowcu i in. Inne, choć więcej oddalone od Parków Narodowych i rezerwatów, dają jednakże również możność odbycia do nich wycieczek.

Poza Parkami Narodowemi i rezerwatami należy zwracać uwagę na t. zw. zabytki przyrody, których nie brak w żadnym zakątku naszego kraju. Zabytkami takiemi są: sędziwe i okazałe drzewa, piękne stare parki, osobliwe kształty skał, wielkie głazy narzutowe, piękne źródła i wodospady, jaskinie podziemne, ozdobione często naciekami, lub będące cmentarzyskami wymarłych zwierząt i t. p.

Do wdzięcznych zadań młodzieży, wyruszającej co dnia na wycieczki z każdego domu wycieczkowego, powinno należeć pilne wyszukiwanie takich zabytków, fotografowanie ich, mierzenie wymiarów obwodu szczególnie dużych okazów drzew, wnoszenie na mapę położenia głazów narzutowych, osobliwych skał, — słowem pociągająca i dla wiedzy naszej o zabytkach rodzimej przyrody ważna praca nad dokładnem zainwentaryzowaniem wszystkich zabytków przyrody polskiej, które z jakiegokolwiek powodu zasługują na uwagę i ochronę.

Materjały, zebrane w ten sposób, powinny być nadsyłane do biura Państwowej Rady Ochrony Przyrody w Krakowie (ul. Lubicz 46).

Interesujący się zagadnieniami ochrony przyrody polskiej znajdą bogatą literaturę w wydawnictwach Państwowej Rady Ochrony Przyrody (na składzie w Ekspedycji Wydawnictw Kasy im. Mianowskiego, Warszawa, Pałac Staszica), oraz w licznych artykułach, ogłaszanych w pismach krajoznawczych i turystycznych. Dla Kół młodzieży krajoznawczej, których organem jest pismo „Orli Lot", dodawany jest bezpłatny dodatek, poświęcony zagadnieniom ochrony przyrody, wydawany przez Państwową Radę Ochrony Przyrody.

W roku 1932 ukazała się książka p. t. „Skarby przyrody i ich ochrona", gdzie w 16-tu rozdziałach, napisanych przez najlepszych znawców przedmiotu, dany jest obszerny materjał teoretyczny i faktyczny ze wszystkich dziedzin ochrony przyrody; jest to jakgdyby pierwszy polski oryginalny „podręcznik" tego przedmiotu. Wydany na dobrym papierze ilustracyjnym, zawiera 119 pięknych rycin. Cena zł. 12. — Do nabycia w ekspedycji wydawnictw Kasy im. Mianowskiego, Warszawa, Pałac Staszica, Nowy-Swiat 72.

Wiele wiadomości bieżących z dziedziny ochrony przyrody w kraju i zagranicą, wśród których uwzględniany jest stale udział młodzieży polskiej w tej pracy, zawierają roczniki „Ochrony przyrody"; ostatni XII-ty z r. 1932, w cenie zł. 8; — nabyć je można również w Kasie im. Mianowskiego.

O zachowywaniu się podczas wycieczek w stosunku do żywej i martwej przyrody.

(Wskazania prof. dr. Władysława Szafera, przewodniczącego Państwowej Rady Ochrony Przyrody).

Tysiące wycieczek szkolnych przebiega rok rocznie Polskę wzdłuż i wszerz. Poza szkołą odbywa młodzież wycieczki, organizowane przez koła młodzieży krajoznawczej lub przez kierowników obozów harcerskich. O ile kierownictwo wycieczki spoczywa w ręku znawcy i miłośnika przyrody, niema niebezpieczeństwa niszczenia przyrody przez młodzież. Jednakże przeważna część wycieczek, choć jest z reguły kierowana przez osoby starsze, ustosunkowuje się do przyrody niewłaściwie, a zdarza się niestety nierzadko, że po przejściu takiej wycieczki las lub łąka przedstawiają obraz pożałowania godnego zniszczenia. To też jest rzeczą konieczną, aby przed każdą wycieczką kierownicy ich zaznajamiali uczestników nietylko z planem i celem wycieczki, ale także i z przepisami, dotyczącemi zachowywania się wycieczek wogóle, zwłaszcza zaś w przyrodzie z punktu widzenia potrzeby jej ochrony.

Niezależnie od specjalnych regulaminów porządkowych, przyjętych dla pewnej miejscowości i odnoszących się do charakteru miejscowej przyrody, każdą wycieczkę obowiązywać powinny następujące przepisy o zachowaniu się w stosunku do żywej i martwej przyrody:

1. Obserwacja roślin i zwierząt w przyrodzie. W razie znalezienia na wycieczce przedmiotu (rośliny lub zwierzęcia), interesującego ucznia, nie powinien sam uczeń rośliny zrywać lub zwierzęcia zabijać, lecz ma zwrócić uwagę kierownika wycieczki na ten przedmiot. O ile, według uznania kierownika wycieczki, zajdzie konieczność zerwania (wykopania) rośliny, powinien wykonać to w sposób odpowiedni sam kierownik, lub jeden z uczniów pod jego okiem. O ile schwytano zwierzę (np. chrząszcza lub motyla), kierownik powinien sam wziąć go do ręki i pokazać uczniom, w jaki sposób należy trzymać zwierzę, aby go nie uszkodzić. Po demonstracji powinien być okaz taki w zasadzie puszczany na wolność, a tylko w wyjątkowych wypadkach może on być zachowany w odpowiedni sposób dla gabinetu (muzeum) szkolnego. Rośliny, wykopywane w całości na wycieczkach, należy w zasadzie, po przeprowadzeniu na nich demonstracji, wsadzać z powrotem do ziemi. Gałązki drzew i krzewów należy obcinać ostrym nożem i nigdy nie można pozwalać na ich łamanie lub urywanie ręką; tak samo należy postępować z pędami roślin zielnych. Jeden okaz rośliny, raz ścięty, względnie wykopany, może krążyć następnie od jednego do drugiego ucznia, tak aby wszyscy mogli na tym okazie widzieć to, na co zwrócił uwagę kierownik wycieczki. Tylko w wypadkach, gdy ma się do czynienia z rośliną bardzo pospolitą i gromadnie rosnącą, można odstąpić od tej zasady i pozwolić uczniom zebrać więcej okazów, tak aby w czasie demonstracji każdy uczeń lub każda mała grupa uczniów miała przed sobą okaz rośliny. Jeżeli

chodzi o badanie zmienności form w przyrodzie, to należy zjawisko to demonstrować zawsze na najpospolitszych roślinach i najpospolitszych zwierzętach, przyczem materjał w tym celu zebrany na wycieczce należy przechować w muzeum szkolnem.

2. *Robienie zbiorów.* Uczniowie nie powinni zasadniczo robić żadnych zbiorów. O ile kierownik wycieczki sam zbiera dla celów naukowych rośliny lub zwierzęta, nie powinien tego czynić w czasie wycieczek z uczniami, lecz na wycieczkach, jakie sam odbywa. Do takich wycieczek można dopuszczać w drodze wyjątku pewnych uczniów, okazujących szczególniejsze zamiłowanie do nauk przyrodniczych. Należy unikać zbierania okazów do muzeum szkolnego za pośrednictwem uczniów, a jeżeli uczeń sam się zgłosi z chęcią zebrania czegoś, powinno się go przedtem dokładnie pouczyć, co i jak ma zebrać.

3. *Ochrona rzadkich gatunków zwierząt i roślin.* Kierownik wycieczki, znający stanowiska rzadkich gatunków roślin (np. storczyków) i zwierząt (np. motyli), nie powinien prowadzić w te miejsca wycieczek z uczniami; uczniom szczególnie zamiłowanym do nauk przyrodniczych można je pokazać, lecz z odpowiedniem pouczeniem o potrzebie ich ochrony.

4. *Stosunek do zabytków przyrody.* O ile w okolicy zwiedzanej na wycieczce znajdują się rezerwaty lub pomniki (zabytki) natury, znane kierownikowi wycieczki i opisane w literaturze, należy uczniom zgóry (w pouczeniu wstępnem) zwrócić na nie uwagę i dokładnie wyjaśnić ich znaczenie i wartość naukową (historyczno-pa-

miątkową, estetyczną, legendarną i t. p.). W rezerwatach nie wolno zbaczać ze ścieżek i zbierać roślin i zwierząt oraz wogóle należy ściśle przestrzegać przepisów porządkowych, obowiązujących w danym rezerwacie. Tutaj, nawet sam kierownik wycieczki nie może pozwolić sobie nigdy na zebranie okazów dla demonstracji. Jeżeli zdarzy się w rezerwacie sposobność spotkania jakiegoś rzadkiego zwierzęcia lub rośliny, należy przedmiot taki obserwować z pewnej odległości, tak, aby w żaden sposób nie doznał on szkody. Kierownik wycieczki, prowadzący wycieczkę szkolną w rezerwacie, powinien znać gatunki zwierząt i roślin szczególnie charakterystycznych i przestrzegać zasady bezwzględnej ich ochrony. Tak np. w Tatrach w żadnym wypadku nie powinni uczniowie łamać gałązek kosodrzewiny lub limby i nie powinni zbierać szarotek, choćby napotkali je w większej ilości; nie powinni też nigdy kupować szarotek od juhasów, którzy je często oferują na sprzedaż w sposób nielegalny.

5. *Ochrona gniazd.* Gniazd i jaj ptaków nie powinni uczniowie zbierać w żadnym wypadku. O ile na wycieczce znalezione zostanie przypadkiem gniazdo ptasie z jajkami, należy polecić uczniom oddalić się od tego miejsca i nie pozwolić im dotykać gniazda i jaj. To samo odnosi się do gniazd owadów pszczołowatych (np. trzmieli) oraz do mrowisk, których nie wolno rozkopywać.

6. *Zasada niezabijania żadnych zwierząt.* Na wycieczce szkolnej nie wolno zabijać żadnych zwierząt, zwłaszcza węży, padalców, kretów; żmij zabijać również nie wolno, gdyż żmi-

ja jest zwierzęciem pożytecznem, niszczącem myszy. Niebezpieczeństwa spotkania się bezpośredniego ze żmiją łatwo uniknąć, uderzając patykiem w zarośla lub kępy roślin, w których podejrzewamy obecność żmiji.

7. *Ochrona grzybów kapeluszowych.* Grzybów kapeluszowych nie wolno niszczyć, t. j. kopać lub wywracać. Jeżeli kierownikowi wycieczki chodzi o demonstrację grzybów jadalnych i trujących, to powinien je zebrać sam w czasie wycieczki i potem, na najbliższym postoju, objaśnić porównawczo. Grzyby należy ścinać przy ziemi ostrym nożem.

8. *Ochrona młodników leśnych.* Po młodnikach (kulturach) leśnych chodzić nie wolno.

9. *Zbieranie jagód.* Zbieranie jagód w lesie (poziomek, malin, borówek) w czasie wycieczki nie powinno być w zasadzie dopuszczalne, gdyż wśród nich ukryte są często młode sadzonki lub siewki drzew. Jedynie na świeżych zrębach leśnych, gdzie jeszcze nie wprowadzono nowej kultury lasu, można dopuścić zbieranie jagód, jednakże tylko wtedy, jeżeli kierownik wycieczki otrzymał na to pozwolenie od właściciela lasu.

10. *Ochrona źródeł.* Źródeł nie należy zanieczyszczać. Wodę z nich należy czerpać kubkami. O ile znajdują się w źródle jakieś wrzucone tam przedmioty, należy je polecić uczniom ostrożnie wyjąć. Nie wolno wyrywać kamieni, ani w żaden inny sposób zmieniać najbliższego otoczenia źródła.

11. *Ochrona jaskiń.* Przy zwiedzaniu jaskiń i grot nie wolno używać pochodni lub kopcących świec, lecz należy posługiwać się latar-

kami. Nie wolno też ze ścian odbijać skał naciekowych i nie wolno zbierać okazów zwierząt jaskiniowych, takich jak np. nietoperze. Dna jaskiń nie wolno przekopywać.

12. Ochrona rzadkich minerałów. Ze znalezionej żyły mineralnej nie wolno na wycieczce szkolnej odłupywać lub odbijać kryształów. W kopalniach należy ściśle przestrzegać obowiązujących przepisów i nie pozwalać uczniom na zabieranie jakichkolwiek okazów, chyba, że na to pozwoli zarząd kopalni i wskaże miejsca, skąd przedmioty takie zabrać można,

13. Zakładanie ognisk. Zakładanie ognisk w lesie, wśród młodników leśnych i wśród suchej roślinności łąkowej, jest stanowczo wzbronione. Można je wzniecać tylko w miejscach odpowiednich, zawsze za zgodą właściciela lasu, najlepiej zaś tam, gdzie służba leśna wskaże kierownikowi miejsce. Przed odejściem wycieczki ognisko musi być dokładnie stłumione, a żarzące się węgle przysypane ziemią.

14. Majenie pojazdów. Strojenie pojazdów (wozów, autobusów, etc.) lub kapeluszy (czapek) w zieleń lub kwiaty jest stanowczo niedopuszczalne. Nie należy też pozwalać uczniom robić bukietów lub wiązanek kwiatów (względnie gałązek drzew). Z punktu widzenia ochrony przyrody niema nic bardziej rażącego, jak widok wycieczki szkolnej, wracającej do miasta i ustrojonej w zieleń. Nie należy też pozwalać uczniom na kupowanie bukietów lub wiązanek od wiejskiej ludności.

15. Zachowanie się w miejscach postoju. Na miejsca odpoczynkowe należy wybierać na wycieczkach takie punkty, w których gromadnę

biwakowanie nie niszczy roślinności. W szczególności nie powinny być obierane na miejsca odpoczynkowe nieskoszone łąki i wogóle miejsca o bujnej roślinności. Należy zakazać stanowczo pozostawiania po wycieczce takich pamiątek, jak: napisy lub nacięcia na korze drzew, napisy na kamieniach, skałach, belkach lub deskach schronisk. Wszelkie odpadki po jedzeniu (papiery, kości, puszki, łupiny etc.) powinny być zawsze i wszędzie przed odejściem wycieczki z miejsca odpoczynku dokładnie zebrane razem i zakopane w ziemi, schowane pod kamienie, lub spalone ostrożnie przez kierownika wycieczki. W miejscach pięknych widokowo, odwiedzanych gromadnie, wycieczki szkolne nietylko nie powinny pozostawiać po sobie śmieci, lecz znalezione tam odpadki, pozostawione przez innych, niekulturalnych wycieczkowiczów, powinni uczniowie zebrać i zakopać w ziemi.

16. Przestrzeganie zasady spokoju. Wszędzie, a zwłaszcza w górach, gdzie skały odbijają głos, powinny wycieczki szkolne zachowywać się cicho i unikać śpiewów lub zabaw w wywoływanie echa. Napotkanych przypadkiem zwierząt nie należy płoszyć. Śpiewać można tylko w marszu na drogach szerokich i gościńcach, nigdy zaś na ścieżkach turystycznych lub na szczytach górskich.

Zabytki sztuki i kultury, oraz ich ochrona

(Wskazania Jerzego Remera, Generalnego Konserwatora w Ministerstwie W. R. i O. P.).

W plastycznym obrazie Rzeczypospolitej znajdujemy na całym jej obszarze wspaniałe

i drogocenne kształty, które w świadomości naszej nie powinny i nie mogą być skazane na niepamięć. Są to bowiem relikty przeszłości naszej ziemi, twory przyrody, oraz artystyczne dzieła rąk ludzkich, zabytki sztuki i kultury. Obowiązkiem naszym jest znaleźć właściwy stosunek do tych dokumentów, będących niewyczerpaną skarbnicą wiadomości o dawnej Polsce, a zarazem ożywczem źródłem w dziedzinie naukowej i artystycznej twórczości.

Dobrze zrozumiany interes narodowy, również i powszechny, wymaga od każdego społeczeństwa zachowania tych świadectw przeszłości narodu. W wielkiej pracy budowania jego przyszłości nie możemy przeoczyć wielkiego i świętego obowiązku patrzenia na obraz *pełnej Polski,* nie tylko tej, która jest, ale także tej, która była i jest w nas — w żywych, istniejących świadectwach przeszłości, które tem samem, że są, mają prawo do istnienia. Dokumenty te nazywamy zabytkami, co upoważnia nas przeważnie do zapomnienia, zabycia, chociaż pniem wyrazu jest właśnie byt a zatem ciągłość trwania.

Aktywne krajoznawstwo, związane ściśle z jednej strony z poznawaniem kraju, a więc opierające swą ideologję na poznawczych pierwiastkach, z drugiej zaś na wszelkiego rodzaju turystyce, nie może się wyrzec bogatej treści, jaką wspomniane relikty przeszłości zawierają. Myliłby się ten, ktoby mniemał, że zagłębianie się w przeszłość jest specjalnością wyłącznie ludzi nauki. Historja narodu jest bowiem jego pamięcią, a zabytki sztuki i kultury są jakby ilustracjami w księdze dziejów. Otwierając kar-

ty tej księgi widzimy w niej twory ducha ludzkiego w kształtach i barwach, przez które obcujemy z najodleglejszemi pokoleniami. Obcowanie z temi tworami daje łaskę odpoczynku, otwiera perspektywy i pogłębia życie. *Chodzi zatem o wprowadzenie ich w żywą treść dzisiejszego życia.* A wprowadzimy je, dopuszczając pierwiastki widzenia pełnej rzeczywistości w formach i barwach, które są wokoło nas — w przyrodzie i sztuce. Utrwalajmy je w pamięci za pośrednictwem wzroku A wśród nich przedewszystkiem twory, świadczące o historji sztuki i kultury. Gdy zaś się staną cząstką naszej świadomości i racjonalnego do nich stosunku, przekonamy się łatwo, wiele z nich płynie korzyści dla codziennego życia. Bo właśnie w tą szarą codzienność musimy je wprowadzić. Uczynimy to tem łatwiej, że nie potrzebujemy owych tworów szukać zbyt daleko. Są one bowiem w naszem najbliższem otoczeniu, co więcej — są naszem otoczeniem. I to zarówno w wielkiem środowisku miejskiem jak i w najmniejszym ośrodku prowincjonalnym.

Obcując z tworami przyrody i sztuki poznamy całą skalę nowych wartości, które zaczną przenikać w naszą wyobraźnię, kształtować myśl, uszlachetniać poczynania. Poddajmy się temu bezpośredniemu działaniu natury i sztuki, a wkrótce na szarej osnowie dnia zobaczymy niespodziewane zjawiska. Powracać będziemy do nich z uczuciem przyjemności, gdyż one to właśnie wniosą w nasze życie pierwiastki ładu, spokoju i celowości istnienia. Gdy zaś się staną codzienną potrzebą, zrozumiecie, że utracenie ich, zniszczenie lub usu-

nięcie z otoczenia byłoby waszą osobistą krzywdą. A wtedy zrodzi sie w was poczucie opieki, ochrony, zachowania tych tworów, poczucie, wyrastające z miłośnictwa, ze szczerego i bezpośredniego stosunku do natury i sztuki. Pietyzm dla nich będzie pierwszym stopniem do wyższego typu miłośnictwa — kultu. Z tej ideologji powstała opieka nad zabytkami, ujęta we wszystkich państwach kulturalnych w formy organizacyj, którym powierzono pieczę nad skarbami przyrody, sztuki i kultury. W powszechnem znaczeniu ochrona ich zabytków łączy wszystkie narody w jedną rodzinę kulturalną.

W Państwie Polskiem obowiązujące rozporządzenie Prezydenta Rzplitej z dnia 6 marca 1928 r. (Dziennik Ustaw R. P. Nr. 29, poz. 265, łącznie z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 23.IX. 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych, będących własnością państwa i Ustawą z dnia 25.I. 1933 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6.III. 1928) uznało za zabytek każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną. Za zabytki mogą być w szczególności uznane: jaskinie i groty, grodziska (t. zw. szwedzkie góry, okopy, szańce i wały); ślady osad lądowych i nawodnych: cmentarzyska szkieletowe i ciałopalne, „pola urnowe" oraz poszczególne kurhany, mogiły, kopce; kopalnie przedhistoryczne krzemienia, soli, bursztynu, miedzi, żelaza; piece garncarskie i piece do wytapiania metali; figury kamienne przedhistoryczne (t. zw. baby kamienne

i posągi bóstw) i głazy obrabiane (żarna, głazy ze znakami, krzyżami i t. p.); budowle zarówno murowane, jak drewniane wraz z wszelkiemi szczegółami architektury i dekoracji ściennej wraz z otoczeniem (ogrodem, placem); luźno stojące pomniki, nagrobki, kapliczki, figury, krzyże, kolumny, słupy graniczne i t. p.; ruiny budowli, pomników i posągów; grupy budowli znamienne dla osad, miast i wsi; ogrody ozdobne oraz aleje cmentarne i przydrożne, drzewa sędziwe i t. p.; przedmioty, związane bezpośrednio z przeznaczeniem budynku (ołtarze, ambony, chrzcielnice, stalle, pomniki, nagrobki, epitafja, tablice, wota, szaty i naczynia obrzędowe, dzwony i t. p); dzieła sztuk plastycznych: obrazy, rzeźby, ryciny; dzieła sztuk zdobniczych i kunsztów cechowych, zbroje, oręże, rzędy, pojazdy, chorągwie, sztandary, arrasy, dywany, makaty, pasy, kilimy, hafty, koronki, ubiory, meble, sprzęty, naczynia, zegary, świeczniki, wyroby złotnicze, emalje, szkło, ceramika, kraty, okucia, zamki, godła, znaki i t. p.; monety, medale, pieczęcie, tłoki mennicze; druki, archiwalja, rękopisy zwykłe i ozdobne, autografy, oprawy ksiąg; ludowe sprzęty domowe i wyroby przemysłu ludowego; wykopaliska i znaleziska przedhistoryczne i archeologiczne; wykopaliska i znaleziska paleontologiczne; kolekcje przedmiotów, przechowywanych w muzeach, bibljotekach, w skarbcach i składach świątyń, zgromadzeniach cechowych, urzędach samorządowych i t. p.

Rzeczpospolita Polska podzielona jest na 9 okręgów konserwatorskich, z siedzibą konserwatorów: w Warszawie (dla m. st. Warszawy,

wojew. Łódzkiego oraz wojew. Warszawskiego i Białostockiego), w Krakowie (dla wojew. Krakowskiego i Kieleckiego), we Lwowie (dla wojew. Lwowskiego, Stanisławowskiego i Tarnopolskiego), w Poznaniu (dla wojew. Poznańskiego i Pomorskiego), w Wilnie (dla wojew. Wileńskiego i Nowogródzkiego), w Lublinie (dla wojew. Lubelskiego i Poleskiego), w Łucku (dla wojew. Wołyńskiego) i w Katowicach (dla wojew. Śląskiego). Konserwatorzy urzędują w urzędach wojewódzkich, w których są równocześnie kierownikami oddziałów sztuki. Nadzór nad służbą konserwatorską sprawuje generalny konserwator w Ministerstwie W. R. i O. P.

Chociaż Państwo sprawuje bezpośrednią opiekę nad zabytkami przez fachowe organy rządowe, to jednak nie ulega wątpliwości, że skuteczność tej opieki zależy od zrozumienia jej zadań przez ogół społeczeństwa. Organizacja rządowa nie może bowiem trafiać w próżnię. Uświadomiony obywatel jest i w tym zakresie współodpowiedzialny za całość dziedzictwa zarówno duchowej jak i materjalnej kultury swego narodu.

Wrogiem zabytków jest przedewszystkiem czas, któremu nic się oprzeć nie może. Niszczycielskie działanie czasu jest stosunkowo bardzo powolne. Stokroć jednak gorszym niszczycielem od czasu jest sam człowiek. On to przez nieświadomość i niedołęstwo, chciwość, źle zrozumiane ideje postępu i t. zw. wymagania życiowe oraz nieskrępowane chęci upiększania i pseudooryginalność niszczy, burzy i przeistacza dzieła swych własnych rąk. Najgroźniej-

szym niszczycielem zabytków jest człowiek półwykształcony i półznawca.

Dlatego chcąc być prawdziwym miłośnikiem zabytków, należy zdobyć wiedzę o nich zwaną historją sztuki, dla której zabytki są bezpośrednim materjałem naukowym. Podstawą historji sztuki i racjonalnej opieki nad zabytkami jest inwentarz ich, na który składają się opisy, pomiary i fotografje.

Każda wycieczka krajoznawcza, uprzednio celowo przez kierownika przygotowana, może przynieść znaczne korzyści zarówno dla jej uczestników jak i dla sprawy opieki nad zabytkami. W tym celu należy się zapoznać z literaturą odnoszącą się do danego(ych) zabytku(ów). Wiadomości te znajdziemy w podanej poniżej literaturze. Zważywszy jednak, że nie posiadamy jeszcze drukowanego inwentarza zabytków sztuki w Polsce, zbieranie wszelkich do nich materjałów (opisowych, fotograficznych, rycin, rysunków i t. p.) jest sprawą pierwszorzędnego znaczenia. O tem, w jaki sposób te materjały zbierać, poucza nas „Instrukcja szczegółowa dla inwentaryzatorów zabytków sztuki", wydana w 1930 r. przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, któremu też należy owe materjały przesłać za pośrednictwem urzędów konserwatorów (powyżej wymienionych). Ponieważ opracowanie materjałów (zwłaszcza zdjęć pomiarowych) wymaga fachowego wyszkolenia (architektonicznego), przeto uczestnicy wycieczek krajoznawczych mogą się ograniczyć do fotografowania i rysowania zabytków, przyczem należy pamiętać, że fotografje dla celów inwentaryzacyjnych muszą

mieć charakter dokumentu, a więc nie mogą być tylko swobodnie skomponowanemi obrazkami lub ogólnemi widokami. Oprócz fotografij pożądane są rzeczowe opisy zabytków w sensie informacyjnym, to jest takie, które znów bez specjalnego przygotowania w dziedzinie historji sztuki mogą być wykonane z korzyścią w pierwszym rzędzie już dla samej ochrony zabytków (stan ich utrzymania, roboty przy nich prowadzone, zmiany w nich lub w ich otoczeniu zachodzące i t. d.).

Wiedząc, że zabytki sztuki i kultury są własnością całego narodu, a zatem, że nikt nie ma prawa je niszczyć lub do zniszczenia ich się przyczynić, obowiązkiem każdego obywatela prawdziwie kochającego swój kraj ojczysty, jest nie dopuścić do jakiegokolwiek czynu szkodliwego dla zabytków. Wycieczki krajoznawcze powołane są w pierwszym rzędzie do przestrzegania tego obowiązku wobec zabytków. Przez poznanie ich do umiłowania, od umiłowania do poszanowania — oto naczelne hasła wycieczek krajoznawczych. W imię tych haseł należy przedewszystkiem zaniechać tak bardzo rozpowszechnionego zwyczaju utrwalania swych nazwisk na zabytkach nieruchomych (głównie na ścianach i murach wszelkiego rodzaju budowli), wspinania się po ruinach, co powoduje nie tylko a prawie zawsze ich uszkodzenie, lecz także może wystawić zdrowie sprawcy na poważny szwank, wreszcie zaśmiecania otoczenia zabytku, które stanowi z nim nierozerwalną całość, zwłaszcza, jeśli tem otoczeniem są twory przyrody (drzewa, skały, woda i t. p.). Do tych elementarnych zasad po-

szanowania zabytków należy dodać, że czynna opieka nad niemi ze strony krajoznawcy polegać powinna na uświadamianiu współobywateli o wartościach, jakie mają te zabytki dla historji i kultury narodu, a również na tem, że podtrzymywanie ich egzystencji, należyta konserwacja, jest obowiązkiem społeczeństwa.

Wiadomości o zabytkach znajdziemy w następujących publikacjach:

Metodyka wycieczek krajoznawczych.—Warszawa 1919, wyd. Pol. Tow. Krajozn.

Henryk Cieśla: Historyczne style (architektura, ornamentyka, rzemiosła). — Lwów 1930.

Stanisław Tomkowicz: Style w architekturze kościelnej. — Kraków 1923.

Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych aż do chwili bieżącej. — Wydanie księgarni: Trzaski, Ewerta i Michalskiego — Warszawa.

Polska w krajobrazie i zabytkach. Wydawnictwo Tadeusza Złotnickiego. Warszawa.

Sztuka polska: Historja architektury, rzeźby i malarstwa od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. Wydawnictwo „Wiedza o Polsce".

Sprawozdania i prace Komisji historji sztuki Polskiej Akademji Umiejętności.

Studja do dziejów sztuki w Polsce. Wydawnictwo Zakładu Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej.

Feliks Kopera: Dzieje malarstwa w Polsce.

J. Starzyński i M. Walicki: Malarstwo monumentalne w Polsce średniowiecznej. Warszawa, 1929. Wydawnictwo Zakładu Arch. Polit. Warszawskiej.

J. Starzyński i M. Walicki: Rzeźba architektoniczna w Polsce wieków średnich. Warszawa 1931. Wyd. Zakł. Archit. Polit. Warsz.

Ochrona zabytków sztuki. Czasopismo, poświęcone opiece nad zabytkami, inwentaryzacji i geografji zabytków. Warszawa 1930-31. Nakładem Min. W. R. i O. P.

Edward Chwalewik: Zbiory polskie. Archiwa, bibljoteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. Warszawa. — Kraków 1927.

Muzea regjonalne, ich cele i zadania. Warszawa 1928.

Włodzimierz Antoniewicz: Archeologja Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnodziejowych ziem polskich. Warszawa. Wyd. Trzaska, Ewert i Michalski.

Instrukcja szczegółowa dla inwentaryzatorów zabytków sztuki. — Wyd. Min. W. R. i O. P. Warszawa 1930.

Rola wycieczek w poznawaniu życia gospodarzego Polski.

Podczas wędrówek wakacyjnych, pobytu na na kolonjach i obozach letnich młodzież, stykając się z miejscową ludnością, ma dużo sposobności do zapoznawania się z jej kulturą tak duchową jak i materjalną, a w szczególności z miejscowem życiem gospodarczem. Konieczność zaopatrywania się w żywność zmusza młodzież do orjentowania się co do źródeł i cen produktów, rzadziej stwarza podłoże do zainteresowania się istotnemi warunkami bytu gospo-

darczego danego terenu. To zainteresowanie wywołać mogą u młodzieży wychowawcy drogą odpowiednich oddziaływań metodycznych, może też obudzić je w sobie sama młodzież pod wpływem spostrzeżeń i zetknięcia się z różnorodnemi warunkami życia gospodarczo-społecznego. Materjał, zdobyty przez młodzież drogą autopsji podczas wędrówek i wycieczek do rozmaitych ośrodków gospodarczych i społecznych, wzbogacony następnie odpowiednią lekturą, może stać się wartościowem tworzywem do krystalizacji pojęć i poglądów młodzieży na życie gospodarcze i społeczne kraju.

Wycieczki, mające na celu poznanie świata zjawisk gospodarczych, będą najczęściej odbywały się pod kierunkiem nauczycieli i wychowawców.

Przy przygotowywaniu tematów wycieczek, badaniu i obserwowaniu przejawów życia gospodarczego i społecznego, następnie zaś przy analizie zdobytego drogą osobistych spostrzeżeń i lektury materjału, należy zawsze wyróżniać zasadnicze składniki, tworzące całokształt życia gospodarczo-społecznego i pozostające ze sobą w ścisłej współzależności. Składniki te są następujące: strona techniczna urządzeń (technika gospodarcza), strona organizacyjna, społeczna i gospodarcza.

Dla dzieci do lat 12 wybierać należy te warsztaty pracy, w których strona organizacyjna i techniczna stoi na *prymitywnym* poziomie, to jest, w których proces produkcji oparty jest przedewszystkiem na pracy ręcznej, nie maszynowej. W tym celu, po zorjentowaniu się w okolicy, kierownik obozu lub kolonji winien wybrać

pewne warsztaty pracy, w których nie tyle zamożność i ilość produkcji, ile pracowitość i wrodzona inteligencja właściciela daje gwarancję wyzyskania obserwacyjnego materjału do udowodnienia dzieciom, że *decydującą rolę odgrywają zalety człowieka, jako pracownika.*

. Na wycieczkach, organizowanych w czasie wakacyj, należy kłaść nacisk na prace ludzi w najbliższej okolicy, mające na celu: zabezpieczenie się przed zimnem, głodem, ogniem i chorobą, dalej na obserwację budynków mieszkalnych (chat i domów murowanych), zabudowań gospodarczych (stodół, spichrzy, stajen, obór, szop, chlewów, wozowni) i urządzeń zdrowotnych (studnie, ustępy i t. d.). Przy zwiedzaniu objektów należy zwracać uwagę na ich położenie, rozmieszczenie, kształty, materjały budowlane, sposoby krycia dachów, znaczenie roślinności w otoczeniu dla zdrowia i bezpieczeństwa i t. d. Po wycieczkach zachęcać dzieci do szkicowania, fotografowania, opowiadania i rozważań badanego materjału. Zagadnienie *wymiany produktów*, konieczne do opracowania przy poznawaniu całokształtu życia gospodarczego danej okolicy, należy uwzględnić przy zwiedzaniu miejscowych sklepów prywatnych i spółdzielczych.

Dla młodzieży od 12 r. życia, u której budzą się *zainteresowania techniczne,* należy organizować wycieczki do warsztatów pracy rolnej, *opartych o przemysł przetwórczy,* bądź hodowlany, bądź roślinny. W pierwszym wypadku będą to wzorowe stajnie, obory, pasieki, kurniki, gospodarstwa rybne, fabryki konserw, spółdzielnie i sklepy mleczarsko-jajczarskie i t. d. W dru-

gim wypadku należy wybierać gospodarstwa rolne przemysłowe, dostarczające standaryzowanych gatunków zbóż, nasion i roślin okopowych (buraki cukrowe, ziemniaki), owoców, surowców włókienniczych (lnu, konopi i t. d.) W obu wypadkach należy uwzględnić warsztaty przemysłu ludowego, jak również zwrócić uwagę na *zastosowanie maszyny* w gospodarstwie rolnem (siewniki, żniwiarki, młocarki, pługi motorowe i t. d.).

Młodzież starsza powyżej lat 14, posiadająca już pewne *elementy podstawowe z zakresu nauk przyrodniczych*, powinna odbywać wycieczki, w zależności od miejscowych warunków i dostępu do kopalń, dostarczających surowców lub materjałów opałowych, do fabryk, opartych na przemyśle mineralnym, jak cementowni, ceglarni, hut szkła, fabryk porcelany i fajansu, do fabryk, opartych o przemysł włókienniczy lub drzewny jak tartaki, papiernie i t. d.

Podczas wędrówek wakacyjnych młodzieży i pobytu jej na obozach i kolonjach wakacyjnych należy wykorzystać wszczególności te warsztaty pracy, które *silnie wiążą się z Polską*, jak np.: flotę polską i znaczenie morza dla Polski (port w Gdyni), fabryki parowozów, których używa Polska Kolej Państwowa, polskie stacje lotnicze i radjowe, polską produkcję soli (Wieliczka, Ciechocinek, Inowrocław), produkcję węgla (Polskie Zagłębie węglowe), ropy naftowej (Małopolskie złoża), polski przemysł azotowy (Mościce, Chorzów), ośrodki polskiego przemysłu włókienniczego (Łódź, Bielsko, Białystok), naturalne źródła energji w Polsce i możliwość ich wyzyskania i t. p.

Zwiedzanie warsztatów pracy gospodarczej podczas wakacyj nie może jednak nigdy wywoływać przez nadmiar materjału obserwacyjnego i pojęciowego przemęczenia młodzieży, gdyż głównym celem jej wywczasów wakacyjnych jest zawsze wypoczynek po intensywnej pracy umysłowej i nabycie sił fizycznych. Stąd wybór objektów, przeznaczonych do zwiedzania na jeden okres wakacyjny musi być *niewielki*, natomiast proces przygotowania wycieczki i opracowania zebranego z niej materjału szczegółowo przemyślany i wyzyskany. Zwiedzanie objektu nie powinno trwać dłużej nad 1½ — 2 godziny, gdyż nadmiar wrażeń i pojęć zmąci dokładność i świeżość obserwacyj.

Zainteresowanie *wytwórczością* pracy człowieka na danym terenie i terenami (warsztatami) tej pracy nie powinno pomijać najważniejszego tu momentu: a mianowicie samego *człowieka*, jako pracownika w danym regjonie gospodarczym. Stąd zdatność i usprawnienia, trudności i opory, zwalczane wysiłkiem człowieka i gromad ludzkich, ich poczucie solidarności, umiejętność współżycia i wzajemnej pomocy winna być stale przedmiotem zainteresowań i obserwacyj młodzieży. Na tej bowiem jedynie podstawie oprzeć można zdobycie szacunku dla każdego *typu pracy ludzkiej* uczciwie i rzetelnie pełnionej, docenienie znaczenia tak pracy fizycznej, jak umysłowej w życiu ogólnopaństwowem i zrozumienie, jak szerokie możliwości dla kulturalnego rozwoju społeczeństwa tkwią w należycie zrozumianej *idei postępu gospodarczego.*

---

10 PRZYKAZAŃ HIGJENICZNYCH DLA MŁODYCH TURYSTÓW.

1. W wycieczce bierz udział tylko wtedy, gdy jesteś zupełnie zdrów. W przeddzień wycieczki przygotuj plecak, przytem nie obciążaj go zbytnio, sprawdź, czy dobrze ci leży na grzbiecie. Idź spać wcześnie. W dniu wymarszu wstań o takiej porze, byś przed zbiórką zdążył spokojnie zjeść ciepłe śniadanie.

2 Maszeruj w tempie wolnem. Staraj się co kwadrans choć na chwilę odpocząć, nie siadając. Na dłuższych odpoczynkach siedź lub leż z wyciągniętemi nogami, przytem unikaj siadania na wilgotnej ziemi. Odpoczywając podczas pogody wietrznej, zwłaszcza, gdy odzież twa uległa przepoceniu, okryj się płaszczem, peleryną lub pledem.

3. W razie bólu głowy, osłabienia, zadyszki, bicia serca, zaćmienia w oczach, odpocznij natychmiast.

4. Podczas upału, gdy maszerujesz w słońcu, miej głowę przykrytą. Odchyl kołnierz od koszuli, zawiń sobie rękawy. Pod kapelusz lub czapkę możesz podłożyć chustkę, zmoczoną w wodzie.

5. Noś podczas marszu ubranie i obuwie luźne, nie uciskające. Na dłuższe marsze smaruj stopy łojem.

6. Po marszu wymocz nogi w wodzie: w zimnej kilka, jeżeli w letniej — to kilkanaście minut. Potem starannie je wytrzyj i zapudruj pudrem cynkowym lub talkiem.

7. Zabieraj ze sobą jako prowiant pokarmy posilne, nie podlegające łatwo zepsuciu (chleb, masło. jaja na twar-

do, cukier, czekolada i t. p.). Unikaj picia wody podczas marszu, gdyż to potęguje pragnienie. Na postojach unikaj picia wody i napojów (limonjady, kwasów) ze źródeł niepewnych. Za napój używaj mleka, lekkiej kawy lub lekkiej herbaty.

8. Kąp się tylko pod dozorem starszych, w miejscu znanem i bezwzględnie bezpiecznem. Wchodź do wody po ostygnięciu ciała. Przebywaj w wodzie nie dłużej nad 5 minut. Bezpośrednio po jedzeniu kąpieli nie używaj.

9. Z potrzebami naturalnemi załatwiaj się na przystankach, byś w drodze nie potrzebował dopędzać kolegów.

10. Podczas wycieczek dbaj o dostateczny sen, tylko bowiem mając mózg wypoczęty, możesz odnieść z wycieczki korzyść dla ducha i ciała. Nie kładź się nigdy spać na gołej, zwłaszcza wilgotnej ziemi. Zrób sobie posłanie ze słomy, siana, przykryj je kocem. Przed spaniem zmień koszulę. Nie śpij nigdy w mokrem obuwiu lub wilgotnych skarpetkach. Zasypiając przy ognisku trzymaj nogi, skierowane w stronę ognia.

POMOC DORAŹNA W NAGŁYCH WYPADKACH.

Krwawienie. Należy odróżnić, czy mamy do czynienia z krwawieniem z tętnic (krew koloru jasno-czerwonego tryska jak z fontanny), czy z żył (krew jest ciemna, płynie powoli), czy też z najmniejszych naczyń.

W pierwszym przypadku należy ucisnąć tętnicę powyżej rany, t. j. pomiędzy raną a sercem (na kończynach przez okrężne ściśnienie opaską kończyny wraz z tętnicą powyżej miejsca krwawiącego, w drugim poniżej rany, t. j. dalej od serca niż jest rana (czasami wystarczy opatrunek, uciskający samą ranę i uniesienie kończyny do góry), w trzecim, który spotyka się najczęściej, uciska się całe miejsce krwawiące. Ucisku silnego nie należy stosować bez lekarza dłużej nad kilka godzin, dłuższe bowiem wstrzymanie dopływu krwi do danego miejsca może wywołać jego zgorzel czyli gangrenę.

Ucisnąć ranę można za pomocą gazy; na nią kładzie się watę i owija bandażem.

Krwotok z nosa. Choremu zabronić wycierać nos. Należy chorego rozpiąć i posadzić go prosto bez pochylenia głowy w dół lub w tył (bo wtedy krew spływać będzie do gardła). Położyć zimny okład na nos i kark, na kończyny okłady ciepłe. Otwór nosowy dobrze jest zatkać długim, wąskim paskiem gazy sterylizowanej, grzbiet nosa uciskać palcami lub bandażem.

Omdlenie. Zemdlałego ułożyć tak, aby głowa jego znajdowała się możliwie nisko. Ubranie rozpiąć w celu za-

pewnienia swobodnego krążenia krwi. Ostrożnie dawać do wąchania nieco eteru lub amonjaku, pryskać na twarz wodę zimną, rozcierać ciało. Nieprzytomnemu choremu nie wlewać nic do ust, gdyż może się udusić, środki trzeźwiące (krople walerjanowe, eter) można dawać dopiero wtedy, gdy chory przyjdzie do przytomności.

Oparzenia. W razie oparzenia 1-go stopnia — zaczerwienienie skóry — położyć okład z roztworu sody (łyżeczkę na szklankę wody). W razie oparzenia 2-go stopnia— bąble na skórze — przekłuć bąble igłą przepaloną, wypuścić płyn, nie zdzierając bąbli; na miejsce oparzone położyć kawałek gazy, zmaczanej w mieszaninie oleju lnianego z wodą wapienną (w równych częściach), lub gazy, posmarowanej waseliną; na to położyć kawałek waty i przewiązać bandażem. W oparzeniach 3-go stopnia — głębokie spalenie tkanek — obmyć oparzone miejsce rozczynem sody i opatrzyć, jak wyżej.

Obce ciało. Z oka usunąć przez przemycie wodą lub też, odciągnąwszy powiekę dolną, a w razie potrzeby, odwróciwszy powiekę górną, usunąć obce ciało rogiem czystej chusteczki albo kawałkiem waty, umaczanej w wodzie. (Górną powiekę odwracamy w ten sposób, że każemy choremu patrzeć na swoje stopy, chwytamy palcami lewej ręki lekko za rzęsy powieki górnej a kciukiem prawej ręki — przyciskamy ją i na nim powiekę wywracamy). Ciał obcych, które tkwią nieraz mocno w rogówce, nie należy ruszać, — oczodół się jedynie pokrywa watą, zawija opaską i chorego czemprędzej zaprowadza się do lekarza.

Jeżeli obce ciało znajduje się w uchu lub w nosie należy zwrócić się do lekarza, gdyż często nieumiejętne zabiegi wpychają obce ciało dalej. Owady, które wlazły do ucha, można zalać oliwą.

W razie, gdy ktoś całkiem połknie kawałek szkła, ość lub inny przedmiot z ostremi brzegami, należy dawać mu do jedzenia dużo ziemniaków tłuczonych, ryżu gęstego lub kaszy.

Jeżeli zaś nastąpi udławienie, t. j. większy np. kęs utknie w gardle, zamykając wejście do tchawicy, należy chorego oprzeć brzuchem o stół i silnie uderzyć pięścią między łopatki, co wywoła wstrząśnienie i może ułatwić wykaszlanie obcego ciała. Jeżeli to nie pomoże, należy starać się wydobyć je jednym lub dwoma palcami, wprowadzonemi głęboko do gardła, co przynajmniej obluzuje kęs i pozwoli go wyrzucić z kaszlem. Kęs, tkwiący w przełyku, można zepchnąć w dół dwoma łykami wody.

Ranę każdą do chwili przybycia lekarza należy opatrzyć w sposób aseptyczny, to znaczy bezgnilny (wolny od zarazków); w tym celu należy skórę naokoło rany obmyć wodą utlenioną, benzyną lub zajodynować, ranę również zajodynować, nałożyć na nią kawałek gazy sterylizowanej, potem kawałek waty i przewiązać bandażem. Osoba, robiąca opatrunek, powinna przedtem dobrze umyć ręce szczoteczką i mydłem. Jeżeli to niemożliwe, należy zwrócić pilną uwagę na to, aby nie dotknąć palcami niczego, co się styka bezpośrednio z raną.

Porażenia z gorąca i t. zw. porażenie słoneczne. Położyć chorego w cieniu głową wysoko, rozpiąć ubranie, zimne okłady na głowę, zmywania (nie nacierania), w razie przytomności podanie zimnej wody do picia oraz środków podniecających (kawa, krople walerjanowe).

Porażenie piorunem. Rozcierać ciało, stosować środki podniecające i sztuczny oddech.

Stłuczenie. Na miejscu stłuczenia położyć natychmiast okład z wody zimnej lub z wody Burowa, przykryć ceratką i obandażować.

Ukąszenie przez owady. Miejsca ukąszonego nie ślinić, nie zalepiać plasterkami. Usunąć żądło za pomocą szczypczyków, nalać na ukąszone miejsce kroplę amonjaku.

Ukąszenie przez psa lub kota wściekłego, przez żmiję i t. p. Przewiązać nogę, rękę powyżej rany paskiem, chustką, potem przypalić ją nożem, drutem rozpalonym, jo-

dyną, ewentualnie rozciąć ranę i wymyć bardzo mocnym rozczynem nadmanganianu potasu. Skierować osobę ukąszoną natychmiast do specjalnego zakładu leczniczego.

Utonięcie. Usunąć wodę z dróg oddechowych. W tym celu osoba ratująca przewiesza topielca przez swe zgięte kolano twarzą na dół, podtrzymuje mu lewą ręką głowę, prawą zaś położoną na plecach, uciska rytmicznie jego klatkę piersiową. Gdy z topielca przestaje wylewać się woda, należy go położyć na wznak i stosować oddech sztuczny. Dawać mu do wdychania amonjak, rozcierać ciało, a gdy chory oprzytomnieje, podawać mu ciepłe napoje oraz środki trzeźwiące.

Zwichnięcie jest to wysunięcie się kości ze stawu, który przybiera wtedy inny kształt. Ułożyć chorego wygodnie, zwichniętą kończynę unieruchomić; zwichniętą kończynę górną wziąć na temblak, t. j. trzymać ją na trójkącie z chustki, której koniec zawiązuje się na węzeł na karku. Na miejsce zwichnięcia kłaść przed przybyciem lekarza zimne okłady.

Złamanie rozpoznać można po bardzo żywym bólu, wzmagającym się przy dotyku lub poruszaniu, po zmianie kształtu kończyny (porównaj uszkodzoną kończynę ze zdrową). Złamana kość objawia nieprawidłową ruchomość w miejscu złamania i trzeszczenie przy ruchu, czego jednak nielekarzowi swierdzać niewolno.

W razie złamania kończyny dolnej ułożyć chorego wygodnie i unieruchomić złamaną kończynę zapomocą sztywnych podpórek (tektura, deseczka i t. p.), które miękko się wyściela (wata, chustki, siano i t. p.) i przymocowuje nazewnątrz do uszkodzonej części ciała. Złamaną kończynę górną wziąć ponadto na chustkę, jak wyżej. Żadnych prób nadciągania, zestawienia nie dokonywać.

Ważniejsze środki opatrunkowe i odkażające. Patrz rozdział: Ekwipunek — podręczna apteczka polowa (str. 69).

Młodzież szkolnych kół krajoznawczych (grupa krakowska) w pochodzie do Belwederu w dniu 2 maja 1932.

KOŁA KRAJOZNAWCZE MŁODZIEŻY SZKOLNEJ.

Zadaniem kół krajoznawczych młodzieży szkolnej jest krzewienie wśród młodzieży zamiłowania do poznania kraju przez:

a) organizowanie wycieczek krajoznawczych;

b) opiekę nad zabytkami przyrody i sztuki;

c) zbieranie naukowych materjałów krajoznawczych.

Koła krajoznawcze powstają w szkołach za zezwoleniem dyrekcyj względnie kierownictw szkół; ich kierownikami i opiekunami są nauczyciele.

Opiekunowie kół krajoznawczych młodzieży szkolnej współpracują powszechnie z Komisją Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, która inicjuje powstawanie kół, rejestruje

istniejące i powstając koła, ich działalność i program pracy oraz wydaje miesięcznik krajoznawczy młodzieży szkolnej „Orli Lot".

Siedzibą Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży szkolnej Polskiego Tow. Krajoznawczego oraz redakcji „Orlego Lotu" jest Kraków Biuro Komisji i Redakcji „Orlego Lotu" znajduje się w Miejskim Domu Wycieczkowym, Oleandry 4.

Młodzież szkolnych kół krajoznawczych u grobu St. Staszica na Bielanach pod Warszawą, w dniu 1 maja 1932 r.

Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży szkolnej organizuje zbieranie materjałów krajoznawczych przez młodzież i w tym celu wydaje specjalne kwestjonarjusze, ogłasza konkursy i udziela nagród za wzorowe opracowanie kwestjonarjuszy oraz za inne prace krajoznawcze.

Do roku 1933 Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego zarejestrowała ogółem 397 szkolnych kół krajoznawczych, a mianowicie:

na terenie miasta Warszawy	18	kół
wojew. białostockiego	3	„
„ kieleckiego	21	„
„ krakowskiego	111	„
„ lubelskiego	18	„
„ lwowskiego	15	„
„ łódzkiego	7	„
„ nowogródzkiego	7	„
„ poleskiego	1	„
„ pomorskiego	13	„
„ poznańskiego	59	„
„ stanisławowskiego	4	„
„ śląskiego	64	„
„ tarnopolskiego	3	„
„ warszawskiego	17	„
„ wileńskiego	31	„
„ wołyńskiego	5	„
Razem	397	kół

Kół tych było: w gimnazjach	165
w seminarjach nauczycielskich	66
w szkołach zawodowych	14
w szkołach powszechnych i wydziałowych	140
pozaszkolnych	12

Organem kół krajoznawczych młodzieży jest „Orli Lot", wychodzący w 10 zeszytach rocznie (zamawia się go w Księgarni „Orbis" w Krakowie, ul. Barska 41, konto P. K. O. 409.870, prenumerata roczna 5 zł.). W „Orlim Locie" drukuje się przeważnie prace młodzieży. Za najlepsze prace przyznaje Prezydjum Komisji K. K. M. nagrody.

ORGANIZACJA SCHRONISK WYCIECZKOWYCH DLA MŁODZIEŻY ZAGRANICĄ.

Lata powojenne przyniosły wielkie zrozumienie korzyści zdrowotnych i wartości wychowawczych wycieczek młodzieży. Wyrazem tego w poszczególnych państwach jest rozwój opieki nad ruchem wycieczkowym młodzieży, w szczególności zaś organizacji domów i schronisk wycieczkowych dla młodzieży.

W ANGLJI, ojczyźnie camping'ów (obozowania) i rambling'ów (wycieczkowania) akcję organizowania schronisk (oberży) dla młodzieży podjął w r. 1930 związek „Youth Hostels Association". Powstał on dzięki wydatnej subwencji Carneggiego (10.000 funt. szterl.) i poparciu 41 stowarzyszeń i organizacyj, zwłaszcza młodzieży i nauczycielstwa. Posiada 17.000 członków, należących do 18 grup regjonalnych. W r. 1932 związek dysponował 134 schroniskami, mającemi 1.200 łóżek. Schroniska typu małego i średniego mieszczą się przeważnie w hotelach, tylko kilka jest własnością związku.

Adres związku: Youth Hostels Association 18. Bridge Road, Welwyn Garden City, Herts.

Odrębną organizację i odmienny nieco typ schronisk posiada s z k o c k i związek „Scottish Youth Hostels", który cieszy się wysokim protektoratem premjera J. Ramsaya Macdonalda. Urządził dotychczas 20 schronisk.

Adres związku: Scottish Youth Hostels Association. Dr. Alan Fothergill, 10 Harrison Road, Edinburgh.

W AUSTRJI instytucją, opiekującą się z upoważnienia Ministerstwa Oświaty ruchem turystycznym młodzieży jest „Oesterreichische Mittelstelle für Jugendwandern“ w Wiedniu. Jednoczy ona 158 schronisk i domów wycieczkowych, należących do władz szkolnych, samorządowych oraz różnych stowarzyszeń.

Adres: Oesterreichische Mittelstelle für Jugendwandern Wien, 1 Bezirk. Mölkerbastei 3.

BELGJA. Akcję prowadzi flamandzkie stowarzyszenie „Vlaamsche Jeugd-Herberg Centrale“ w Antwerpji, które założyło już 14 schronisk, a spodziewa się w r. b. zwiększyć stan ich do 20.

Adres: Vlaamsche Jeugdherbergcentrale, Leemputstraat 1, Berchem, Antwerpen.

W BUŁGARJI ruchem wycieczkowym młodzieży opiekuje się „Junaczewski Turisticzewski Sojuz“, liczący około 12.000 członków i będący sekcją młodzieży towarzystwa „Bułgarsko-Turisticzesko Drużestwo“ w Sofji. Związek posiada kilkanaście schronisk.

CZECHOSŁOWACJA. Szeroką, o dużym zakroju i nasileniu akcję turystyczną wśród młodzieży prowadzi Klub czeskosłowackich turystów (Klub československych turistu). Klub ten, liczący obecnie prawie 100.000 członków, wybudował 80 własnych domów turystycznych i zorganizował w latach ostatnich około 600 (do 10.000 łóżek i miejsc do spania) schronisk wycieczkowych dla młodzieży. Ruchem turystycznym młodzieży opiekuje się z upoważnienia władz szkolnych; większość schronisk, t. zw. „noclehàren“ mieści się w budynkach szkolnych. Do korzystania ze schronisk uprawnia specjalna legitymacja roczna, którą młodzież nabywa wraz z wykazem schronisk w kierownictwach szkół (cena 2 kor. č.).

Adres: Klub československych turistu w Praze II. Mikulandska 7.

Związek niemiecki, mający swą siedzibę w Aussig, powstał w r. 1925. Związek ten posiada 250 schronisk, z których 120 dobrze urządzonych, inne prymitywne; 30 z nich mieściło się w specjalnych budynkach.

Adres: Verband für deutsche Jugendherbergen, Usti nad Labem (Aussig) — Spitalplatz 3.

DANJA. W r. 1930 z inicjatywy organizacji skautowej i kilku związków sportowych powstała specjalna organizacja dla schronisk wycieczkowych młodzieży „Herbergs-Ringen", jako związek towarzystw, popierających ruch turystyczny młodzieży. Posiada 134 schroniska, mające około 2.000 łóżek; w schroniskach tych zarejestrowano w r. 1932 blisko 30.000 noclegów.

Adres: Herbergs-Ringen, Studiestraede 30, Kôbenhavn (Kopenhaga).

W FINLANDJI opieka nad ruchem turystycznym młodzieży należy do specjalnego wydziału międzyministerjalnego, którego organem jest „Szkolne biuro podróży" w Helsinki, Ratakatu (Bangatan) Nr. 2.

FRANCJA stworzyła przed 40 laty wzór t. zw. caravanes scolaires. Akcję organizowania schronisk wycieczkowych dla młodzieży podjęła w r. 1930 „Ligue Française pour les auberges de la jeunesse". Liga działa stosownie do swego założenia w kierunku pacyfistycznym, w duchu zbliżenia młodzieży rozmaitych krajów. Zorganizowała 15 schronisk; rozwija się powoli (ma tylko jeden oddział lokalny). Młodzież francuska korzysta w małym stopniu ze schronisk 80% korzystających -- to młodzież cudzoziemska (Niemcy, Anglicy, Holendrzy).

Adres: Ligue Française pour les Auberges de la Jeunesse 34 Bld Raspail, Paris VIIe.

HOLANDJA. Organizacja holenderska „Nederlandsche Jeugd Herberg Centrale" powstała w r. 1929. Jest federacją stowarzyszeń młodzieży, towarzystw turystycznych i sporto-

wych, szkół, towarzystw szkolnych, gmin i t. p. instytucyj. Organizacja holenderska posiada 43 schroniska, umieszczone w budynkach własnych lub specjalnie oddanych na ten cel lokalach, doskonale urządzonych i bogato wyposażonych (liczba łóżek 2.700). W roku ub. zarejestrowano około 80.000 noclegów.

Adres: Nederlandsche Jeugd-Herberg Centrale, Plantage Franschelaan 14, Amsterdam, Holland.

IRLANDJA. W Dublinie od r. 1931 działa osobne stowarzyszenie „Irish Youth Hostels Association", które utworzyło 5 schronisk, umieszczonych w wynajętych chatach.

Adres: Youth Hostels Association, (Northern Ireland), W. M. Capper, 501 Lisburn Road, Belfast.

NIEMCY są klasycznym krajem turystyki młodzieży. Wędrówki po kraju „Wandern", maję starą tradycję i dają młodzieży niemieckiej najpiękniejsze przeżycia. Początek akcji sięga r. 1907. Myśl organizowania schronisk wycieczkowych rzucił Ryszard Schirrmann, wówczas nauczyciel szkoły ludowej w Gelsenkirchen. Myśl ta nie znalazła przed wojną szerszego oddźwięku. Do r. 1913 powstały w Niemczech 83 schroniska. Wojna przerwała pracę. Żywiołowo zaczęła się akcja tworzenia schronisk wycieczkowych dla młodzieży rozwijać w latach powojennych.

Od r. 1919 zaczęto lokale szkolne na okres wakacyjny przeznaczać na schroniska wycieczkowe. W tym też roku powstał niemiecki związek schronisk wycieczkowych „Reichsverband für deutsche Jugendherbergen". Podczas gdy w r. 1921 związek miał 83 oddziały lokalne i 11.000 członków, obecnie posiada 1.057 oddziałów miejscowych i 127.300 członków. Związek podzielony jest na okręgi (Gauen), tym zaś podlegają oddziały miejscowe. W r. 1921 związek posiadał 300 schronisk, obecnie liczba ich wzrosła do 2.200, a liczba wydanych w nich noclegów — do 4.200.000. Łóżek w schroniskach istnieje przeszło 90.000, noclegowisk maso-

wych na siennikach, pryczach i słomie — na 20.000 osób. Ze schronisk korzysta zarówno młodzież szkolna, jak i nieszkolna. Młodzież szkolna stanowi 54% ogółu korzystających. Na jedno schronisko przypada przeciętnie 2.000 noclegów.

Adres: Reichsverband für Deutsche Jugendherbergen, Hilchenbach in Westfalen.

NORWEGJA. Norweski związek schronisk wycieczkowych dla młodzieży „Norges Ungdomsherberger" powstał w r. 1930 i ma siedzibę w Trondheim. Posiada 60 schronisk o niedużej pojemności (4 — 20 miejsc), — tylko dwa schroniska obliczone na 50 miejsc. Ze schronisk korzysta duży odsetek cudzoziemców.

Adres: Norges Ungdoms-Herberger, Bratörgt 3 BIII., Trondheim.

W SZWAJCARJI Związek szwajcarskich schronisk wycieczkowych dla młodzieży („Bund Schweizerischer Jugendherbergen" w Zurichu), powstał w r. 1924. Opiera się o stowarzyszenia lokalne o własnych statutach. Schronisk posiada 181 (trzy własne, wszystkie inne należą do stowarzyszeń). W r. 1931 korzystało z nich 43.000 osób (72.000 noclegów). 40% korzystających stanowili cudzoziemcy.

Adres: Schweizerischer Bund für Jugendherbergen Seilergraben 1. Zürich 1.

WYKAZ SCHRONISK

UWAGA. W wykazie najważniejszych i najciekawszych wycieczek w miejscowościach, oznaczonych kursywą, znajdują się szkolne schroniska wycieczkowe (noclegowe).

W a r s z a w a.

Stolica Polski — siedziba Prezydenta Rzeczypospolitej i centralnych władz państwowych.

Należy zwiedzić: Zamek Królewski, Katedrę św. Jana, Rynek Staromiejski, Muzeum Narodowe, Plac Teatralny, Ogród Saski, Plac J. Piłsudskiego, Grób Nieznanego Żołnierza, Uniwersytet, Kościół św. Krzyża, Most ks. Poniatowskiego, Park im. Paderewskiego, Al. Ujazdowską, Łazienki, Belweder. Wycieczka do Wilanowa (pałac i park).

Godne zwiedzenia: Kościół Wizytek, Bernardynów, Pałac Sztuki, Dom Akademicki, Cytadela, Muzeum etnograficzne, Praga, Bibljoteka Narodowa, Centralny Instytut Wychowania Fizycznego na Bielanach, Filtry, Bulwar nad Wisłą.

Przewodniki;

Plan miasta Warszawy. — Wyd. „Samopomoc Inwalidzka" w Warszawie. — Cena zł. 2.

R. Fleszarowa i A. Janowski. Mały przewodnik po Warszawie. Wyd. P. Tow. Krajozn. Warszawa, 1930.

A. Janowski. Warszawa. Wyd. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski". Poznań, 1930.

A. Lauterbach. Warszawa. — 1925. Inst. Biblj. Polskiej.

Trojanowski Wincenty. Katedra św. Jana. Przewodnik artyst. — Warszawa, 1923. P. T. K. — Zł. 0.70.

Przewodnik po Zamku Królewskim w Warszawie. Wydany nakładem Dyrekcji Państwowycb Zbiorów Sztuki Min. W. R. i O. P. 1930. — Zł. 1.20.

L. Niemojewski. Łazienki Królewskie. Przewodnik z katalogiem obrazów, wydany z zapomogi Dep. Sztuki Min. W. R. i O. P. 1922. — Zł. 2.40.

Karwicki. Pałac Łazienkowski w Warszawie. — Zł. 4.

Orłowicz Mieczysław dr. Przewodnik po cmentarzach warszawskich. Warszawa, 1921. P. T. K. — Zł. 0.60.

Dr. B. Hryniewiecki i dr. R. Kobendza. Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Warszawskiego. — Warszawa, 1932. Nakładem Ogrodu Botanicznego Uniw. Warszawskiego.

Schroniska szkolne:

Państwowe gimnazjum im. Stefana Batorego ul. Myśliwiecka 6. — 100 łóżek

Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. Łóżka z materacami i pościelą. Kuchenka gazowa. Ogrzewanie centralne. Oddzielne sale dla dziewcząt. Opłata za nocleg od osoby 1 zł. (W miesiącach zimowych tylko zą uprzedniem zgłoszeniem i dopłatą za opał).

7-kl. publiczna szkoła powszechna Nr. 186 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego — ul. Czerniakowska Nr. 128. — 40 „

Schronisko urządza się w sali robót, w jadalni i świetlicy. Łóżka z meteracami. Opłata za nocleg 50 gr.

7-kl publiczna szkoła powszechna Nr. 188 — ul. Grójecka 93. — 40 „

Schronisko urządza się w izbach lekcyjnych lub w poczekalni. Opłata za nocleg 50 gr.

Szkolna Przystań Wioślarska ul. Wioślarska Nr. 10 (na lewym brzegu Wisły, powyżej mostu im. Ks. J. Poniatowskiego). Schronisko dla wycieczek wodnych. Łóżka z materacami. — 10 „

Internat dla kursów nauczycielskich przy Państw. Gimnazjum im. N. Żmichowskiej (tel. 11.00.51) przy ul. Tłomackiej 13 — 50 miejsc
Dostępny dla nauczycieli i wycieczek w okresie feryj. — Opłata za nocleg od osoby — 2 złote.

Schronisko i internat dla kursów nauczycielskich i inspektorskich przy ul. Marszałkowskiej 4, V piętro (tel. 921-54) — kierowniczka p. I. Rudnicka. — 50 „
Dostępny w okresie feryj. — Opłata za nocleg od osoby — 2 złote.

Internat Min. W. R. i O. P. dla nauczycieli szkół zawodowych — Aleje Ujazdowskie 37, m. 23 (tel. 9.39.32). Kierowniczka: p. Fryzowska. — 40 „
Opłata za nocleg od osoby: pierwsza noc 3 zł., następne po 2 zł. (dostępny dla wycieczek w okresie feryj).

Bursa Związku Nauczycielstwa Polskiego, Wybrzeże Kościuszkowskie 35 (wejście od ul Dobrej Nr. 6) — 100 „
Przyjmowane są wycieczki młodzieży szkolnej i nauczycielskie prowadzone przez nauczycieli — członków Związku Nauczycielstwa Polskiego.
Opłaty za noclegi wynoszą:
1) dla młodzieży szkolnej 50 gr. za nocleg bez pościeli;
2) dla starszych — 75 gr. za nocleg bez

pościeli;
3) nocleg z pościelą 2 zł. za pierwszą noc, 1 zł. za każdą następną.
Uczestnicy wycieczek korzystać mogą z pełnego lub częściowego wyżywienia. Całodzienne utrzymanie wynosi 2 zł. 50 gr.

Biuro Turystyczne Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego dostarcza przewodników, autocary, noclegi, wyżywienie bilety ulgowe do teatrów i kin oraz udziela informacyj co do zwiedzania — adres: Warszawa, ul. Karowa 31.

Schroniska społeczne:

Gospoda dla młodzieży przyjezdnej w gimnazjum pod wezwaniem św. Wojciecha przy ul. Hortensji 2 — 40 miejsc
Zamówienia na dwa tygodnie przed zamierzonym wyjazdem zgłaszać do Dyrekcji gimnazjum. Opłata za łóżko z pościelą 2 zł. za pierwszą noc, za następne po 1 zł., z całą swoją pościelą (poszewka, prześcieradło, podpinka z agrafkami) po 50 gr. za noc.

Schronisko noclegowe Magistratu m. st. Warszawy w szkole powszechnej Nr. 194 ul. Leszno Nr. 109. Czynne przez cały rok, mieści się w dwu salach, zaopatrzone w 50 łóżek z pościelą. Opłata za nocleg 1 zł, 25 gr. — Szkoły mogą uzyskać zniżkę. — Zgłoszenia do Wydziału Oświaty i Kultury Magistratu m. stoł. Warszawy, ul. Koszykowa 9.

Schronisko Polskiego Tow. Krajoznawczego — 20 „
ul. Karowa 31. — Opłata za nocleg od osoby 2 zł. 50 gr.
Gospodarz: Biuro Pol. Tow. Krajoznawczego.

Ognisko Pracy Oświatowej — ul. Wolska 44. — 45 miejsc Schronisko otwarte cały rok, łóżka z pościelą i prześcieradłem. Opłata: 2 zł. za pierwszą noc, następne po 1 zł.

Hotel Emigracyjny na Powązkach — administrowany przez Syndykat Emigracyjny Sp. z o. o. (Warszawa, ul. Marszałkowska 124) przyjmuje również wycieczki, uczestników zjazdów i słuchaczy kursów, zapewniając im niedrogie i czyste pomieszczenie wraz z ewent. całodziennem utrzymaniem. Na życzenie wypożycza dla celów wycieczkowych własne autobusy za niską opłatą.

Województwo Białostockie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Białystok, centrum przemysłu włókienniczego, pałac Branickich, — Supraśl z świątynią-bazyliką z 15 wieku.

Puszcza Białowieska. Bielsk — Hajnówka — *Białowieża*, centrum Puszczy Białowieskiej z pałacem myśliwskim Prezydenta Rzplitej i muzeum przyrodniczem, Park Narodowy i zwierzyniec.

Puszcza Kurpiowska. Łomża — Nowogród z muzeum regjonalnem kurpiowskiem — *Myszyniec*, ośrodek przemysłu kurpiowskiego — Ostrołęka.

Grodno z historycznemi zabytkami budowlanemi — stary zamek, fara, cerkiew na Kołoży, — *Druskieniki* — uzdrowisko.

Pojezierze Augustowskie. Augustów i Suwałki — jako punkty wyjściowe dla wycieczek pieszych i wodnych po pojezierzu Augustowskiem, — Kanał Augustowski, — jeziora Hucieńskie, — *Serwy*, — *Wigry*.

Przewodniki:

Województwo Białostockie. Przeszłość i zabytki. Białystok. 1929. Nakładem Tow. opieki nad sztuką, kulturą i pomnikami przyrody. — Zł. 3.

Województwo Białostockie I. Krajobraz. — Białystok, 1930. Nakładem Tow. opieki nad sztuką, kulturą i pomnikami przyrody. — Zł. 5.

Jan Karpiński: Puszcza Białowieska i Park Narodowy w Białowieży. — Kraków, 1930. Wydawnictwo Dyrekcji Lasów Państwowych w Białowieży.

Szymański Wiktor: Przewodnik po Puszczy Białowieskiej. Wilno, 1930. Księg. Stow. Naucz. Pol.

Z. Gloger: Białowieża (wyczerpane).

J. Paczoski: Wycieczka do Parku Naredowego w Białowieży. Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Botanicznego.

Chętnik Adam: Kurpie. Kraków, 1924. Nakł. księg. geogr. „Orbis".

Chętnik A.: Krótki przewodnik po Kurpiach, Warszawa, 193‾. Nakł. Oddz. Warsz. P. T. K.

Chętnik Adam: Kościół i parafja w Nowogrodzie. Nowogród n. Narwią P. T. K., 1927.

Świątkowski W.: W dorzeczu Narwi. Łomżyńskie i sąsiednie powiaty. — Warszawa, 1927.

Jodkowski Józef: Grodno. Wilno, 1922. Nakł. księg. Zawadzkiego.

Świątkowski W.: Suwalszczyzna i okolice nadniemeńskie. Warszawa, 1926.

Schroniska szkolne.

AUGUSTÓW — Szkoła powszechna Nr. 2 — ul. ks. Skorupki 31. — 20 łóżek
Począwszy od 1 lipca 1933 r. schronisko mieścić się będzie *w Szkolnej Przystani Wioślarskiej* Państwowego Seminarjum Nauczycielskiego. Opłata za nocleg 50 gr.

BIAŁOWIEŻA — 7 kl. publ. szkoła powsz. (łóżka z materacami). — 30 "

DRUSKIENIKI — Zdrojowisko — stacja kolejowa Druskieniki. Publ. szkoła powsz. im. ks. Skargi, ul. Piłsudskiego Nr. 3. — 10 łóżek

GRODNO — Państwowe Seminarjum Naucz. Męskie, — ul. Mostowa Nr. 9. — 20 „

JEZIORY—pow. Grodno, 25 km. od Grodna nad brzegiem jeziora Kań-Białe. Dom-willa osiedle szkolne Państw. gimnazjum męskiego im. A. Mickiewicza w Grodnie. — 15 „
Opłata za nocleg 30 gr. od łóżka bez pościeli.

MORGOWNIKI — pod **NOWOGRODEM ŁOMŻYŃSKIM** — poczta i st kolejowa Nowogród Łomżyński — Dom wakacyjny Min. W. R. i O. P. w administracji dyr. państw. gimnazjum ż. im. M. Konopnickiej w Łomży — (tylko dla dziewcząt) — 60 miejsc

MYSZYNIEC — 7-kl. publ. szkoła powszechna — ul. Reymonta. — 20 łóżek

SERWY (pow. Augustowski) st. kol. Augustów. — Dom wakacyjny Min.. W. R. i O. P. w administracji dyr. państwow. seminarjum naucz. męsk. w Augustowie, — użytkowany na kursy i kolonje letnie (50 miejsc). Schronisko mieści się w dwu salach. — 20 „

WIGRY (pow. Augustowski, st. kolej. Płociczno)— Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego „Nad Wigrami" im. Kazimierza Kulwiecia, pod opieką p. Józefa Świąteckiego z ramienia Zarządu Oddziału w Suwałkach (Kościuszki 59). Miejsc ogółem 60 — z czego połowa zarezerwowana dla młodzieży szkolnej. Opłata za nocleg dla młodzieży 50 gr. — Wyżywienie można otrzymać na miejscu.

BIAŁOWIEŻA Schronisko Dyrekcji Lasów Państwowych. — 3 duże sale schroniskowe na terenie parku pałacowego. — 100 łóżek
Łóżka siatkowe z pościelą, krany z wodą i umywalnie, elektryczne oświetlenie i centralne ogrzewanie. Opłata za nocleg z usługą: od 90 gr. — 2 zł. Utrzymanie całodzienne dla młodzieży szkolnej zł. 3.40 od osoby.

Województwo Kieleckie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Łysogóry i Sandomierz: Łączna — *Bodzentyn* (zamek i kolegjata) — św. Katarzyna z puszczą Jodłową i najwyższym szczytem Łysicą (612 m.) — św. Krzyż z klasztorem z 11 wieku — *Nowa Słupia* — Łagów — *Opatów* z kolegjatą i pomnikiem Szydłowieckich — *Sandomierz* z licznemi zabytkami sztuki, począwszy od 11 wieku (katedra, kościół św. Jakóba, ratusz, muzeum). — Okolice Sandomierza z ruinami zamków w Ossolinie, Konarach, *Ujeździe*, Międzygórzu i Turowie.

Kielce z katedrą, pałacem biskupim i muzeum krajoznawczem (Karczówka), — Chęciny z ruinami zamczyska królowej Bony i kolegjatą (kopalnie marmuru).

Częstochowa z cudownym obrazem Matki Boskiej na Jasnej Górze, — Olsztyn z ruinami zamku na wapiennych skałach i grotami stalaktytowemi, — *Złoty Potok* z pięknemi lasami, grotami i pstrągarnią, — Mstów z warownym kościołem.

Zagłębie Dąbrowskie: Sosnowiec, — Będzin z ruinami zamku, — Dąbrowa, — Pustynia Błędowska, — ruiny zamku w Ogrodzieńcu, — Zawiercie (lub do Pilicy i Wolbromia).

Olkusz — przez Sułoszowę do doliny Prądnika. — Pieskowa Skała z pięknym zamkiem na urwistej skale wapiennej — *Ojców* z prześlicznemi grotami (dalsza droga na Biały Kościół i Szyce do Krakowa).

Miechów z opactwem i bazyliką, muzeum— Słomniki — Racławice, pole bitwy, Proszowice — Mogiła z opactwem — *Kraków.*

Jędrzejów (opactwo Cystersów) — Pińczów — Busk — Wiślica z kolegjatą gotycką — Rogów — szlakiem rzeki Nidy, — następnie Stopnica — Solec — Szydłów — Opoczno z zamkiem Kazimierzowskim — Drzewica, ruiny zamku, — Szlak rzeki Kamiennej: Skarżysko — Ostrowiec. — Szydłów, gdzie ruiny zamku, piękny ratusz i kolegjata.

Przewodniki:

Piesze szlaki turystyczne w górach Świętokrzyskich' Część I. Kielce, — Łysica — Św. Krzyż — Ostrowiec — Ćmielów – Opatów — Sandomierz. Opis drogi i mapa. Kielce, 1929. Nakł. Oddz. Kieleckiego, Opatowskiego i Sandomierskiego P. T. K.

T. Dybczyński: Przewodnik po Łysogórach. Warszawa, 1924. P. T. K. (2 zł.).

Rokoszny Józef ks.: Przewodnik po Sandomierzu z dokładnym planem miasta. Wyd. 3. Sandomierz, 1926. Księg. Chodakowskiej.

Pietroszewski J.: Przewodnik po Sandomierzu i okolicy. Sandomierz, 1930 (zł. 0.80).

Łaziński Aleksander O.: Jasna Góra i jej pamiątki. Przewodnik dla pielgrzymów i zwiedzających. — Częstochowa, 1930.

Kantor-Mirski Marjan: Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Sosnowiec. Wyd. Tow. Nauk. Zagł. Dąbr., 1931.

Stączek St.: Ojców i jego okolice. Kraków, 1928. P. T. K. (zł. 1,60)

Dybczyński T.: Wycieczka do Buska, Stopnicy i Solca. Warszawa, 1928. P. T. K. (zł. 1,50).

Schroniska szkolne:

BODZENTYN, poczta Bodzentyn, st. kolej. Łączna. — Publiczna szkoła powszechna. — 30 łóżek

CZĘSTOCHOWA — Publ. szkoła powszechna Nr. 1, ul. Siedmiu Kamienic 11. — Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 50 gr. — 30 „

Harcerskie Koło Krajoznawcze, Częstochowa, ul. Skłodowskiej 21/1, dostarcza przewodników, udziela informacyj.

KIELCE — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. M. Konopnickiej, ul. Tad. Kościuszki 5. — Łóżka z materacami, — posiłki w kuchni szkolnej.— 30 „

W KIELCACH — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu środków lokomocji, udziela informacyj. Listy w tych sprawach na 3 dni naprzód, należy kierować do Erezesa Oddiału p. E. Massalskiego w Kielcach p. adr. Państwowe Seminarjum Nauczycielskie.

OJCÓW — Schronisko Pol. Tow. Krajozn. — Willa Reduta, koło Bramy Krakowskiej. — gospod. p. J. Taborska — 70 miejsc, w tem szkolnych — 30 „

Młodzież szkolna płaci za nocleg 50 groszy.

OLKUSZ — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska Nr. 2, ul. Mickiewicza 80. — 20 „

OPATÓW — (st. kolej. Ostrowiec n. Kamienną) — 7-kl. publiczna szkoła powsz., ul. Kościelna 2— 20 łóżek

POTOK ZŁOTY (Janów), poczta Juljanka, st. kolej. Potok Złoty, — 7-kl. publ. szkoła powszechna — Janów, ul. Częstochowska. Łóżka i miejsca na siennikach — ogółem 50. — 20 „

SANDOMIERZ (odległość od stacji kolej. Sandomierz 3 km.) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. Mickiewicza. Łóżka z materacami. — 30 „

SŁUPIA NOWA — pow. Kielecki — poczta w miejscu, stacja kolejowa Ostrowiec lub Wierzbnik — 5-kl publiczna szkoła powszechna. Łóżka z materacami. — 40 „

SKAŁA POD OJCOWEM — poczta w miejscu, stacja kolej Olkusz — 7-kl. publiczna szkoła powsz., ul. Dworska. — 20 „

SOSNOWIEC — Państwowe Seminarjum Nauczycielskie męskie im. A. Mickiewicza, ul. Wawel 1. Łóżka z materacami — posiłki w kuchni internatu. — 40 „

UJAZD — pow. Opatowski, gmina i poczta Iwaniska, st. kolej. Ostrowiec — odległość 33 km., wąskotorowa osobowa Bogorja 13 km., wąskotorowa Iwaniska 2 km. — 3-kl. publiczna szkoła powszechna. — 20 „

Schroniska społeczne:

OLKUSZ — Schronisko Pol. Tow. Krajozn. pod opieką Oddziału miejscowego.

PIESKOWA SKAŁA — Schronisko Polskiego Tow. Krajozn. — willa p. M. Marszałkowej. — Opłata za nocleg dla młodzieży 30 gr. — 30 miejsc

SANDOMIERZ — Dom Pol. Tow. Krajozn. (muzeum, bibljoteka). — Dla młodzieży 60 groszy. W szopie obok Domu miejsc na słomie na osób 60. — 30 „

ŚW. KATARZYNA — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego. Willa pp. Dziaczkowskich pod Łysicą. — 20 „

Województwo Krakowskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Kraków — stolica sztuki i pamiątek polskich. Zwiedzenie miasta, katedry i Wawelu. — Wycieczka na Kopiec Kościuszki, — zwiedzenie muzeów: Narodowego i Czartoryskich, kościoła N. P. Marji, Franciszkanów, Dominikanów, św. Andrzeja i innych. — Bibljoteka Jagiellońska, kościół św. Anny, Błonia, Park Jordana, Kościół na Skałce, Muzeum Czapskich, Matejki, Kościół św. Krzyża. — Wycieczka do Wieliczki.

Wycieczki dookoła Krakowa: Mogiła Krakusa, Wandy, — Bielany, Tyniec, Tenczyn, Niepołomice.

Dalsze wycieczki: Bochnia — Wiśnicz, Tarnów (katedra, ratusz, Muzeum, park z grobowcem generała Bema, — Mościce).

Mapę szlaków turystycznych w Beskidach zachodnich w opracowaniu K. Tosnowskiego, Z. Wyrobka i T. Wyrobka wydało w r. 1930 Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego.— Mapą tą należy posługiwać się przy ustalaniu planu wycieczek i wędrówek, ich kierunków i szlaków.

Wycieczki na Podkarpacie: Melsztyn — Zakliczyn — Czchów (ruiny zamków) — Wieliczka — Dobczyce — Myślenice — Limanowa —

Nowy Sącz — Grybów — Gorlice (pobojowiska i cmentarze z wojny światowej) — Zagórzany — Libusza — Biecz (zabytki z 15 wieku) — Jasło (ośrodek przemysłu naftowego).

Kraków — Swoszowice — *Kalwarja Zebrzydowska* (klasztor, miejsce odpustowe) — Lanckorona — Myślenice.

Wycieczki górskie: Babia Góra. — Sucha — *Zawoja* — Babia góra — *Zawoja* — *Maków* — Kalwarja Zebrzydowska. — Od strony *Żywca* — na Jeleśnię lub Hucisko przez Mądralową. Wycieczki na Pilsko przez Jeleśnię lub Węgierską Górkę *(Milówkę)* na Raczę przez Zwardoń.

Gorce — Rabka — na Turbacz — grzbietem na Kudłoń — powrót na Mszanę Dolną — Kasina Wielka — Myślenice.

Pieniny. — *Nowy Targ* — na Dębno — *Maniowy* — Czorsztyn — Niedzica — *Sromowce* — wejście na Trzy Korony — łodziami Dunajcem do Szczawnicy — *Krościenko* — Stary Sącz. — Nadto dolina Popradu — *Rytro* — *Piwniczna* — *Żegiestów* — *Muszyna.*

Orawa. — Nowy Targ — Czarny Dunajec — Piekielnik — *Jabłonka* — *Lipnica Wielka.* — Stąd na G. Lipnicę i Babią Górę, — następnie na Orawkę — Podwilk, do Chabówki lub *Jordanowa.*

Spisz. — *Nowy Targ* — Nowa Biała, Cisowa Skała, Krempachy, Frydman i Niedzica, — Niedzica - zamek — dolina Dunajca, — droga przez Zielone Skałki. — Z Niedzicy przez Łapsy i Trypsy do Jurgowa. — Jaworzyna Spiska — powrót na *Zakopane.*

Tatry. — *Zakopane* — Dolina Strążyska, Muzeum, Gubałówka, Dolina Kościeliska, Kuź-

nice, Kałatówki, Hala Gąsienicowa — do Pięciu Stawów Polskich, stamtąd do Morskiego Oka i Czarnego Stawu nad Morskiem Okiem.— Powrót na Roztokę i Toporową Cyrlę.

Uwaga: Wycieczek dziatwy szkolnej do lat 12 nie należy prowadzić w tereny górskie. — Młodzież po 12 roku życia można prowadzić w góry, a mianowicie w Beskidy, mające odpowiedni teren. — I w tym terenie jednak należy uwzględnić stopniowanie wycieczek, zależnie od trudności, jakich pokonania wymagają nakreślone szlaki.

Wycieczki szczytowe, wysokogórskie, dopuszczalne są tylko dla młodzieży po 16 roku życia, w niewielkich grupach. — Wycieczki w Tatry prowadzone być muszą przez wykwalifikowanych przewodników.

Przewodniki:

Karol Estreicher: Kraków, przewodnik dla zwiedzających miasto i okolice, ze 103 rycinami i planem miasta. Kraków, 1931, Nakładem Tow. Miłośników historji i zabytków Krakowa. — Zł. 10.

Przewodnik po Krakowie i okolicy Pol. Związku Turystycznego. — Zł. 2.50.

d'Abancourt H.: Kraków i okolice. Przewodnik. Gebethner i Wolf, 1924. — Zł. 4.

Dobrowolska i Tomaszkiewicz: Jak zwiedzać Kraków. Kraków, 1930.

Klein Franciszek: Stary Kraków. Kraków, 1916. Rocznik krakowski. T. XVII — Zł. 10.

Al. Borowski: Katedra krakowska. Kraków, 1921. P. T. K. — Zł. 0,50.

Tetmajer Włodzimierz i Kruszyński Tadeusz ks. dr.: Przewodnik po katedrze wawelskiej, skarbcu i grobach królewskich. Kraków, 1924.

Trepka Józef Mikanda: Najnowszy zwięzły przewodnik po Wawelu: Katedra. Zamek Królewski. Kraków, 1924.

Leszczycki St.: Szlak turystyczny w okolicy Krakowa. Kraków, 1930. P. T. K.

Tomkowicz Stanisław: Bielany. Biblj. krak. nr. 36 — Zł. 1.50.

Łuszczkiewicz Władysław: Wieś Mogiła. Biblj. krak. nr. 10.

Konczyńska Wanda: Mogiła Kościuszki. Kraków — Zł. 0.60.

Słowik Jan: Wieliczka. Nowy ilustr. opis salin wielickich. — Wieliczka. Kraków. 1927. — Zł. 3.

Udziela Seweryn: Krakowiacy. — Kraków. 1924 Nakł. Biblj. Geogr. „Orbis".

Fischer Stanisław: Ziemia bocheńska. — Krótki przewodnik turystyczny. Bochnia, 1930.

Zdzisław Simche: (przy współpracy *Dra. Marjana Bielatowicza i dr. Wiktora Ormickiego*) — Tarnów i jego okolica. Nakład. Gminy Tarnowa. Skład gł. księg. Geogr „Orbis" — Kraków, 1931. Zł. 18.

Rapaport Zygmunt i dr. Rozwadowski Mieczysław: Przewodnik po Tarnowie. Tarnów, 1929. Księg. Z. Jelenia.

Fabryka Państwowych Związków Azotowych w Mościcach. Kraków, 1930.

Strzetelski Jerzy inż: Jasielskie Zagłębie naftowe. Borysław, 1929. Nakł. Izby pracy.

K. Sosnowski: Przewodnik po Beskidach Zachodnich.— Kraków, wyd. III — Zł. 8.60.

Midowicz Wł. i Augustynowicz M.: Przewodnik narciarski po Beskidzie Zachodnim. Żywiec. P. T. T., 1929.

Midowicz Wł.: Babia Góra. Żywiec P. T. T., 1930.

Nitribitt Roman i Helper Zygmunt: Krynica, Żegiestów, Muszyna i okolice i Przewodnik turystyczny po Beskidzie Sądeckim i okolicznych górach słowackich. Nakł. P. T. T. Lwów, 1929. Księgarnia Polska.

Lewicki Stan. dr.: Krynica. Księg kolej. „Ruch".

Saysse-Tobiczyk: Przewodnik po uzdrowiskach polskich. T. I. Polska południowo-zachodnia. — Zł. 4.40

Zwoliński Tadeusz: Zakopane. — Zakopane, 1931.

T. i St. Zwolińscy: Przewodnik po Zakopanem i Tatrach (1925) — Zł. 5.00.

Zakopane — Broszura informacyjna — opracował dr. *M. Orłowicz.* Nakładem Tymczasowej Komisji Uzdrowiskowej — Zakopane.

M. Limanowski: Wycieczka w Tatry i Pieniny.

J. Chmielowski i M. Świerz: Tatry Wysokie (wyd. z r. 1925):

I. Część ogólna i doliny. — Zł. 3.60.

II. Przełęcze i szczyty (od Liljowego po Wagę). — Zł 5 40.

III Przełęcze i szczyty (od Wagi po Lodową Przełęcz). — Zł. 5 40.

IV. Przełęcze i szczyty (od Lodowej po Przełęcz pod Kopą). — Zł. 3 60.

M. Świerz: Przewodnik po Tatrach polskich i Zakopanem. — Zł. 5 00.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Spiszu, Orawie, Liptowie i Czadeckiem. — Książnica Atlas.— 1921.— Zł. 4.50.

Schroniska szkolne:

KRAKÓW — *Miejski Dom Wycieczkowy.* — Oleandry 4. — Telefon 181-80.

Wybudowany z inicjatywy i przy poparciu Ministerstwa W. R. i O. P. z przeznaczeniem dla młodzieży szkolnej. — 218 łóżek

Opłata za nocleg dla młodzieży szkół powszechnych i zawodowych dokształcających po 80 gr., za dobę od osoby, dla młodzieży szkół średnich po 1 zł. od osoby za dobę.

Dom wycieczkowy *otwarty* jest *przez cały rok*, posiada 19 sypialń zbiorowych, w zimie centralnie ogrzewanych.

Wszelką korespondencję i przekazy pieniężne należy wysyłać pod adresem: Miejski Dom Wycieczkowy, Kraków, Oleandry 4. Biuro zarządcy tamże otwarte dla stron od 8-ej do 12-ej i od 17-ej do 19-ej, w niedziele i święta od 9-ej do 11-ej.

Wycieczki zgłaszać należy do Zarządu domu wycieczkowego listem poleconym najpóźniej na dni 14 przed przyjazdem do Krakowa. Jednocześnie ze zgłoszeniem należy przesłać zadatek w wysokości 50 gr. od każdego uczestnika wycieczki i znaczek 90 gr. na pisemną odpowiedź. Wycieczka może przybyć do Krakowa, jeżeli otrzyma zawiadomienie, iż wszystko dla niej jest przygotowane. Kosztorys wycieczki obliczony na jedną osobę na jeden dzień pobytu w Krakowie, łącznie ze wstępami wynosi 4 — 5 zł.,

Śniadania dla wycieczek wydaje się na miejscu, obiadów dom nie wydaje.

Komunikacja tramwajem Nr. 1 z dworca kolejowego do Rynku Głównego, skąd tramwajem Nr. 4 do Oleandrów.

Młodzieżą szkolną, zjeżdżającą do Krakowa i jego okolic, opiekuje się w czasie od 10 maja do 10 lipca każdego roku *Szkolna Komisja Wycieczkowa, utworzona przy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego.* Wszelką korespondencję, zgłoszenia i przekazy pieniężne należy wysyłać pod adresem: P. Franciszek Tęczyński, Komisja Wycieczkowa, Kraków, ul. Topolowa 22. Biuro Komisji tamże otwarte dla stron między 8 — 9, 13 a 14 i 20 a 21, prócz niedziel i świąt.

Wycieczki zgłaszać należy do Komisji Wycieczkowej listem poleconym najpóźniej na dni 14 przed jej przyjazdem do Krakowa. Jednocześnie ze zgłoszeniem należy przesłać zadatek w wysokości 50 gr. od każdego uczestnika wycieczki i znaczek 75 gr. na pisemną odpowiedź. Wycieczka może przyjechać do Krakowa, jeżeli otrzyma pisemne zawiadomienie, iż wszystko dla niej jest przygotowane. Kosztorys wycieczki obliczony na jedną osobę na jeden dzień pobytu w Krakowie, łącznie ze wstępami, wynosi około 5 zł. Aprowizacją Komisja nie zajmuje się, wskazuje jedynie adresy jadłodajni.

W Krakowie — oprowadza wycieczki z ramienia Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego p. Alma Nitschówna, ul. Smoleńska 35 oraz studenci z Akademickiego Koła Krajoznawczego, ul. Grodzka 64.

Autobusy wycieczkowe można wynająć w Dworcu Autobusowym, plac św. Ducha, lub za uprzedniem zgloszeniem listownem p. adr. Oddziału P. T. K., ul. Grodzka 64. Informa-

cyj w sprawie zwiedzania udziela Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego, ul. Grodzka 64.

JABŁONKA — (pow. Nowy Targ, poczta w miejscu, stacja kolej. Czarny Dunajec) — 5-kl. publ. szkoła powszechna (Gęste Domy 46). — 20 łóżek

JORDANÓW — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. św. Jana Kantego. — 10 „

KALWARJA ZEBRZYDOWSKA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. — 20 „

KROŚCIENKO NAD DUNAJCEM — (poczta w miejscu, najbliższe stacje kolejowe: Nowy Targ i Stary Sącz) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna, ul. Jagiellońska Nr. 232. — 30 „
Łóżka z materacami. — Opłata za nocleg 50 gr.

KRYNICA WIEŚ — (poczta Krynica Zdrój, — stacja kolej. Krynica Zdrój, przystanek kolej. w miejscu) — Publiczna szkoła powsz. — 20 „

LIPNICA MAŁA — (poczta Lipnica Wielka na Orawie, stacja kolej. Czarny Dunajec) — Publ. szkoła powszechna im. św. Józefa, numer domu 137. — 10 „

LIPNICA WIELKA — (poczta w miejscu, stacja kolej. Czarny Dunajec) — 2-kl. publ. szkoła powszechna im. królowej Jadwigi w części wsi, zwanej „Murowanica" (odległość od schroniska na Babiej Górze 10 km.). — 10 „

MAKÓW — 7-kl. publiczna szkoła powszechna. — 20 „

MANIOWY — (poczta Harklowa, stacja kolej. Nowy Targ) — 5-kl. publ. szkoła powsz. — 20 „

MILÓWKA — (poczta i stacja kolej. w miejscu — pow. Żywiecki) — Publiczna szkoła powszechna. — 10 „

MSZANA DOLNA — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska. — 20 łóżek

MUSZYNA — (poczta i stacja kolej. w miejscu — pow. Nowosądecki) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. — Rynek 370. — 10 „

NOWY SĄCZ — Państwowe gimnazjum I im. Jana Długosza, ul. Długosza 5. — 20 „

NOWY TARG — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, plac Słowackiego Nr. 17. — 20 „

PIWNICZNA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna — Rynek. — 20 „

RYTRO — (poczta i stacja kolej. w miejscu — pow. nowosądecki) — Publ. szkoła powsz. — 20 „

SROMOWCE NIŻNE (poczta Krościenko n. D., najbliższe stacja kolej Nowy Targ lub Nowy Sącz) — Dom Wycieczkowy Śląskiej Wojewódzkiej Komisji Turystycznej,—administruje domem p. Józef Gała. Opłata za nocleg 50 gr. — 80 „

SZCZYRK — (poczta w miejscu, stacja kolej. Wilkowice - Bystra). — 7-kl. publ. szkoła powszechna w Szczyrku Dolnym. — 20 „

WITÓW — (poczta Chochołów, stacja kolej. Podczerwone — pow. Nowy Targ) — 3-kl. publiczna szkoła powszechna. — 10 „

ZAKOPANE — Dom wycieczkowy im. ks. Stolarczyka (ul. Chałubińskiego pod Kozińcem) pod opieką Komisji Turystycznej Rady Głównej Pol. Tow. Krajoznawczego. —
Gospodyni: p. Wanda Popławska. 100 łóżek, w tem łóżek szkolnych — 40 „
Łóżka podwójne z materacami i pościelą. — Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej 1 zł. — Utrzymanie całodzienne można otrzymać na miejscu (3 zł.),

ZAWOJA (pow. Wadowice, poczta w miejscu, stacja kolej. Maków Podhalański) — Śląski Dom Wycieczkowy: oddział męski — „Stolarnia", oddział żeński w willi „Mieczysława w Górnej Zawoi na „Bębnach". Kierownik schroniska: p. radca Jerzy Muszyński. Łóżka z pościelą. — Opłata za nocleg 50 groszy. — 25 łóżek

ŻEGIESTÓW - wieś — (poczta Żegiestów Zdrój, stacja kolej. w miejscu — pow. Nowy Sącz). 1-kl. publ. szkoła powszechna. — 10 „

ŻYWIEC — Państwowe gimnazjum im. M. Kopernika, ul. Słowackiego 2. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie na parterze budynku szkolnego, zaopatrzone w światło elektryczne i umywalnie.

Pojemność 45 — 50 osób — ponadto 30 sienników napełnionych słomą. — 20 „

Opłata za nocleg: 30 gr., dla studentów, nauczycieli i członków tow. turyst. 50 gr.

Schroniska społeczne:

KRAKÓW — Schronisko Tow. Szkoły Ludowej, ul. św Anny 5 — od dnia 15.V do 15.X 50 miejsc
od dnia 1.VII do 1.IX. — 200 „

Schronisko Polskiego Towarz. Krajoznawczego na Wawelu — Baszta Złodziejska, pod opieką Zarządu Oddziału P. T. K. (ul. Grodzka 64, II p.). Opłata dla młodzieży 1 zł. 50 gr. — 30 „

MSZANA DOLNA — Obóz YMCA. „Beskid".

ZAKOPANE — Dom wycieczkowy w Dworcu Pol. Tow. Tatrzańskiego (ulica Krupówki). — 60 „

ZAKOPANE — Schronisko turystyczne Związku Pol. Nauczycieli Szkół Powszechnych — willa „Mołodów" ul. Piłsudskiego.

CZORSZTYN — Schronisko turystyczne Związku Naucz. Polskiego.

SROMOWCE WYŻNE — (Pieniny) — Dworek Cisowy Zw. Harcerstwa Pol. Opłata 20 gr. — 50 (20) łóżek

W TARNOWIE — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego pośredniczy w uzyskaniu przewodników dla szkolnych wycieczek z Kół Krajozn. Młodzieży przy Państw. Gimnazjum im. K. Brodzińskiego: przy III Państw. Gimn. im. A. Mickiewicza, do których można się również zwracać bezpośrednio w czasie trwania nauki szkolnej. W czasie feryj szkolnych należy zwracać się tylko pod adresem Oddziału Pol. Towarzystwa Krajoznawczego, ul. Krakowska 3, m. 3.

Oddział P. T. K. pośredniczy w wynajmowaniu środków lokomocji oraz udziela informacyj.

Listy należy kierować pod adresem Oddziału P. T. K. ul. Krakowska 3, m. 3, przynajmniej na 2 dni przed przybyciem.

Schroniska górskie:

BESKIDY RACZAŃSKIE — Schronisko Polskiego Tow. Tatrzańskiego *w Zwardoniu* (803), obok skoczni narciarskiej. Własność Oddziału Babiogórskiego w Żywcu i Oddziału w Bielsku.— 100 „

BESKID MAŁY (Zasolskie Góry) — Schronisko *na Leskowcu* (szczyt Jaworzyna), — Wła-

snośc P. T. T. koło wadowickie — 10 łóżek i 10 sienników. Dojście z Wadowic lub z Andrychowa.

Schronisko *na Żarze*. — Własność P. T. T. Koło w Andrychowie. — 10 miejsc

BESKID WYSOKI—GRUPA PILSKA:—(1557 m.)—

Schronisko oddziału Żywieckiego P. T. T. — *w Korbielewie pod Pilskiem* — otwarte cały rok, opłata 2 zł. i 1 zł. — *Adres*: Korbielów, poczta Jeleśnia. — 23 „

Stacja turystyczna pod Pilskiem w gajowni *na Glinnej*. — 24 „

Boracza (*hala*) — Schronisko Żyd. Tow. Makkabi w Bielsku. — 30 „

Na Miziowej hali — Schronisko Pol. Tow. Tatrzańskiego. — 50 „

Na Lipowskiej (1324) — Schronisko Beskidenvereinu w Bielsku. — 35 „

NA BABIEJ GÓRZE — 1) Na *Markowych Rówienkach (Markowe Szczawiny)* — Schronisko Pol. Tow. Tatrzańskiego im. D-ra H. Zapałowicza — łóżek 23. — miejsc na siania 30. Opłata za nocleg dla młodzieży szkolnej: na łóżku 1 zł. — na sianie 50 groszy. Stacja posiłkowa na miejscu. — Schronisko otwarte cały rok. — *Adres*: Zawoja przez Maków Podhalański — schronisko P. T. T. na Babiej Górze. — 2) Schronisko Beskiden-Vereinu *na południowym zboczu turni szczytowej*. — Miejsc noclegowych 50. — Ceny: 3 zł. łóżko, 2 zł. prycza, 1 zł. w dobudówce.

BESKID WYSPOWY: — *Wielki Luboń* (1023) — Schronisko Oddziału P. Tow. Tatrzańskiego w Rabce. — Dostęp od stacji Zaryte — 15—25 „

GORCE: — *Na Turbaczu* — Schronisko Pol. Tow. Tatrz. Stacja posiłkowa. — młodzież szkolna płaci za nocleg na salach 1 złoty. — 46 łóżek

TATRY: — *Dolina Chochołowska* — Schronisko Warsz Klubu Narciarskiego. — 100 „

W Dolinie Pięciu Stawów Polskich Schronisko im. L. Świerza — Pol. Tow. Tatrzańskiego.— 50 „

Na Hali Gąsienicowej — granitowe schronisko Pol. Tow. Tatrz. (nowe i stare). — 150 miejsc

Na Kalatówkach — Pol. Tow. Tatrz. — 30 „

Nad Morskiem Okiem — Pol. Tow. Tatrz.

nowe 63 „

stare 60 „

W Roztoce — Pol. Tow. Tatrzańskiego. — 50 „

Na Hali Pysznej — Pol. Tow. Tatrzańskiego, niezagospodarowane. — 15 „

Schroniska prywatne: na Łysej Polanie, u Bustryciego na Hali Gąsienicowej i w Dolinie Kościeliskiej.

TERENY NOWOSĄDECKIE: — Schronisko *na Runku pod Jaworzyną* (1080). — Własność Krynickiego Klubu Narciarskiego. — 6 „

Schronisko *w Piwnicznej* Tow. Narc. Mościckiego. — 25—30 „

SZCZAWNICA DOLNA — Schronisko P. T. T. „na Piaskach" (przy moście — otwarte również w zimie). — 30 „

Schronisko P. T. T. przy głównym trakcie— w lecie 100 miejsc, w zimie 30 miejsc.

Województwo Lubelskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Lublin — posiada wiele cennych i pięknych zabytków architektury: Katedra, Brama Krakowska, ratusz, kamienica Sobieskich, kościół Dominikanów, kościół Wizytek, Brama Grodzka, Zamek — w nim kościołek św. Trójcy z cennemi freskami z 15 wieku, — Muzeum Ziemi Lubelskiej, Ogród.

Nałęczów — z pięknym zakładem kąpielowym, *Kazimierz*, ongiś „Mały Gdańsk", prawdziwy skarbiec zabytkowy. Spichrze nadbrzeżne, mieszczańskie domy w rynku, kościoły, ruiny zamku, dawna baszta — latarnia, stara synagoga, niazwykle piękne położenie, wąwozy, sady. Przeprawa przez Wisłę do Janowca, gdzie piękny kościół z 16 wieku i ruiny pałacu Firlejów.

Z Kazimierza malowniczą drogą przybrzeżną z aleją olbrzymich topól na Bochotnicę (ruiny zamku), Włostowice, *do Puław* — „Małych Aten" XVIII wieku. W Puławach wspaniały Park i pałac Czartoryskich, Świątynia Sybilli, Instytut doświadczalny rolniczy.

Chełm — ruiny zamku, kościoły, kopalnie kredy. *Zamość* — kolegjata, ratusz, bramy fortecy, akademja — Zwierzyniec—Szczebrzeszyn—

Tomaszów Lubelski — Hrubieszów — Horodło — Dubienka.

Podlasie: Kodeń — Janów Podlaski — Leśna — Biała Podlaska.

Przewodniki:

Ilustrowany przewodnik po Lublinie w opracowaniu zbiorowem. Lublin. 1931. Wyd. staraniem Oddziału Pol. Tow. Krajozn. — zł. 3.

Cholewiński W. Przewodnik po Lublinie i jego okolicach. — Wyd. 3. Lublin. 1929 — zł. 1.20.

Dr. T. Dybczyński: Wycieczka do Kazimierza i Puław (przewodnik) — 1 zł. Warszawa, 1926. Pol. Tow. Krajoznawcze.

Łomiński L. ks: Kazimierz nad Wisłą i jego zabytki.— Lublin. 1926.

Chrzanowski Wł. ks.: Przewodnik po Janowcu, 1930.

Chlebowski Br.: Zamość, ordynacja Zamoyskich i powiat zamojski. — Zamość, Z. Pomarański i S-ka — zł. 0.60.

Pieszko Michał M: Zamość, gród kanclerski-hetmański, Zamość, 1928. Wyd. Oddziału powiatowego Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Zamościu, — zł. 1.50.

Pieszko Michał: Z historyczno - architektonicznych wędrówek po Zamościu. Zamość, 1930.

Moniewski Tadeusz: Siedlce, 1929. Wyd. Muzeum Ziemi Podlaskiej.

Frankowski J.: Wycieczka szlakiem unitów na Podlasiu — zł. 1.50 (Kodeń. Janów Podlaski. Leśna. Biała Podlaska). Warszawa. 1927. Pol. Tow. Krajoznawcze — zł. 1.50.

Świątkowski W.: Lubelskie. — Warszawa, 1928. — zł. 6.

Świątkowski W.: Podlasie. — Warszawa, 1929 — zł. 5.

Śliwina Wanda J. i Tkacz Ferdynand: Ziemia lubartowska. — Lubartów, 1928.

Schroniska szkolne:

KAZIMIERZ DOLNY — (st. kolej. Puławy) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna — róg ulicy Lubelskiej i Szkolnej. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. — 50 łóżek
Łóżka z materacami i pościelą — posiłki na miejscu. Opłaty: łóżko bez pościeli 20 gr. za nocleg; łóżko z pościelą 50 gr. za nocleg; ponadto dopłata za światło od całej wycieczki w zależności od zużycia od 20 gr. do 1 zł. 50 gr

LUBLIN — 7-kl. publiczna szkoła powszechna Nr. 3 (Przedmieście Czwartek), dojazd z dworca kolej. autobusem miejskim Nr. 3. — 20 „
Łóżka z materacami, — natryski.
Bursa przy Państwowem gimnazjum im. Hetm. Zamoyskiego, ul. Królewska 11, II p. — dojazd z dworca miejskiemi autobusami.
W okresie wakacyjnym 60 łóżek z siennikami i pościelą.
W okresie roku szkolnego 10 łóżek z siennikami i pościelą.
Opłaty: łóżko bez pościeli 30 gr. za nocleg; łóżko z pościelą 1 zł. za nocleg; za korzystanie z natrysków po 30 gr. od osoby.

W LUBLINIE — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj. Listy należy kierować na 3 dni naprzód do Viceprezesa Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego p. Zygmunta Dobkiewicza, Lublin, ul. Dolna Panny Marji 25/14, telegraficznie: Dobkiewicz — Magistrat, Lublin.
Wycieczki powinny dokładnie podać i datę

i godzinę przyjazdu, skład wycieczki, opiekuna oraz potrzeby wycieczki.
Wycieczki niezgłoszone do Oddziału P. T. K. mogą się zwracaó po przyjeździe Rynek 1 (gmach po-Trybunalski) do Oddziału Oświaty i Kultury Magistratu m. Lublina (tel. 24).

NAŁĘCZÓW — 7-kl. publiczna szkoła powsz. — 20 łóżek

PUŁAWY — 7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 1, ul. Polna — Łóżka z materacami i pościelą. Opłata za nocleg 40 gr. — 30 „

Schroniska społeczne:

KAZIMIERZ NAD WISŁĄ — Schronisko Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego w budynku poklasztornym OO. Reformatów. — 30 „

ZAMOŚĆ — Sejmikowy dom noclegowy (obok Kolegjaty, blisko dworca kolejowego). Dla wycieczek szkolnych opłaty za nocleg ulgowe (50 proc.). Łóżko z materacem i pościelą od 60 gr. — zł. 1,25, za pryczę bez pościeli 15 gr.

Województwo Lwowskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Lwów — miasto pełne piękna i pamiątek, Katedra, kaplica Boimów, rynek z kamienicą królewską (muzeum im. króla Jana) i innemi staremi budynkami, Katedra ormiańska, kościół Dominikanów, cerkiew wołoska, arsenał, Wysoki Zamek z ruiną Kazimierzowskiej warowni i Kopcem Unji Lubelskiej, skąd niezapomniany widok na miasto i okolice, kościół Bernardynów i Jezuitów, Teatr Wielki, Uniwersytet, Politechnika, Katedra św. Jura, dworzec kolejowy, piękne parki, Panorama Racławicka, cmentarz Łyczakowski, cmentarz obrońców Lwowa. Bibljoteka i muzeum Ossolińskich, Miejska Galerja Obrazów, Muzeum przyrodnicze Dzieduszyckich i inne.

Najbliższe wycieczki: Czartowska Skała, Miodowe Groty, Brzuchowice, Hołosko, Rokitno; dalsze: — Żółkiew (groby Żółkiewskich) — Haraj — Jaworów — Janów — Gródek Jagielloński.

Zagłębie naftowe: Borysław — Tustanowice — *Drohobycz* (ratusz, kościół gotycki, drewniana cerkiew św. Jura, — rafinerja) — Truskawiec — saliny w Stebniku — skały w Uryczu — Schodnica,

Inne: Krosno (rynek, kościoły, przemysł naftowy) — Odrzykoń (ruiny zamku) — *Dukla* — Iwonicz — Rymanów — Krościenko.

Dolina Sanu — Krasiczyn (zamek) — Przemyśl (resztki zamku Kazimierzowego, katedra i kilka kościołów).

Sambor — Rozłucz — *Turka* — Sianki — wycieczki w Bieszczady.

Przewodniki:

M. Orłowicz: Ilustrowany przewodnik po Lwowie — str. 284. Lwów — Książnica-Atlas. — Cena zł. 6.70, oprawny zł. 8.

Wasylewski Stanisław: Lwów. — Poznań, 1931. — Wyd. Polskie Wegnera „Cuda Polski" — zł. 16.

Zubrzycki Sas Jan dr. prof: Zabytki miasta Lwowa. — Lwów, 1928.

Kajetanowicz Ks. D.: Katedra ormiańska i jej otoczenie. Przewodnik, wyd. 2, rozszerzone. Lwów, 1930.

Przemysł naftowy w Polsce: Zarys historji wraz z opisem techniki pracy. — Lwów, 1929.

Mściwujewski Mścisław: Królewskie wolne miasto Drohobycz, 1929. Drohobycz.

Przewodnik po Truskawcu i okolicach. Cz. I. Nakł. Zarządu zdrojowiska w Truskawcu, 1930.

Orłowicz Mieczysław dr.: Jarosław, jego przeszłość zabytki. Lwów. Książnica-Atlas, 1921.

Schroniska szkolne:

LWÓW — Szkolne schronisko wycieczkowe, ul. Ormiańska 23, I p. — 50 łóżek
Schronisko umieszczone w specjalnie na ten cel oddanym przez Magistrat kr. st. miasta

Lwowa lokalu. Łóżka z materacami i pościelą. Opłata za nocleg 50 gr. — Zgłoszenia kierować do Kuratorjum O. S. Lwowskiego.

DROHOBYCZ — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. St. Konarskiego, ul. Zawale 14. — Łóżka z materacami. — . 30 łóżek

DUKLA — (poczta Dukla, stacja kolej. Iwonicz) 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. Mickiewicza 108. — 20 „

KROSNO — Państw. Gimnazjum im. M. Kopernika, ul. ks. Piotra Skargi l. 567. — 20 „

TURKA NAD STRYJEM — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. Kościuszki 17. — 10 „

ŻÓŁKIEW — Internat OO. Dominikanów. — 20 „

Schroniska społeczne:

LWÓW — Schroniska Tow. Szkoły Ludowej:

1) Bursa im. Boberskiej — ul. Poniatowskiego 11. — (dla dziewcząt). — 25 miejsc
2) Bursa Grunwaldzka — ul. Sobińskiego 3 (dla chłopców). — 40 „

Pomieszczeniem wycieczek zbiorowych zajmuje się Towarzystwo Szkoły Ludowej (ul. Czackiego 1), oraz Komitet, wyłoniony przez to Towarzystwo, do którego wchodzą delegaci Magistratu. Komitet przydziela wycieczkom również przewodników.

Dom emigracyjny — (na Bajkach) przyjmuje również wycieczki, zapewnia pomieszczenie i utrzymanie.

BORYSŁAW — Schronisko Zarządu Fundacji Chrześcijańskiej Gminy miasta Borysławią

w Zakładzie Opieki Społecznej im. Marsz. Piłsudskiego. Pomieszczenie na 60 osób (pościel, umywalnie). — Z lokalu korzystać mogą bezpłatnie wycieczki szkolne w miesiącach: maju, czerwcu, wrześniu i październiku, po uprzedniem zgłoszeniu się do Zarządu. W lipcu i sierpniu lokal zajęty na kolonje letnie.

BĄKOWICE (POD CHYROWEM) — Dom wypoczynkowy dla dziatwy szkół powszechnych — w zarządzie Tow. „Dzieci na wieś" we Lwowie.

SIANKI — Dom wypoczynkowy dla młodzieży szkół średnich — w zarządzie T. N. S. W. we Lwowie.

Schroniska górskie:

PRZEŁĘCZ ŁUPKOWSKA.—Schronisko przed tunelem łupkowskim — 200 m. od granicy czeskosłowackiej. — 50 miejsc

Schronisko — dom turystyczny **w Rozłuczu.** Własnośc Okr. Urzędu W. F. i P. W. D. O. K. X. w Przemyślu. — 180 „

Schronisko POD CIUCHOWYM DZIAŁEM w Orowie (800), własność P. T. T. Dostęp z Borysławia i Truskawca. — 27 „

Schronisko POD CZARNĄ GÓRĄ im dr. M. Świerza w **MALMANSTALU.** Własność Sekcji Narciarskiej P. T. T. Oddział w Drohobyczu. — 14 łóżek

Schronisko Oddziału Drohobyckiego P.T.T. W ZAŁOKCIU koło Podbuża powiat Drohobycki 20 „

Województwo Łódzkie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Łódź — główne ognisko przemysłu tkackiego w Polsce. Ulica Piotrkowska, kościół N. M. Panny, fabryki, Muzeum, Park w Helenowie.

Wycieczki do: Zgierza, Ozorkowa, Łęczycy i Tumu, gdzie najpiękniejszy w Polsce kościół romański.

Wzdłuż Warty: Sieradz — Warta — Uniejów — Koło — Konin — Ląd — Pyzdry.

Łódź — Łask — Sieradz *do Kalisza*, miasta pięknego i zabytkowego (kolegjata, kościoły i cenne w nich obrazy, park, ośrodek sportu wioślarskiego. Z Kalisza szlakiem Prosny przez Chocz ku Pyzdrom, — ponadto wycieczki do Gołuchowa (13 klm. na płn. zach.), gdzie piękny pałac Czartoryskich i bogate zbiory.

Wycieczki wzdłuż Pilicy.

Piotrków (zamek, muzeum, kościół Dominikanów i Bernardynów) — Sulejów z wspaniałemi ruinami Opactwa Cystersów — Inowłodz — Spała (pałac Prezydenta Rzplitej, — śliczne lasy) — *Tomaszów Mazowiecki* (błękitne źródła).

Przewodniki:

Rosset E.: Łódź, miasto pracy. Łódź 1929 — zł. 3.
Lorentz Z.: Narodziny Łodzi nowoczesnej. Łódź 1926.

Kruszyński Leon: Z wycieczki po województwie łódzkiem. — Turek 1929.

K. Staszewski: Ilustrowany przewodnik po Pabjanicach, Łasku i pow. Łaskim. P. T. K. Pabjanice 1929 — zł. 1,25.

Pogorzelski Walery ks.: Sieradz. — Włocławek. — Druk. Djec. 1927.

M. Szachówna: Przewodnik ilustrowany po Kaliszu i jego okolicach. Kalisz 1927. Nakł. Drukarni Wydawniczej — str. 209. — zł. 3.80.

M. Witanowski: Przewodnik po Piotrkowie Trybunalskim. — Piotrków 1923.

Łomiński Leon ks.: Inowłódz i Spała. — Lublin 1925.

Łomiński Leon ks.: Spała i jej okolice. — Łódź 1930.

Schroniska szkolne:

KALISZ — Przystań wioślarska Państw. Gimn. im. Kościuszki. — 10 łóżek
Park miejski 8. Łóżka z materacami, posiłki u woźnego.

ŁÓDŹ — 7-kl publ. szkoła powsz. Nr. 1 im. A. Mickiewicza — ul. Nowotargowa 24. — Opłata za nocleg 50 gr., łóżka z pościelą (miejsc na siennikach 50). — 20 „

W ŁODZI — Oddział Pol. Towarzystwa Krajoznawczego pośredniczy w wynajęciu samochodów, udziela informacyj w sprawach zwiedzania. Listy na 10 dni przed przybyciem wycieczki, adresować do Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego w Łodzi, ul. Al. Kościuszki 17 (tel. 110 — 10).

PIOTRKÓW TRYB. — Państwowe Seminarjum Nancz. Żeńskie — ul. Stronczyńskiego 1. — 20 „

TOMASZÓW MAZOWIECKI — Publ. szkoła powszechna Nr. 1 im. J. Piłsudskiego — ul. Legjonów 36. — 20 łóżek

Województwo Nowogródzkie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Lida — Berezówka — *Nowogródek:* zamek i góra zamkowa, fara, kościół podominikański, dawny Bazyljanów — obecnie prawosławny, sobór, dawniej kościół Franciszkanów, synagoga, meczet, gmachy poklasztorne, dom rodziny Mickiewicza, — Korelicze — Turzec (Chodkiewiczów) — *Mir* (zamek, kościół farny, cerkiew pobazyljańska, kolonja tatarska) — Stołpce — *Nieśwież*: zamek ks. Radziwiłłów z 16 wieku, ratusz, kościoły, brama słucka. Z Nieświeża ewentualnie do Klecka.

Słonim (kościoły, kanał Ogińskiego) — Stołowicze — Horodyszcze — Horodek — Tuhanowicze (altana lipowa i kamień Filaretów, pamiątki czasów Mickiewicza) — *Świteź* (rezerwat) — Czombrów dwór — Nowogródek.

Najpopularniejszy szlak (mickiewiczowski): Nowogródek — Czombrów — Świteź — Worończa — Tuhanowicze.

Wycieczki wioślarskie Niemnem.

Przewodniki:

Żmigrodzki Józef inż.: Nowogródek i okolice. — Wyd. 3. Nakł. Nowogr. Oddziału P. T. Krajozn. 1931.

Nowogródzkie: Numer monograficzny „Ziemi". — Rocznik 1925. Nr. 10 — 12, październik — grudzień. Oddzielnie zł. 5.

Schroniska szkolne:

MIR — (poczta Mir, najbliższa stacja kolej. Horodziej) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. ul. Wileńska 47. — 10 łóżek

NIEŚWIEŻ — (najbliższa stacja kolej. Horodziej). Gimnazjum Państwowe im. Władysława Syrokomli, ul. Syrokomli 17. — 20 „

NOWOGRÓDEK — 7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 1, im. Grzegorza Piramowicza. — Wielki Rynek Nr. 1. Zgłoszenia w Inspektoracie szkolnym, zaułek Grodzieński 20. — Łóżka z siennikami. — 30 „

W NOWOGRÓDKU — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu samochodów, udziela informacyj Listy w tych sprawach, na 3 dni przed przyjazdem, należy kierować pod adr. Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego w Nowogródku, Urząd Wojewódzki, pokój 39.

NAD ŚWITEZIĄ — (23 km. od Nowogródka na drodze Nowogródek — Baranowicze) — poczta Walówka. Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego im. Al. Janowskiego — pod opieką Zarządu Oddziału P. T. K. w Nowogródku (p. Wanda Frydrychsowa, majątek Rusocin, p. Nowogródek i inż. J. Puzynowski). Miejsc ogółem 32 — w tem *łóżek szkolnych 20.* Opłata dla młodzieży 50 gr. — 20 „

Województwo Poleskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Brześć nad Bugiem — miasto wojewódzkie, twierdza, Biuro Meljoracji Polesia. Z Brześcia wycieczki kajakami Muchawcem i kanałem królewskim w centrum Polesia lub Bugiem do Wisły.

Pińsk, pięknie położony u zbiegu Piny i Strumienia. Klasztor i kościół Jezuitów, kościół Franciszkanów, synagoga, port wojenny, stacja hydroplanów, fabryki przetworów drzewnych. Tuż obok Pińska Albrechtów z pałacem Poniatowskich.

Z Pińska wycieczki statkami lub kajakami:

a) Piną do Horodyszcza (16 km.), położonego nad jeziorem Horodskiem i jez. Świętem. Kościół pobenedyktyński z ciekawemi freskami;

b) Piną, Jasiołdą i Kanałem Ogińskiego do Telechan 82 km., położonych nad j. Wólką. Stąd kanałem Ogińskiego do jeziora Wygonowskiego;

c) Strumieniem i Prypecią przez j. Nobel, Stochodem do *Lubieszowa* (88 km.) z klasztorem OO. Pijarów, gdzie kształcił się Kościuszko, klasztorem Kapucynów i kościołem pobenedyktyńskim z pięknemi freskami.

d) Piną, Strumieniem, Jasiołdą, Prypecią Horyniem do *Dawidgródka* (130 km.), wspo-

minanego już w XI w. przez Nestora. Port rzeczny, ordynacja Dawidgródecka.

Na wszystkich wymienionych szlakach niezwykle ciekawy krajobraz poleski: masy wód, bagna porosłe, bory, łachy piaszczyste, rozległe łąki, bardzo ciekawa fauna i flora, charakterystyczny folklor.

Kosów Poleski — miejsce i domek rodzinny Kościuszki w Mereczowszczyźnie.

Przewodniki:

Mondalski Wiktor: Polesie. Cz. I. Zarys wiadomości ogólnych. Brześć nad Bugiem 1927.

Niezbrzycki Jerzy: *Polesie.* Opis wojskowo - geograficzny i studjum terenu. Warszawa, 1931. Wojsk. Inst. Geogr. — zł. 22.

Moszyński Kazimierz: Polesie.

Horoszkiewicz R.: Pińsk i jego okolice.

Pierwszy Informator Województwa Poleskiego. — Nakł. Spółdzielni Wydawniczej w Brześciu nad Bugiem 1932.

Schroniska szkolne:

BRZEŚĆ NAD BUGIEM — Państwowe Gimnazjum im. Traugutta. — 10 łóżek

DAWIDGRÓDEK, poczta w miejscu, stacja kolejowa: Łachwa — 22 km., Horyń 32 km., — w porze letniej z Łachwy i Horynia do Dawidgródka statkami.

7-kl. publiczna szkoła powszechna, ul. Słowackiego Nr. 1. — 20 „

LUBIESZÓW — poczta i stacja kolejowa w miejscu. Publ. szkoła powszechna, ul. Czarnieckiego 23. — 10 „

PIŃSK — a) Państwowe Gimnazjum, ul. Kościuszki 45. — Łóżka z siennikami. — 20 łóżek
b) szkolna przystań wioślarska (dla wycieczek wioślarskich).
Łóżka z siennikami — dla łodzi dobre schrony. — 10 „

Województwo Pomorskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki.

Ziemia Chełmińska: Toruń, miasto rodzinne Kopernika (dom Kopernika), mury miejskie z bramami, ruiny zamku pokrzyżackiego, wielkie kościoły gotyckie, największy gotycki ratusz w Polsce z Muzeum Miejskiem, domy patrycjuszowskie, — Chełmża (dawną katedra, jeziora) — *Chełmno* (ratusz renesansowy, fara, mury miasta, parowy), — promem do *Świecia* (fara, zamek) — Sartawice — wałem ochronnym do *Grudziądza,* gdzie architektura gotycka, stare mury i bramy, olbrzymie mosty, sady i kępy na Wiśle. — Rogoźno — Radzyń — Wąbrzeżno — *Golub.*

Pojezierze Brodnickie: Brodnica — Nowe Miasto — Lubawa (100 jezior otoczonych lasami, — kościoły gotyckie. mury miejskie i ruiny zamków).

Dolna Wisła: Bydgoszcz, jako punkt wyjściowy, — Brdyujście — Fordon (most) — Ostromecko — Chełmno — *Świecie* — *Grudziądz* — Nowe — Gniew — Tczew (kościoły gotyckie).

Tczew — Starogard — Pelplin — *Grudziądz,*

Bory Tucholskie — Bydgoszcz — Koronowo (klasztor) — góra Łokietka — jeziora Byszewskie — Tuchola — stąd na *Czersk* na zachód do *Chojnic* (kościoły, bramy i mury miejskie, jezioro Charzykowskie).

Szwajcarja Kaszubska: pojezierze z wielką ilością jezior (173) oraz pasmem górskiem (Wieżyca 331 m.) — *Chojnice* — Ostrowite — *Wiele* (jezioro Wdzydze) — Kościerzyna (jezioro Garczyn) — stamtąd na Górę Wieżycę — *Ostrzyce* — do *Kartuz,* skąd następnie na *Gdynię* — Gdańsk i *Wejherowo.*

Wybrzeże nadbałtyckie: Puck (kościół, port, park) — Krokowa (pałac i park) — *Żarnowiec* (klasztor, jezioro) — Dębki — brzegiem do *Karwi* — na Jastrzębią Górę i do Rożewia, — stąd na *Wielką Wieś* — Hallerowo — Chałupy — Kuźnicę — *Jastarnię* — Jastarnię Bór — *Hel,* skąd parowcem do Gdyni.

Gdynia — w r. 1922 mała wioska rybacka, obecnie miasto i jeden z największych portów bałtyckich. Kąpielisko morskie w Kamiennej Górze. Port wojenny w Oksywiu. Z portu pasażerskiego wycieczki statkami na Hel, do Jastarni, Orłowa, Sopot i Gdańska. Wycieczki piesze do Orłowa, Redłowa, Zagórza, na *Oksywie* i Rewę.

Przewodniki:

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Województwie Pomorskiem — Książnica Atlas. — zł. 9.60.

M. *Sydowa:* Toruń, jego dzieje i zabytki (przewodnik). Toruń 1929. — zł. 2.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Grudziądzu. — zł. 0.50.

Ks. Wł. Łęga: Przewodnik ilustrowany po Grudziądzu i okolicy. — zł. 1,20.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po Chełmnie i Świeciu. — zł. 0.70.

Grabowski Jan inż.: Przewodnik po Chełmnie. Toruń 1929.

J. Niedrzwicki: Krótki przewodnik po Chełmnie. Wyd. nakładem Tow. przyjaciół miasta Chełmna 1932.

Frydrychowicz Romuald ks.: Nowy ilustrowany przewodnik po Pelplinie, wyd. 2. Pelplin 1929. — zł. 4.

J. Kołodziejczyk: Wycieczka na Pojezierze Brodnickie. (Przewodnik) — Warszawa 1930. P. T. Krajozn. — zł. 1.

K. Karasiewicz: Przewodnik po Borach Tucholskich. — zł. 0.70.

Dr. M. Orłowicz: Przewodnik ilustrowany po ziemi Kaszubskiej (od Chojnic do Starogardu po morze). — zł. 4.

Al. Majkowski: Przewodnik po Szwajcarji Kaszubskiej.— Warszawa 1924. P. T. K. — zł. 1.

B. Chrzanowski: Na kaszubskim brzegu.

Smoleński Jerzy: Morze i Pomorze. — Poznań. Wyd. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski". — zł. 14.

Gulgowski Izydor: Kaszubi, Kraków 1924. Księg. Geog. „Orbis".

Karczewski Stanisław: Brzegiem Bałtyku. Przewodnik geologiczny po polskich brzegach Bałtyku. Warszawa 1926. Gebethner i Wolf.

Przewodnik po Gdyni, wybrzeżu i Szwajcarji Kaszubskiej Wydawnictwo Gdyńskiego Związku propagandy turystycznej opracował mg. Bolesław Koselnik. — Gdynia 1931.— zł. 3.50, dla szkół zł. 2.45.

Co każdy o morzu wiedzieć powinien? Praca zbiorowa pod redakcją *Adama Uziembły*. Warszawa 1929. Liga Morska i R.

Downarowicz D.: Gdynia Port. Informator. P. A. T.

Kościerzyna i okolica — ilustrowany przewodnik. Wyd. Kółka Krajoznawczego Państw. Seminarjum nauczycielskiego. w Kościerzynie 1932.

Schroniska szkolne:

BRODNICA NAD DRWĘCĄ — 7 kl. publ, szkoła powszechna męska — ul. Trzeciego Maja 2. Łóżka z siennikami i pościelą. — Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

CHEŁMNO — 7 kl. publ. szkoła powszechna nr. 2 (żeńska) — ul. 22 stycznia 4. Łóżka z siennikami. — Opłata za nocleg 30 gr. — Ogółem 40 miejsc 20 „

CHOJNICE (od stacji kolej 2 kl.) — 7 kl. publ. szkoła powszechna męska — ul. Człuchowska nr. 23/25 — Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

W CHOJNICACH—Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego dostarcza wycieczkom przewodników oraz udziela informacyj w sprawach zwiedzania miasta i okolicy.

Listy adresować do p. Jana Kaletty w Chojnicach, Rynek 2 lub p. Fr. Lemańczaka Chojnice, ul. Młyńska 20.

CICHE (pow. Lubawa, poczta Ciche, stacja kolej. Kaługa lub Tama Brodzka) — 3 kl. publ. szkoła powszechna.—Opłata za nocleg 30 gr.— 20 „

CZERSK (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7 kl. publ. szkoła powszechna męska — ul. Szkolna 3. — Opłata za nocleg 30 gr. — 20 „

DZIAŁDOWO — 7 kl. publ. szkoła powszechna im. Króla Władysława Jagiełły — ul. Dworcowa 33. — Opłata za nocleg 30 gr. — 20 „

GDYNIA — 7 kl. publiczna szkoła powszechna nr. 1. przy ulicy 10 lutego. — Schronisko ma stałe pomieszczenie na strychu — w czasie feryj oraz zależnie od potrzeby urządza się w izbach lekcyjnych. Łóżka z materacami. — Opłata za nocleg 50 gr. posiłki, ewent. utrzymanie na miejscu. — 100 „

GDYNIA - CHYLONJA (poczta Gdynia 4., stacja kolej. Gdynia-Chylonja) — 7 kl. publ. szkoła powszechna (nowy budynek). Opłata za nocleg 50 gr. posiłki na miejscu. — 20 „

GDYNIA-OKSYWIE (poczta i stacja kolej. Gdynia) 7 kl. publ. szkoła powszechna. — Opłata za nocleg 50 gr. posiłki na miejscu. — 20 „

GOLUB — 7 kl. publ. szkoła powszechna — przy ul. Zamkowej. — Opłata za nocleg 30 gr. — 10 „

HEL (poczta i stacja kolej, w miejscu). — Publ. szkoła powszechna przy ul. Wiejskiej 81. — Opłata za nocleg 50 gr. Łóżka z materacami.— 20 łóżek

JASTARNIA (poczta i stacja kolej. w miejscu.) — *NADMORSKA KOLONJA WAKACYJNA*—Odległość od stacji kolejowej 1$^{1/2}$ km. — W czasie od maja do 15 czerwca i od 16 sierpnia do końca września pozostaje do dyspozycji wycieczek 120 łóżek, w okresie feryj letnich służy jako dom wypoczynkowy dla młodzieży szkolnej. — W tym czasie tylko 10 łóżek rezerwuje się dla wycieczek i młodzieży wędrującej. — Opłata za nocleg 50 gr. — 110 „

KARTUZY — 7 kl. miejska szkoła powszechna przy ul. 3 Maja nr. 14. — Schronisko może pomieścić 110 osób, posiada 30 łóżek z materacami i 80 sienników. — Opłata za nocleg 50 gr. posiłki na miejscu. — 30 „

KARWIA (pow. morski poczta Krakowa, w sezonie letnim Karwia, stacja kolej. Sławoszyno.) — 1 kl. publ. szkoła powszechna. — Opłata za nocleg 50 gr. — 10 „

ORŁOWO MORSKIE (dawniej Kack Mały, pow. morski, poczta i stacja kol. Kolibki - Orłowo.) — 6 kl. publ. szkoła powszechna. — Opłata za nocleg 50 gr. — 10 „

OSTRZYCE (pow. Kartuzy, poczta Goręczyno, stacja kolej. Wieżyca) — Publiczna szkoła powszechna. — Zgłaszać się w razie nieobecności nauczyciele do sołtysa p. Walentyna Komkowskiego. — Opłata za nocleg 30 gr.— 10 „

ŚWIECIE — 7-kl. publ. szkoła powszechna przy ul. Sienkiewicza 3. Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. Opłata za nocleg 30 gr. — 10 „
Posiłki na miejscu, — natryski.

TORUŃ (najbliżej do schroniska ze stacji kolej. Toruń miasto).
Męska Szkoła Wydziałowa — Plac św. Katarzyny 8. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. Opłata za nocleg 30 gr., — można korzystać z natrysków szkolnych. — 20 łóżek
W Toruniu — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj w spr. zwiedzania. Listy należy adresować na tydzień przed przyjazdem p. adr. Prezesa Oddziału P. T. K. p M. Sydowa, Toruń, ul. Bydgoska 90, m. 1.

WEJHEROWO — 7-kl. publ. szkoła powszechna przy ul. OO. Reformatów 16. Łóżka z materacami, ewent. pościelą. Opłata za nocleg 50 gr. — 20 „

WIELE (pow. Chojnicki, poczta Wiele, stacja kolej. Karsin, — w pobliżu jeziora Wdzydze) — Publiczna szkoła powszechna przy ul. Szkolnej Nr. 5. Opłata za nocleg 30 gr.— 20 „

WIELKA WIEŚ (pow. morski, poczta w miejscu, stacja kolej. Wielka Wieś — Hallerowo) — 3-kl. publ. szkoła powszechna. Opłata za nocleg 50 gr. — 20 „

ŻARNOWIEC — (pow. morski, poczta w miejscu, stacja kolej. Krokowa) — 2-kl. publ. szkoła powszechna. Opłata za nocleg 50 gr. — 20 „

Schroniska społeczne:

BORKÓW KARTUSKI — Schronisko-stanica harcerska Chorągwi Pomorskiej Z. H. P. — 60 miejsc
Cena noclegu: 50 gr. — 1,65 zł. Utrzymanie na miejscu.

W GDYNI udziela informacyj z zakresu turystyki Gdyński Związek Propogandy Turystycznej (biura w Komisarjacie Rządu przy ul. Starowiejskiej), oraz Biuro informacyjno-turystyczne w kiosku przy dworcu.
W Etapie Emigracyjnym schronisko P. T. K. przyjmuje również wycieczki uczestników zjazdów, zapewniając dobre pomieszczenie i utrzymanie.

GRUDZIĄDZ — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego, ulica Forteczna 27. (Łóżka, sienniki i pościel), Zgłoszenia u kasztelana szkoły p. F. Zielińskiego. Opłata 1 zł. — dla młodzieży 50 gr. — 28 miejsc

W GRUDZIĄDZU — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza wycieczkom przewodników, zamawia autobusy i służy informacjami. Listy wysyłać przynajmniej na 3 dni przed przyjazdem do Prezesa Oddziału P. T. K. ks. Wł. Łęgi w Grudziądzu, ul. Słowackiego 4.

PUCK — Schronisko Polsk. Tow. Krajoznawczego, przy dworcu kolejowym, pod opieką Oddziału P. T. K w Poznaniu. — Łóżka z pościelą. Opłaty 1 — 2 zł. za nocleg, wycieczki szkolne 50 gr. od osoby za noc. Gospodyni zarządzająca: p. Ksenia Witkowska. Wyżywienie można otrzymać na miejscu. — 64 „

TORUŃ — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego pod opieką Zarządu Oddziału P. T. K. Opłata za nocleg dla młodzieży 80 groszy; gospodarz p. Marjan Kopliński (ul. Przedzamcze 9). — 50 „

W TUCHOLI — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj.

Listy należy kierować na 3 — 5 dni naprzód, p. adr. Prezesa Oddziału P. T K. p. Jana Szynkiewicza, Tuchola, ul. Świecka 52 lub p. Insp. Szkolnego P. Zdeka, Tuchola, ul. Dworcowa.

W **WEJHEROWIE** informacyj z zakresu turystyki udziela Nadmorski Związek propagandy turystycznej (gmach Starostwa morskiego).

Województwo Poznańskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Poznań. Na Ostrowie Tumskim katedra i prymasowski pałac. W Złotej Kaplicy szczątki dwu pierwszych monarchów Polski. Tuż gotyckie cacka: psałterja i Panna Marja. W dawnej Akademji Lubrańskich muzeum djecezjalne. Rynek świetny renesansowym ratuszem. Opodal pyszny barok pojezuickiej fary i województwa. Popiastowskie zamczysko, przy niem bogate Muzeum Wielkopolskie i Bibljoteka Raczyńskich. Pokaźne gmachy uniwersyteckie i teatru. Fabryka wagonów Cegielskiego, fabryki mebli, chemiczne, spożywcze (Wilda, Główna, Luboń). Ogród zoologiczny i botaniczny. Parków wiele. Stadjon i boiska. Warta wioślarska. Lotnisko i tor wyścigowy na Ławicy. — O kwadrans koleją Puszczykowo: cudny świat Warty, lasów, wzgórz i jezior. W sąsiedztwie Rogalin: słynne tysiącletnie dęby, pałac, park, galerja obrazów. W pół godziny *Kórnik:* lasy, jeziora, park dendrologiczny, zamek, muzeum, bibljoteka. O trzy godziny *Gołuchów* (stacja Pleszew). Pałac po Leszczyńskich piękny, przebogate muzeum.

Miejsca historyczne. W Gnieźnie katedra z grobem św. Wojciecha i domniemanym Dąbrówki,

sarkofagi prymasów. Niedaleko *Kruszwica* z legendarną mysią wieżą nad Gopłem i romańską kolegjatą. Zabytki romańskie w Strzelnie i *Inowrocławiu*, gdzie też warzelnia soli i zakład solankowy. — W Śmiełowie pamiątki po Mickiewiczu, w Winnogórze grób jenerała Dąbrowskiego, we Wrześni szkoła sławna strajkiem dzieci przeciw niemieckiemu gwałtowi.

Krajobraz płaski naogół, lecz pełen harmonji i piękna gospodarczego ładu. Częste wzgórza morenowe, jeziora prześliczne lasem objęte. Perłą pojezierze między Sierakowem i Międzychodem i okolice Chodzieży (fabryka porcelany i fajansu). Dla kajakowców Warta, śliczna Wełna, Brda z kanałem, *Bydgoszcz* — fabryki.

Wszędzie zachwyci; wzorowo uorganizowana praca na roli, — wszędzie uświadomi się przeszłość kolebki Polski.

Przewodniki:

J. Smoleński; Wielkopolska. — Poznań. Wyd. Polskie R. Wegnera „Cuda Polski", 1930 — zł. 14.

Pajzderski; Poznań. (Nauka i sztuka T. XIV.) — zł. 9.

Kilarski J.: Przewodnik po Poznaniu. — Książnica — Atlas, 1929 — zł. 1,80.

Ruciński; Przewodnik po Poznaniu. — Poznań, Księg. św. Wojciecha, 1929.

Zabytki Wielkopolskie: Ilustr. przewodnik po Poznaniu i Wielkopolsce. — Nakł. Marcina Derdy. Poznań, 1929.

Grycz Józef: Zamek Kórnicki i jego zbiory, 1921. Nakł. Biblj. Kórnickiej.

Wycieczki dookoła Poznania, poradnik dla młodzieży, 1930. Nakładem decernatu W. F. przy Magistracie m. Poznania — zł. 0.50.

J. W. Lebiedzińskich: — Gniezno, 1929 — zł. 2.

Władysław Sperczyński: Gopło i Kruszwica. — Poznań, 1923.

Panieńska Teresa: O Kujawach i Inowrocławiu. — Inowrocław, 1929 -- zł. 1 50.

Świątkowski W: Nad wodami Warty. Gopła i jezior Kujawsko-Wielkopolskich. Warszawa, 1930.

Fidler Konrad i Morelewski Józef: Bydgoszcz, 1929. Bydgoszcz P. T. Krajozn.

Świderski Bol. dr.: Ilustrowany opis Leszna i ziemi leszczyńskiej. — Leszno, 1929.

Przewodnik po Muzeum w Gołuchowie. — Poznań Księg. św. Wojciecha, 1929.

Schroniska szkolne:

BYDGOSZCZ — Państwowe Gimnazjum humanistyczne, ul. Grodzka 18. Łóżka z materacami.— 20 łóżek

GNIEZNO — 7-kl. publiczna szkoła powszechna im. św. Jana, ul. św. Jana Nr. 2a. — 20 „

INOWROCŁAW — Szkoła rolnicza Wielkopolskiej Izby Rolniczej, ul. św. Mikołaja 8. Schronisko może być wykorzystywane w okresie od kwietnia do października. Schronisko posiada 20 łóżek oraz 50 sienników, pomieścić zatem może 50 osób. Opłata za nocleg: łóżko 50 gr., miejsce na siennikach 20 gr. — 20 „

KÓRNIK — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna przy ul. Poznańskiej 120. Łóżka z siennikami. — 20 „

KRUSZWICA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. Ja-

na Kasprowicza, ul. Jana Kasprowicza 4. — Schronisko posiada 20 łóżek i 40 sienników, miejsc razem 40, za dopłatą prześcieradła. Opłata za nocleg 30 gr. — 20 łóżek

PLESZEW — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska przy ul. Ogrodowej 2. — 20 „
Dla liczniejszych wycieczek wypożycza się sienniki i koce z 70 p p.

POWIDZ — (pow. Gniezno poczta i stacja prywatnej, powiatowej kolejki wąskotorowej w miejscu, — kolejka zniżek nie udziela.
Publiczna szkoła powszechna — Rynek 12 — 20 „

POZNAŃ — kl. publ. szkoła powszechna Nr 15 im. Ewarysta Estkowskiego, ul. Wielkie Garbary 26. — Schronisko, urządzone przez Wydział Szkolny Magistratu, ma oddzielne po mieszczenie. Schronisko posiada 150 łóżek, w tem szkolnych 100 „
ponadto 300 sienników, 150 koców, pomieścić zatem może do 300 osób.
Opłaty za nocleg: 50 gr., 1 zł. i 1 zł. 50 gr., zależnie od tego, czy z pościelą. Posiłki otrzymać można u woźnego.

Schroniska społeczne:

POZNAŃ — Schronisko Wydziału Turystycznego przy Targach Międzynarodowych. Pawilon schroniska posiada 20 sal, które pomieścić mogą 300 osób. Urządzenie: 50 kompletów łóżek z pościelą i 250 sienników z kocami. Cena kwatery: 50 gr. do 2 zł. od osoby na dobę.
Miejski dom przy ul. Grunwaldzkiej (dawny Hotel Polonja) — udziela noclegów ulgo-

wych, o ile wycieczka pozostaje w Poznaniu ponad 1 dzień.

W INOWROCŁAWIU — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu autobusów po nadesłaniu dokładnych wiadomości dotyczącyeh wycieczki; udziela informacyj. Listy przynajmniej na tydzień naprzód — należy kierować do p. Czesława Ziółkowskiego, Inowrocław, ul. Kołaczek 10 (Starostwo).

W POZNANIU — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, wszelkich środków lokomocji, udziela informacyj.
Listy w tych sprawach, przynajmniej na 2 dni przed przyjazdem, należy kierować p. adr. Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego, Poznań, ul. Marszałka Focha 18, II p. tel. 71—52.

Województwo Stanisławowskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Stanisławów — stolica województwa.
Beskidy Wschodnie:
Nadwórna, Delatyn, Jaremcze, Mikuliczyn, Tatarów, Worochta, — doliną Prutu — *szlak klimatyczny.*
Nadwórna, Pasieczna, *Zielona,* Rafajłowa, Przełęcz Pantyrska — szlak legjonów.
Czarnohora: Worochta — Howerla (2058 m.) grzbietem na Popa Iwana — doliną Czeremosza *do Żabiego — Kuty — Kosów* — Kołomyja.
Gorgany: — na Wysoką — Sywulę i Chomiak.
Bieszczady: — doliną Oporu — Stryj — Bubniszcze (fantastyczne skały piaskowcowe) — *Skole* (Wyjście na Paraszkę) — Hrebenów — Tuchla — Sławsko (wyjście na Trościan, Zielony Wierch i Wysoki Wierch, — tereny narciarskie.
Dniestrowy Jar: — Halicz — Niżniów — Rakowiec (zamek) — dalej do Uścieczka, Zaleszczyk i Okopów św. Trójcy (patrz wojew. Tarnopolskie) — najpiękniejsze wycieczki łodzią.

Przewodniki:

Dąbrowski Romuald inż.: Przewodnik ilustrowany po Województwie Stanisławowskiem (z mapą). Stanisławów, 1930.

Klemensiewicz Z.: Przewodnik po Huculszczyźnie. Warszawa, 1933. Gł. Księgarnia Wojsk.

H. Gąsiorowski: Przewodnik po Beskidach wschodnich. Tom II. Pasmo Czarnohorskie. Warszawa—Lwów, 1933. Książnica-Atlas — zł. 10. Tom I — Bieszczady i Gorgany—w druku.

Dudryk M.: Przewodnik narciarski po terenach Karpat Wschodnich, — 1925 — zł. 1.

Dr. A. Zieliński i Bialikiewicz: Zima w dolinie Oporu. Lwów 1932.

Schroniska szkolne:

DELATYN — 7-kl. szkoła powszechna (budynek główny), ul. Główna 54. —	20 łóżek
JAREMCZE — Publ. szkoła powszechna, ul. J. Piłsudskiego. —	20 „
KOSÓW — (najbliższa st. kolej. Zabłotów ewent. Kołomyja) 7-kl. publ. szk. powszechna żeńska —Rynek. — Łóżka z siennikami. —	20 „
KUTY — (najbliższa stacja kolej. Kołomyja — ewent. Zabłotów) — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. Śniatyńska 4. —	20 „
MIKULICZYN — Publ. szkoła powszechna Nr. 2—	20 „
NADWÓRNA — 7-kl. publ. szkoła powszechna im. Konarskiego, ul. Szkolna. — Opłata za nocleg 30 gr. —	20 „
NIŻNIÓW — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna. —	10 „
SKOLE — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska, ul. Kościelna 16. —	20 „
STANISŁAWÓW — 7-kl. publ. szkoła powszechna żeńska im. Klementyny Hofmanowej, ul. Szopena 1. —	20 „
ZIELONA — (poczta Pasieczna, stacja kolej. Nadwórna) — 2-kl. publ. szkoła powszechna (dom Nr. 481). —	10 „

ŻABIE-ILCIA — (poczta Żabie, stacja kolej. Worochta, odległość 32 km.).
3-kl. publ. szkoła powszechna w „Żabiu-Ilcia". — 20 łóżek

Schroniska społeczne i górskie:

BIESZCZADY — Schronisko Karpackiego Towarzystwa Narciarzy *w Sławsku* — 80 łóżek — noclegi od 1 zł.
Schronisko Sekcji Narc. Lwowskiego Klubu Sportowego „Czarni" *w Sławsku.* — 40 miejsc 12 „
GORGANY — Schronisko Polskiego Tow. Tatrzańskiego (oddziału Lwowskiego) *u źródeł Świcy* (Świca-Klauza) — 20 miejsc; — dojazd kolejką leśną od Wygody przez Ludwikówkę 38 km.
Schronisko P. Tow. Tatrzańskiego *na Jali*, tuż obok stacji wąskotorowej kolejki leśnej *w Ryzarni* (4 km. za Osmołodą). — 20 „
CZARHOHORA. Dworek Czarnohorski *w Worochcie.* Własność Oddziału P. T. T. w Kołomyi. 30 „
Schronisko *na Zaroślaku pod Howerlą* — Polskiego Tow. Tatrzańskiego (oddz. Stanisławowskiego). — 15 „
i 50 sienników; — dojście *z Worochty.*
JABŁONICA — (pow. Nadwórna — 18 km. od stacji kolej. Tatarów -- Schronisko P. Tow. Tatrz.
JAREMCZE — Schronisko P. T. T. — 30 miejsc
Dom wycieczkowy „Doboszanka" (koło wiaduktu kolejowego) — pomieszczenie dla zbiorowych wycieczek i pojedyńczych turystów.
TUCHLA — Schronisko Okr. Urzędu W. F. i P. W. D. O. K. VI. — czynne w zimie. 120 „

Województwo Śląskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Zagłębie przemysłowe: *Katowice* — *Królewska Huta* — Mysłowice — Nowe Hajduki — Świętochłowice — Chorzów — Lipiny — Nowy Bytom — Ruda — Mikołajów — Rybnik — Tarnowskie Góry — Lubliniec — zakłady przemysłowe, kopalnie węgla, huty żelaza, cynku, ołowiu.

Pszczyna (rezerwaty leśne) — Jastrzębie i Goczałkowice — uzdrowiska.

Cieszyn — położony malowniczo nad Olzą, — góra zamkowa ze starą wieżycą piastowską, kościoły, Muzem Śląskie. — Goleszów — *Ustroń*, stąd doliną Wisły do wsi *Wisła*. Wycieczka na Baranią Górę, do źródeł Czarnej Wisełki, do wodospadów Białej. Przez przełęcz Kubalonkę do *Istebnej*, skąd powrót na Milówkę.

Wycieczki okrężne w pasmie wiślańskim i w pasmie W. Czantorji: na Stożek, *Równicę*, Czantorję, Baranią Górę.

Bielsko — ośrodek przemysłu sukienniczego — *Bystra* — *Brenna* — *Szczyrk* — *Żywiec* — wycieczki okrężne w pasmie wiślańskim, na Magórkę i w Beskid Żywiecki.

Przewodniki:

Dr. M. Orłowicz. Przewodnik ilustrowany po Województwie Śląskiem (Książnica — Atlas) — cena zł. 3.75. — Województwo Śląskie 1918 — 1928.

Morcinek Gustaw: Śląsk. — Poznań. Wyd. Polskie R. Wagnera „Cuda Polski", 1933.

Sosnowski K.: Przewodnik po Beskidach Zachodnich. Kraków — wyd. III — zł. 8.60.

Galicz Jan dr.: Przewodnik po Beskidzie Śląskim i Śląsku Cieszyńskim. — Cieszyn. Nakł. Oddziału Cieszyńkiego Pol. Tow. Tatrzańskiego „Beskid Śląski" — 1931.

Podzorski A.: Ilustr. przewodnik po Wiśle. — Wisła Druk. Ustroń. 1930.

Pietrzykowski Karol: Bielsko, Śląsk — Bielsko, 1929.

Schroniska szkolne Śląskiej Wojew. Komisji Turystycznej.

Opłata 50 gr.

BIELSKO — Bursa im. Ign. Paderewskiego, ul. Starobielska 3. — Miejsc ogółem 100 (koców 30). — Opłata za nocleg 1 zł. — 100 łóżek

BRENNA — (pow. Cieszyński, poczta w miejscu, stacja kolej. Skoczów).
Publ. szkoła powszechna Nr. 1 (nowy budynek). — 10 „
Łóżka z siennikami i pościelą. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie, dostępne przez cały rok.

BYSTRA ŚL. — (poczta w miejscu, stacja kolej. Wilkowice, Bystra lub Mikuszowice).
Publ. szkoła powszechna (Nr. domu 34). Łóżka z siennikami i pościelą. — 20 „

CIESZYN — Szkoła powszechna im. A. Mickiewicza, plac Kościelny. Łóżka z siennikami i pościelą. — 23 łóżek

KATOWICE — Państwowe Gimnazjum, ul. Mickiewicza 13 (Telef. 10,07). Łóżka z siennikami i pościelą. — Zgłoszenia do dyrekcji Gimnazjum lub Wojew. Komisji Turystycznej — Śląski Urząd Wojewódzki. — 24 „

KRÓLEWSKA HUTA. — Gimnazjum państwowe, ul, Gimnazjalna 6. — Łóżka z siennikami i pościelą. Schronisko ma stałe, oddzielne pomieszczenie, — 64 „

PSZCZYNA — Państwowe Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego, przy ul. 3 Maja Nr. 6.- Łóżka z siennikami i pościelą — 20 „

SKOCZÓW — Szkoła powszechna Nr. 2, ul, Bielska 271. — Łóżka z siennikami. — 20 „

USTROŃ — (poczta i stacja kolej. w miejscu)— 7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 1 (dom Nr. 150). Łóżka z materacami. — 20 „

WISŁA — (poczta i stacja kolej. w miejscu) — 7-kl. publ. szkoła powszechna (nowy budynek). Schronisko ma częściowo stałe, oddzielne pomieszczenie. Łóżka z siennikami i pościelą. — 40 „

Schroniska społeczne:

BUCZE HARCERSKIE koło Górek Wielkich, poczta i stacja kolej. Skoczów. Harcerska Szkoła Instruktorska. Schronisko stałe na 20 osób. Łóżka z siennikami i pościelą. Opłata za nocleg 50 gr. — 20 „

ISTEBNA - ZAOLZIE — Schronisko Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obro-

ny Kraju im. Michaliny Mościckiej, położone na szlaku Istebna — Barania Góra. Stacja kol. — Wisła. Adres: Istebna. Schronisko P. W. K., telefon Nr. 6. Pomieszczenia na 60 osób. Dostępne dla wycieczek turystycznych i kursów narciarskich w ciągu całego roku, za wyjątkiem m. lipca i sierpnia. Opłata za nocleg dla wycieczek szkolnych 50 gr. od osoby. — Całodzienne utrzymanie — 3 zł.

Schroniska górskie:

Na **BARANIEJ GÓRZE** przy źródłach Wisły — Schronisko Pol. Tow. Tatrzańskiego — 150 miejsc

Na **BŁATNEJ** — Schronisko Tow. Przyjaciół Przyrody w Bielsku. — 30 „

Na **KLIMCZOKU** — Schronisko Tow. Beskidenverein. — 80 „

Na **MAGÓRZE** — Schronisko Tow. Beskidenverein

Na **MAGÓRCE** — Schronisko Tow. Beskidenverein 80 „

Na **RÓWNICY** — (gmina i poczta Ustroń, najbliższa stacja kolejowa Ustroń lub Polana). Schronisko Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Oddziału Górnośląskiego. Zgłoszenia: Schronisko — Równica, poczta Ustroń, zawiadowca p. Wit. Maciejewski. Schronisko ma 10 izb noclegowych. Łóżek 62 (w tem 20 łóżek z pościelą Wojew. Komisji Turyst,). — Miejsc na pryczach 58. — Opłata za nocleg dla młodzieży: 10 — 30 gr., zależnie od liczebności grupy wycieczkowej.

W SALMOPOLU — (obok Szczyrku) — Tow. Beskidenverein. — 20 „

Na **STOŻKU** — Schron isko Pol. Tow. Tatrzańskiego. — 120 „

Województwo Tarnopolskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Przez Ożydów do Oleska (zamek i kościoły,— miejsce urodzenia Wiśniowieckiego i Sobieskiego) i do *Podhorzec,* gdzie zamek Sobieskich i Rzewuskich, kościół, wspaniały park i monaster Bazyljanów na Pleśnisku.

Złoczów (zamek, kościół) — *Podhorce* — Podkamień (klasztor na skale) — stąd na Poczajów — Krzemieniec lub na Założce (Woroniaki) — Zbaraż — do *Tarnopola* (grody i zamki — w Tarnopolu kościół Dominikanów) — dalej na Mikulińce — *Trembowlę,* gdzie ruiny zamku i kamieniołomy.

Miodobory: — *Tarnopol* — *Skałat* — Grzymałów — Touste — Husiatyn.

Brzeżany — zamkiem Sieniawskich, kościołami i stawem, — piękny jar Złotej Lipy.

Buczacz — jar Strypy — Jazłowiec z ruinami zamku — jar Dniestru — Czerwonogród — *Uścieczko* — *Zaleszczyki* (piękne widoki, skały, zamki, sady morelowe, winnice) — *Bilcze Złote* — *Krzywcze* z wspaniałemi jaskiniami — *Okopy św. Trójcy.*

Przewodniki:

Przewodnik po Województwie Tarnopolskiem. — Nakładem Podolskiego Tow. Turyst. Krajoznawcz. w Tarnopolu, 1928. Oprawny, cena — zł. 6.

Kunzek Tomasz: Nasze Podole. Opis krajoznawczo-turystyczny wojew tarnopolskiego. — Tarnopol, 1930.

Kryczyński Wł.: Zamek w Podhorcach. Bibljoteka Powszechna. Wyd. Zuckerkandla w Złoczowie.

Inż. Żmigrodzki Kazimierz: Powiat Złoczowski. Złoczów, 1927. Nakł. Powiat. Tow. Krajoznawczego.

Dr. Charewiczowa Łucja: Dzieje miasta Złoczowa. Złoczów, 1929. Wyd. Powiat. Tow. Turyst. Krajozn.

Czołowski Al.: Zabytki powiatu tarnopolskiego. Tarnopol. 1926

Missona K.: Przewodnik po Trembowli i powiecie. — Wydawnictwo Podolskiego Tow. Turystyczno - Krajoznawczego, 1930 — gr. 50.

Opacki Józef: Przewodnik po Czortkowie i okolicy. Nakł. Oddziału Podol. Tow. Turyst. i Krajozn. Czortków, 1931.

Urbański Wincenty: Przewodnik po powiecie buczackim. Buczacz, 1931. Nakł. Oddziału Podol. Tow. Turyst.-Krajozn

Schwartz Józef: Przewodnik informacyjny po Zaleszczykach i okolicy. — Tarnopol, 1931. Wyd. Podol. Tow. Tur. Krajozn.

Przewodnik po jaskiniach krystalicznych w Krzywczu.— Wydawnictwo Podolskiego Tow. Turyst. - Krajoznawczego. 1933. —

Schroniska szkolne:

BILCZE ZŁOTE — (pow. Borszczowski, poczta w miejscu, stacja kolej. Jezierzany-Piłatkowce). —

7-kl. publ. szkoła powszechna. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie; posiada 20 łóżek i 20 miejsc na matach słomianych. — 20 łóżek

BRZEŻANY — Gimnazjum państwowe. — 20 „

BUCZACZ — Państw. gimnazjum, ul. Słowackiego 18. — 20 „
Łóżka z materacami.

OKOPY ŚW. TRÓJCY — (poczta w miejscu, stacja kolej. Iwanie Puste) — 1-kl. publ. szkoła powszechna (w czasie feryj opiekuje się schroniskiem p. Piotr Nowicki, kom. post. P.P.). 20 „

PODHORCE — dół — (pow. Złoczowski, poczta Podhorce koło Złoczowa, stacja kolej. Ożydów). — 3-kl. publ. szkoła powszechna. — 20 „

SKAŁAT — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska, ul. J. Piłsudskiego 23.
Łóżka z siennikami. — 20 „

TARNOPOL — 7-kl. publ. szkoła powszechna męska im. św. Kazimierza, ul. Lelewela 13.— 20 „

TREMBOWLA — 7-kl. publiczna szkoła powszechna męska. — przy ul. Mickiewicza 1. (gmach Magistratu, róg ul. Słowackiego) — 20 „

UŚCIECZKO — (poczta w miejscu, stacja kolej. Worwolińce). — 4-kl. publ. szkoła powsz. — 10 „

ZALESZCZYKI — Państwowe Seminarjum Nauczycielskie męskie. Łóżka z siennikami — częściowo i z bielizną pościelową. Opłata za nocleg 50 i 30 gr. — 30 „

ZBARAŻ — 7-kl. męska publ. szkoła powszechna im. Skrzetuskiego. — 20 „

Schroniska społeczne:

KRĘCIŁÓW (Miodobory) — Schronisko Podolskiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego. — 10 miejsc

Cena noclegu: 50 gr. — 1.50 gr.
(Bezpłatnie: folwark Biletówka u p. Wyspiańskich — poczta Grzymałów).

KRZYWCZE GÓRNE — (pow. Borszczów) — Schr. Podol. Tow. Turyst. Krajoznawczego w Tarnopolu — w Zamku — czynne cały rok. — 14 miejsc. Cena noclegu 50 gr. i 1 zł.

TREMBOWLA — Schronisko Podol. Tow. Turyst.-Krajozn., — dom własny, czynne w okresie letnim. Łóżka z pościelą. — 8 miejsc

ZALESZCZYKI — Schronisko Podolskiego Tow. Turystyczno - Krajoznawczego dom własny — otwarte cały rok. — 26 „
Cena noclegu 1 zł. 50 gr.

Województwo Warszawskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Wycieczki jednodniowe: z Warszawy do Bielan i Młocin, — do puszczy kampinoskiej, — do Mieni, — do Otwocka, — do Wilanowa, — do Czerska, — do Ciechanowa i Opinogóry; przez Sochaczew do Żelazowej Woli, miejsca urodzenia Chopina — do Brochowa i puszczy kampinoskiej — dla wycieczki *dwudniowej* nocleg w *Zaborowie.*

Modlin — Zakroczym — Czerwińsk (opactwo) — Wyszogród — *Płock* (katedra, groby królewskie, Muzeum Tow. Naukowego i Muzeum djecezjalne) — Dobrzyń — Włocławek (katedra, Muzeum Pol. Tow. Kraj.) — Nieszawa — *Ciechocinek.*

Zegrze — Zegrzynek — Serock — Pułtusk — Maków — Przasnysz — Chorzele.

Łowicz — kolegjata, kościół św. Ducha, grodzisko zamkowe, muzeum, — Arkadja (park z XVIII w.), — pałac Radziwiłłów.

Łowicz — Zduny — Złaków Kościelny (Ognisko księżackie kultury, sztuki i przemysłu ludowego).

Chodecz — jeziora kujawskie.

Przewodniki:

Informacyjno-turystyczny przewodnik po województwie warszawskiem, opracowany przez Warszawski Wojewódzki

Komitet Regjonalny i Polskie Tow. Krajoznawcze. Oddział Warszawski. Warszawa 1932.

Okolice Warszawy. Krajobraz i zabytki. Praca zbiorowa. P. T. K. Warszawa 1927 — zł. 1.50.

Przewodnik geologiczny po Warszawie i okolicy — praca zbiorowa. Warszawa 1927.

R. Kobendza i J. Kołodziejczyk: Przewodnik florystyczny po okolicach Warszawy.

Cztery wycieczki do Puszczy Kampinoskiej — *J. i R. Kobendzów* — Warszawa 1929. P. T. K. — zł. 0.50.

Al. Janowski: Wycieczki do Starego Otwocka. — Warszawa 1926. — P. T. Krajozn. — zł. 0.50.

E. Łuniński: Wilanów. Warszawa 1915. — zł. 4.

Al. Janowski: Wycieczka do Czerska. — Warszawa 1926. P. T. K. — zł. 0.50.

Al. Janowski: Wycieczka do Żelazowej Woli. — Warszawa 1926. P. T. K — zł. 0.50.

Grzelak W.: Łódką z biegiem Wisły. Warszawa 1931,— złotych 8.

Macieszyna Marja: Katedra Płocka. Wyd. 2. Płock 1922. Tow. Nauk.

P. Czarnecki: Ilustrowany przewodnik po Włocławku okolicy. Włocławek 1931. Nakł. Kom. Regjon.

Jankowski St.: Przewodnik ilustr. po Włocławku. Włocławek 1922.

Dembicki Ignacy dr.: Ciechocinek. C. 1930.

W. St. Gwarecki: Przewodnik historyczny po Pułtusku. — Pułtusk 1930.

A. Bluhm - Kwiatkowski: Przewodnik po Łowiczu. — Łowicz P. T. K. 1927.

Oczykowski Romuald: Przechadzka po Łowiczu. Wyd. 2. Łowicz 1922.

Chmielińska Anna: Księżacy. (Łowiczanie). Kraków 1925. Księg. Geog. „Orbis".

Ks. dr. Łomiński Leon: Spała i jej okolice. Łódź 1930

Schroniska szkolne:

CHODECZ — Publiczna szkoła powszechna ul. Brzeska Nr. 2a — 20 łóżek

CIECHOCINEK — 7-kl. publiczna szkoła powszechna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, ul. Toruńska. Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 30 gr. — 30 „

ŁOWICZ — Państwowe Seminarjum Nauczycielskie męskie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego ul. D-ra Stanisławskiego 31. Opłata za nocleg 30 gr. — 20 „

W ŁOWICZU — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, wynajmuje autobusy po nadesłaniu zadatku i podaniu ilości uczestników, udziela pisemnych informacyj po nadesłaniu znaczków na odpowiedź. Listy, na tydzień przed przyjazdem kierować do Oddziału Pol. Tow. Krajoznawczego w Łowiczu, ul. Kościuszki 12.

PŁOCK — 7 kl. publiczna szkoła powsz. im. św. Jadwigi ul. Dobrzyńska 17. Łóżka z materacami. 30 „

ZABORÓW — poczta Błonie, st. kolej. Płochocin — na skraju puszczy kampinoskiej. Publiczna szkoła powszechna. — 20 „

WE WŁOCŁAWKU — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, pośredniczy w wynajęciu środków lokomocji, udziela informacyj. Listy należy kierować pod adr. Oddziału P. T. K. we Włocławku, ul. Słowackiego 1 a, na kilka dni przed terminem przyjazdu.

Województwo Wileńskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki.

Wilno — obok Lwowa i Krakowa najpiękniejsze miasto polskie, pełne pamiątek i wspomnień. Ostra Brama, kościół św. Teresy, Góra Zamkowa, katedra, w niej kaplica św. Kazimierza i skarbiec, kościół św. Anny, Góra Trzech Krzyży, kościół na Antokolu, kościół św. Piotra i Pawła, Muzeum, cmentarz na Rossie.

Wycieczki statkiem do Werek i Zielonych Jezior.

Ponary — Landwarów — *Troki* na przesmyku między jeziorami, fara, ruiny zamków: lądowego i na wyspie.

Wilno — Mickuny — Ławaryszki (puszcza) — Michaliszki — miasteczko i jezioro Iwir — Kobylnik — największe w Polsce jezioro *Narocz* — Miadzioł (nad jeziorem tejże nazwy).

Brasław — Druja — *Dzisna* — malowniczy krajobraz — jeziora.

Wilno — Miedniki Królewskie (ruiny zamku) — Oszmiana — Holszany (stary pałac z parkiem). — Boruny (kościół pobazyljański, — piękne położenie), Krewo (ruiny zamku).

Przewodniki:

Prof. Kłos J: Dwa dni w Wilnie. — Wilno. 1929 Wyd. P. Touring - Klubu.

Kłos J.: Wilno — Przewodnik krajoznawczy. Wyd. 2. P. T. K. Wilno. 1929 — zł. 2.

Zahorski Władysław: Przewodnik po Wilnie. — Wilno. 1927. Nakł. i druk J. Zawadzkiego — zł. 2.

Studnicki W.: Wilno. Przewodnik. — Wilno. 1921.

Lorentz St. dr.: Wycieczki po województwie wileńskiem. Wilno. 1932. Wyd. nakładem Oddziału Wileńskiego P. T. K.

Jarocki Stanisław: Okolice Wilna. — Wilno. 1925 Nakł. Druk. J. Zawadzkiego — zł. 1.60.

Wołłosowicz Stanisław: Ziemia Wileńska. Kraków. 1925. Nakł. księg. „Orbis" — zł. 3.40.

Wilno i ziemia wileńska. Wyd. Regj. Komitetu Wojew. w Wilnie. 1929.

Schroniska szkolne:

BRASŁAW — (w miejscu stacja kolejki wąskotorowej) — 7-kl. publiczna szkoła powszechna. ul. Skainieńska 21. — 20 łóżek

DZISNA — (najbliższa stacja kolej. Zahacie 29 km. — lub Miory 35 km.). — Państwowe gimnazjum im. ks. G. Piramowicza. — 20 „

NAD JEZIOREM NAROCZ — wieś *Kupa*, gmina Kobylniki. pow. postawski — poczta i stacja kolej. Kobylniki. Szkolne schronisko wycieczkowe Kuratorjum Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Schronisko mieści się w specjalnie na ten cel zbudowanym budynku. Łóżka z materacami. Opłata za nocleg 50 gr.— 50 „

TROKI — (poczta Troki — stacja kolej. Landwarów). Państwowe Seminarjum nauczycielskie żeńskie, ul. Szkolna 6. Schronisko pomieszczone w osobnym budynku. — Łóżka z materacami, wyżywienie w internacie seminarjum. Opłata za nocleg 50 gr. 30 łóżek

WILNO — Państwowe gimnazjum im. Słowackiego. Schronisko Kuratorjum Okręgu Szkolnego czynne przez cały rok. — 60 „
Łóżka z materacami i pościelą, jadalnia. Opłata za nocleg 50 gr. Zgłoszenia kierować: Państw. gimnazjum im. Słowackiego, ul. Dominikańska 3. Kierownik szkolnegoschroniska (tel 100).

W NAROCZY nad Naroczanką, ZODZISZKACH i MICHALISZKACH nad Wilją w lokalach szkół powszechnych schroniska noclegowe (po 10 sienników) dla Kajakowców.

Schroniska społeczne:

WILNO — Schronisko Pol. Tow. Krajoznawczego, ul. św. Anny 13, pod opieką p. Zofji Kiewliczowej z ramienia Zarządu Oddziału. Opłata za nocleg dla młodzieży 1 zł., następne noclegi 50 gr. Gospodarz: Siostry Zakonne.— 30 miejsc

W WILNIE — Oddział Pol. Tow. Krajoznawczego dostarcza przewodników, udziela informacyj. Listy na kilka dni przed terminem przyjazdu, należy kierować p. adr. Oddziału P. T. K. w Wilnie, Urząd Wojewódzki, na ręce Prezesa Konserwatora dr. St. Lorentza.

TROKI — Schronisko Ligi Morskiej i Kolonjalnej. Noclegi za zezwoleniem Zarządu. Opłata: 3 zł. i 2 zł. — 20 łóżek

NAROCZ — Schronisko Tow. przyjaciół Naroczy.

Województwo Wołyńskie.

Najważniejsze i najciekawsze wycieczki:

Krzemieniec — Ateny Polskie — malowniczo położony, — Góra Bony — Liceum — cmentarz z grobem matki Słowackiego. — *Wiśniowiec*, pałac ks. Wiśniowieckich, — *Poczajów* z wspaniałą ławrą z 18 wieku, zbudowaną przez Mikołaja Potockiego, — stąd na Podkamień lub Dubno.

Łuck — stolica województwa, z ruinami zamku, katedrą, kościołem Bernardynów, synagogą, — Ołyka (pałac Radziwiłłów) — Klewań — Równe Wołyńskie.

W Ostrogu, Dubnie, Włodzimierzu i Korcu pamiątki i zabytki architektoniczne.

Kostopol — w okolicy kopalnie bazaltu i granitu — pola azaljowe. — (Berestowiec — Janowa Dolina — (Azalea pontica w okolicy Ludwipola).

Luboml — *Szack* — Świtezie wołyńskie — Włodawa.

Przewodniki:

Dr. M. Orłowicz: Ilustrowany przewodnik po Wołyniu, Łuck, 1929. Nakładem Wołyńsk. Tow. Krajoznawczego i opieki nad zabytkami przeszłości w Łucku.

Wojnicz Adam: Łuck na Wołyniu. Opis hist.-fizjograf. Łuck, 1922.

Krzemieniec. Praca zbiorowa. Warszawa, 1926. P. Tow. Krajozn. — zł. 4.

Mały ilustrowany przewodnik po Krzemieńcu i okolicy. Prace Koła Krajoznawczego im. Wilibalda Bessera Młodzieży Liceum krzemienieckiego — zesz. I.

Schroniska szkolne:

KOSTOPOL — 7-kl. publ. szkoła powsz. im. Staszica, ul. Piłsudskiego. — 30 łóżek

KRZEMIENIEC — Schronisko Liceum Krzemienieckiego. Zgłoszenia do sekretarza Dyrekcji internatów p. Andrzeja Laskowskiego. Schronisko ma osobne pomieszczenie. — Wyżywienie można otrzymać z kuchni internatu. Łóżka z pościelą. Dla wycieczek liczniejszych pomieszczenie na słomie. — 20 „

ŁUCK — Państwowe gimnazjum im. T. Kościuszki. — 20 „

OSTRÓG — (nad Horyniem) — 7-kl. szkoła powszechna męska Nr. 1, im. St. Staszica, ul. 11 Listopada 48. — 20 „

NOWY POCZAJÓW — poczta Poczajów, stacja kolej. Krzemieniec.
7-kl. publ. szkoła powszechna Nr. 2. — Schronisko ma oddzielne pomieszczenie. — 20 „

SZACK — (poczta Luboml — agencja pocztowa Szack; najbliższa stacje kolej. Luboml i Włodawa, odległe o 33 km. — dojazd autobusem).

Publiczna szkoła powszechna — dom Nr. 497. — 20 łóżek

NOWY WIŚNIOWIEC — (poczta w miejscu, stacja kolej. Krzemieniec).

7-kl. publ. szkoła powszechna. — 20 „

G d a ń s k.

Gdańsk — od wieków port polski. Godne obejrzenia: wysokie i przestrzenne kościoły zwłaszcza kościół Najśw. Marji Panny, — domy patrycjuszów z (XVI do XVIII wieku), Ratusz, Dwór Artusa, Zielona Brama, Muzeum, Motława, śpichrze, Nowy Port, Gmina Polska.

Wycieczki do Oliwy (kościół pocysterski) i do Sopot.

Przewodniki:

Przewodnik po Gdańsku Macierzy Szkolnej. Gdańsk 1929.

Orłowicz M. dr.: ,Ilustrowany przewodnik po Gdańsku. Warszawa, 1928. — Pol. Tow. Krajoznawcze. — Cena zł. 4.80.

Kruszyński T. ks. dr: Przewodnik po Gdańsku i okolicy.

Na dworcu: Biuro informacyjne dla spraw wycieczkowych i turystycznych. Biuro dostarcza wycieczkom za skromną opłatą przewodników, — wskazuje polskie restauracje, — skierowuje do schronisk noclegowych, — udziela informacyj i załatwia formalności, związane z pobytem wycieczek w Gdańsku (sprawy pozwoleń na wjazd).

Komisarjat Generalny Rzplitej Polskiej mieści się przy Neugarten Nr. 27.

Gimnazjum Polskie: Petershagen, Am Weissen Turm 1.

Schroniska wycieczkowe polskie:

Polski Dom Akademicki, Ognisko wycieczkowe we Wrzeszczu, ul. Heeresanger Nr. 11a, miejsc 100. Opłata za nocleg 60 fen.

Dom Polski, ul. Wallgasse Nr. 16a. Schronisko noclegowe dla wycieczek szkolnych o 100 łóżkach, utrzymywane przez Gminę Polską. Opłata za noc. wzgl. dobę, wynosi od ucznia szk. powsz 40 fen.
„ „ „ śred. 60 fen.

UWAGA: Do wjazdu na terytorjum Wolnego Miasta Gdańska potrzebny jest dowód osobisty, — dla wycieczek zbiorowych t. zw. „Wykaz zbiorowy“, potwierdzony przez Generalny Komisarjat Rz. Pol. i przez Senat Gdański. W tym celu kierownictwo szkoły, urządzające wycieczkę, powinno sporządzić wykaz imienny uczestników wycieczki i uzyskać na nim w właściwem starostwie potwierdzenie, że wszyscy umieszczeni w wykazie są obywatelami polskimi.

Tak sporządzony i potwierdzony wykaz przesłać należy następnie na kilka dni przed zamierzonym wyjazdem do Biura informacyjnego dla spraw wycieczkowych i turystycznych w Gdańsku (Dworzec Główny — poczta polska), które zajmie się uzyskaniem zezwolenia na wjazd w Generalnym Komisarjacie Rz. Pol. i Senacie Gdańskim.

SPIS RZECZY.

WYKAZ ALFABETYCZNY MIEJSCOWOŚCI
W KTÓRYCH ZOSTAŁY ZORGANIZOWANE SZKOLNE SCHRONISKA WYCIECZKOWE

1. Augustów
2. Białowieża
3. Bielsko
4. Bilcze Złote
5. Bodzentyn
6. Brasław
7. Brenna
8. Brodnica
9. Brześć n/Bugiem
10. Brzeżany
11. Buczacz
12. Bydgoszcz
13. Bystre
14. Chełmno
15. Chodecz
16. Chojnice
17. Ciche
18. Ciechocinek
19. Cieszyn
20. Czersk
21. Częstochowa
22. Dawidgródek
23. Delatyn
24. Drohobycz
25. Druskieniki
26. Dukla
27. Działdowo
28. Dzisna
29. Gdynia
30. Gdynia-Chylonja
31. Gdynia Oksywje
32. Gniezno
33. Golub
34. Grodno
35. Hel
36. Inowrocław
37. Jabłonka
38. Jaremcze
39. Jastarnia
40. Jordanów
41. Kalisz
42. Kalwarja Zebrzydowska
43. Kartuzy
44. Karwia
45. Katowice
46. Kazimierz n/Wisłą
47. Kielce
48. Kosów
49. Kostopol
50. Kórnik
51. Kraków
52. Krosno
53. Krościenko
54. Królewska Huta
55. Kruszwica
56. Krynica wieś
57. Krzemieniec
58. Kuty
59. Lipnica Mała
60. Lipnica Wielka
61. Lubieszów
62. Lublin
63. Lwów
64. Łowicz
65. Łódź
66. Łuck
67. Maków
68. Maniowy
69. Mikuliczyn
70. Milówka
71. Mir
72. Morgowniki
73. Mszana Dolna
74. Muszyna
75. Myszyniec
76. Nadwórna
77. Nałęczów
78. Narocz
79. Nieśwież
80. Niżniów
81. Nowogródek
82. Nowa Słupia
83. Nowy Sącz
84. Nowy Targ
85. Ojców
86. Okopy św. Trójcy
87. Olkusz
88. Opatów
89. Orłowo-Morskie
90. Ostróg
91. Ostrzyce
92. Pińsk
93. Piotrków
94. Piwniczna
95. Pleszew
96. Płock
97. Poczajów
98. Podhorce
99. Powidz
100. Poznań
101. Pszczyna
102. Puławy
103. Rytro
104. Sandomierz
105. Serwy
106. Skała pod Ojcowem
107. Skałat
108. Skoczów
109. Skole
110. Sosnowiec
111. Sromowce Niżne
112. Stanisławów
113. Szack
114. Szczyrk
115. Świecie
116. Świteź
117. Tarnopol
118. Tomaszów Mazow.
119. Toruń
120. Trembowla
121. Troki
122. Turka
123. Ujazd
124. Uścieczko
125. Ustroń-Polana
126. Warszawa
127. Wejherowo
128. Wiele
129. Wielka Wieś
130. Wigry
131. Wilno
132. Wisła
133. Wiśniowiec
134. Witów na Podhalu
135. Zaborów
136. Zakopane
137. Zaleszczyki
138. Zamość
139. Zawoja
140. Zbaraż
141. Zielona (pow. Delatyn)
142. Złoty Potok (Janów).
143. Żabie
144. Żarnowiec
145. Żegiestów
146. Żółkiew
147. Żywiec